

Ace Millenkovski
Dejan Nakovski
Sanela Trenova

GJEOGRAFIA

për klasën VIII
të arsimit fillor

ARS
studio

GJEOGRAFIA për klasën VIII të arsimit fillor

Autorë:

Prof. dr. Ace Millenkovski
Prof. dr. Dejan Nakovski
Sanela Trenova

Recensentë:

Prof. dr. Marija Lakoska
Prof. dr. Resul Hamiti
Nevenka Stoeva

Titulli origjinal:

ГЕОГРАФИЈА за VIII одделение во основно образование
проф. д-р Аце Миленковски
проф. д-р Дејан Наковски
Санела Тренова

Përkthyer nga gjuha maqedonase: Atfi Fetai

Redaktim profesional: Lindihana Hamiti

Lektor: Mirsad Rakipi

Redaktor: Atfi Fetai

Përpunimi kompjuterik, ilustrimet, kopertina dhe dizajni: Mr. Marina Stojmirova, Vesna Depinovska – ARS STUDIO

Rregullimi grafik dhe teknik: Vesna Depinovska – ARS STUDIO

Shtyp: Poliesterdej, rr. Sefedin Nuredini nr. 10, Zona Industriale Vizbeg, 1000 Shkup

Tirazhi: 7200

Vendi dhe viti i botimit: Shkup, viti 2026

Botues: ARS STUDIO, Rr. Maksim Gorki nr. 31a-2, 1000 Shkup

© ARS STUDIO Shkup, 2026

Të gjitha të drejtat e rezervuara. Asnjë pjesë e këtij libri nuk mund të ribotohet, të shumëzohet ose të përdoret në asnjë formë ose me asnjë mjet elektronik, mekanik ose tjetër të njohur tani ose në të ardhmen, duke përfshirë fotokopjimin dhe regjistrimin ose në ndonjë sistem për ruajtjen dhe marrjen e informacioneve, pa lejen me shkrim nga botuesit.

Me Vendim për miratimin dhe përdorimin e tekstit shkollor për lëndën mësimore Gjeografi për klasën VIII në arsimin fillor nr. 26-707/1 të datës 05.06.2026, të sjellë nga Komisioni Kombëtar për Tekste Shkollore.

CIP - Каталогизација во публикација
Национална и универзитетска библиотека „Св. Климент Охридски“, Скопје

373.3.016:91(075.2)=18

MILLENKOVSKI, Ace

Gjeografia për klasën VIII të arsimit fillor / [autorë Ace Millenkovski, Dejan Nakovski, Sanela Trenova ; përkthyer nga gjuha maqedonase Atfi Fetai]. – Shkup : Ars studio, 2026. – 169, [1] стр. : илустр. ; 29 см

Превод на делото: Географија за VIII одделение во основно образование / Аце Миленковски, Дејан Наковски, Санела Тренова. – Библиографија: стр. [170]

ISBN 978-608-239-536-4

1. Nakovski, Dejan [автор] 2. Trenova, Sanela [автор]

COBISS.MK-ID 69174277

PARATHËNIE

Para juve është libri shkollor i gjeografisë për klasën VIII, i cili do t'ju çoj në një udhëtim interesant nëpër pjesë të ndryshme të botës. Së bashku do të njihemi me Afrikën, Amerikën, Australinë, Oqeaninë dhe rajonet polare - natyrën, njerëzit, vendet, qytetet dhe kulturat e tyre. Përmes këtij libri shkollor do të zbulosh se sa e larmishme është bota dhe sa e rëndësishme është të kuptojmë hapësirën në të cilën jetojmë.

Në librin shkollor do të gesh përmbajtje që shpjegojnë karakteristikat natyrore dhe shoqërore të kontinenteve në një mënyrë të qartë dhe të kuptueshme. Do të mësosh rreth relievit, klimës, lumenjve dhe liqeneve, popullsisë dhe mënyrës së jetesës, por edhe rreth atraksioneve turistike dhe burimeve natyrore. Çdo mësim është përgatitur në një mënyrë të tillë që gradualisht do të çoj nga konceptet themelore në një kuptim më të gjerë të proceseve dhe fenomeneve gjeografike.

Për një mësim më të lehtë dhe më interesant, libri shkollor është pasuruar me harta gjeografike, fotografi, ilustrime, tabela dhe shembuj. Ato do të ndihmojnë të orientohesh më mirë në hapësirë dhe të mbash mend më lehtë informacionin e ri. Përmes pyetjeve dhe detyrave do të inkurajohesh të mendosh, të krahasosh rajone të ndryshme dhe të zbulosh se si natyra dhe njeriu ndikojnë te njëri-tjetri.

Gjatë përdorimit të librit shkollor do të zhvillosh aftësi të rëndësishme - do të mësosh të lexosh dhe të përdorësh harta dhe atlase gjeografike, të kerkosh informacione nga burime të ndryshme dhe të lidhësh njohuritë gjeografike me jetën e përditshme. Do të kesh mundësinë të eksplorosh, të punosh në ekip dhe të zhvillosh respekt për diversitetin (shumëllojshmërinë) midis popujve dhe kulturave në botë.

Shpresoj që ky libër shkollor të jetë një udhëzues i mirë për gjeografinë, do të zgjojë kuriozitetin tënd dhe do të ndihmojë të zbulosh botën përreth teje me kënaqësi.

Autorët

UDHËZUES PËR LIBRIN SHKOLLOR

Mirë se erdhe në këtë udhëtim gjeografik!

Ky libër shkollor nuk është thjesht një libër i zakonshëm - është udhërrëfyesi yt përmes maleve, deteve, lumenjve dhe kontinenteve! Përgatitu të eksplorosh, të bësh pyetje dhe të zbulosh fakte të mahnitshme rreth botës përreth nesh.

Si ta përdorësh librin shkollor?

Kapituj dhe tema:

- Libri shkollor është i ndarë në seksione dhe secila dedikuar për një temë specifike (kontinente, lumenj, zona klimatike etj.).

Aktivitete hyrëse:

- Çdo mësim fillon me një aktivitet hyrës, i cili synon të të prezantojë me materialin që do të mësohet në atë njësi në një mënyrë interaktive.

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E AFRIKËS

Ne çfari ju asocionet: piramida, savana, safari, shirëzi, elefant, qepard, diamante, fise, Hakuna Matata.

Afrika përfaqëson një kontinent me pasuri natyrore, kulturore dhe demografike. Origjina e emrit mbart një dozë misticismi, e lidhur me fjalën latine Afer („toka e Afrit“), fjalën beshere ifri („shpellë-vendbanim“) dhe interpretimin e lashtë egjiptian „toka e pjellore“. Afrika Veriore përgjate shekujve ka qenë nën ndikimin e qytetërimeve të ndryshme, duke lënë një shenjë të qëndrueshme politike dhe kulturore, ndërsa qytetetimet përgjate Nilit janë zhvilluar me shkrim, arkitekturë dhe bujqësi intensive. Hulmuesit e kohës së re, si Dejvid Livingstone, zbuluan mrekullitë natyrore në kontinent, duke përfshirë edhe ujëvarat mahnitshme që mbajnë emrin e tij, duke zbuluar kështu bukurinë e tij natyrore të pacmueshme. Afrika e sotme zhvillohet si një kontinent me popullsi të re, diversitet të pasur kulturor dhe ndikim gjithnjë e më të madh në ekonominë globale.

POZITA GJEOGRAFIKE E AFRIKËS

Afrika është kontinenti i vetëm për nga madhësia në Tokë, mëse gjatë pas Azisë.

Ajo ka një pozitë gjeografike jashtëzakonisht të favorshme dhe të përcaktuar qartë.

Kontinenti shtrihet midis Oqeanit Atlantik në perëndim dhe Oqeanit Indian në lindje, ndërsa në veri kufizohet me Detin Mesdhe.

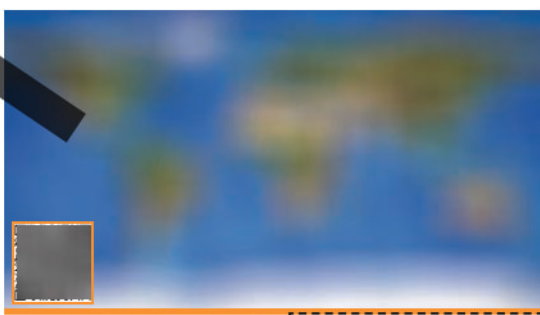
Afrika ndodhet në të dy anët e Ekuatorit, kështu që pjesë të kontinentit shtrihen si në hemisferën veriore, ashtu edhe në atë jugore. Përveç kësaj, meridiani i Grinit shtrihet ndaj kontinentin në pjesën lindore dhe perëndimore.

Sipas vendndodhjes së saj në Tokë, Afrika ndodhet:

- në jug të Evropës dhe në jugperëndim të Azisë,
- në lindje të Amerikës Jugore,
- në veri të Antarktit.

Këto karakteristika e bëjnë Afrikën lehtësisht të identifikueshme dhe të rëndësishme si kontinenti i dytë më i madh, me një pozitë qendrore midis hemi-

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS

Pozita gjeografike e Afrikës

Hulumto pse Afrika ka pozitë qendrore! Përcakto koordinatat e saj!

KUFIJTË E AFRIKËS

Pika më veriore e kontinentit është **Kepti Ben Saka** në Tunizi, kurse më jugorja është **Kepti i Gjilpërave** (portugalisht: Cabo das Agulhas) në Republikën e Afrikës së Jugut, i cili përfaqëson kufirin midis Oqeanit Atlantik dhe Oqeanit Indian. **Kepti i Gjelbër** është pika më perëndimore duke përfshirë edhe ishullin e Keptit të Gjelbër (Kabe Verde), ndërsa pika më lindore është **Kepti Hafun** në Somali.

Në veri Afrika ka dalje në Detin Mesdhe, kurse përmes Ngushticës së Gjibraltarit i afrohet më së shumti kontinentit të Evropës.

Në lindje është e hapur ndaj Oqeanit Indian ku Kanali i Suezit rrit rëndësinë e Detit të Kuq dhe ngushticës Bab el-Mandeb, siguron një lidhje të rëndësishme me Azinë dhe ka një rëndësi të jashtëzakonshme për tregtinë ndërkombëtare.

Në perëndim kufizohet me Oqeanin Atlantik, kurse në jug me ujërat e Oqeanit Atlantik dhe Indian.

Pikat / Ekstremit	Lokacioni / Vendi	Koordinatat
Veriore		37°20'49" Gj.Gj.V.
Jugore		34°49'58" Gj.Gj.J.
Lindore		51°16' Gj.Gj.L.
Perëndimore		17°31' 3. Gj.Gj.P.

Gjej në hartën gjeografike keyjet e dhëna dhe futi ato në tabelle!

Termat kryesorë gjeografikë

Në çdo mësim do të gesh fjalë që janë më të rëndësishme për temën. Mbaj mend sepse do të ndihmojnë të mësosh!

Hulumto!

- Këto pjesë do të të ndihmojnë të mendosh si një hulumtues i vërtetë!
- Tëto, provo t'u përgjigjesh pyetjeve ose gjej informacione shtesë në atlasin tënd gjeografik dhe në faqet gjeografike në internet!

Kodet për skenim

- Përdor telefonin tënd celular për të skanuar kodin! Këtu fshihen video interesante që do të rrisin njohuritë e tua.

Detyra praktike dhe eksperimente

- Disa pjesë do të të inkurajojnë të bësh një detyrë ose një eksperiment të vogël. Provo! - Kjo është mënyra më e mirë për të mësuar.

Qyteti Sidnej

Qytetet më të mëdha në Australi dhe Zelandën e Re janë të njohura për energjinë e tyre urbane, jetën kulturore dhe fuqinë ekonomike. **Sidnej** është i identifikueshëm nga portet e tij dhe Opera, si një simbol i Australisë moderne. **Melburni** është qendra e artit, sportit dhe festivaleve kulturore, një qytet që rritet dhe zhvillohet vazhdimisht. **Brisbeni** është një qendër e rëndësishme teknologjike dhe arsimore.

Perti, edhe pse i larguar në bregdetin perëndimor, është ekonomikisht i fuqishëm falë minierave dhe tregtisë. **Adelajda** dallohet me një ritëm të qetë jete, ngjarje kulturore dhe rajone të njohura të verës në rrethine. **Oklendi**, qyteti më i madh në Zelandën e Re, është një qendër kozmopolitane ku kultura evropiane, maori dhe kultura të tjera bashkohen në një mjedis unik urban.

Kanbera, kryeqyteti i Australisë

Pika më e thellë në Tokë ndodhet në pjesën jugore të Hendekut Marianas, në pjesën perëndimore të Oqeanit Paqësor. Ajo arrin rreth 10.935–11.000 metra nën nivelin e detit, gjë që e bën atë thellësinë oqeanike më të thellë (me të madhe) në planet. Lokacioni është menjëherë në lindje të Ishujve Marianas, të cilët i përkasin rajonit të Mikronezisë në Oqeani. Kjo thellësi është krijuar për shkak të nënshkrirjes (subduksionit) të Pllakës së Paqësorit nën Pllakën e Filipineve, proces ky që rezultoi me formimin e një hendeku të thellë oqeanik.

Harta e Hendekut të Marianit, pika më e thellë oqeanike në Tokë.

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË

VENDET TURISTIKE DHE KULTURORO-HISTORIKE

Australia dallohet me pasuri të shumta natyrore dhe vende kulturore-historike, ndër të cilat veçohen disa nga simbolet më të njohura në këtë kontinent. Opera e Sidnejt përfaqëson një simbol arkitekturor të njohur botërisht. **Kreshtat e Mëdha Koralore** janë ekosisteme më i madh kororal në Tokë, i njohur për larmirinë e tij të jashtëzakonshme biologjike. **Uluru** është një vend i shenjtë për popujt vendas dhe një nga formatet natyrore më mbresëlënëse në tokë. **Kanbera** është qendra e institucioneve kombëtare, me muze dhe galeri të shumta, ndërsa **Melburni** dallohet si qytet i kulturës, i njohur për festivalin dhe ngjarjet artistike.

Në hartën e Oqeanisë vizatoni një „udhëtim“ me një vijë që fillon nga Australia dhe kalon përmes: një shteti të Melanezisë → njësi prej Mikronezisë → njërit prej Polinezisë → Zelandës së Re!

MBAJ MEND

Oqeania është rajon në Oqeanin Paqësor, i përbërë nga Australia, Zelandë e Re dhe tri grupet e ishujve: Melanezia, Mikronezia dhe Polinezia. Australia është shteti më i madh në Oqeani, me një sipërfaqe prej rreth 7.7 milionë km² dhe me kryeqytet Kanberën. Emri „Australia“ rrjedh nga shprehja latine Terra Australis, „Toka e Jugut“.

Pyesje për Verifikimin e njohurive:

1. Cili është shteti më i madh në Oqeani dhe cili është kryeqyteti i tij?
2. Shpjegoni shkurtimisht shtet tre grupe ishujsh e përbëjnë Oqeaninë!
3. Në cilin prej të tre grupeve të ishujve do ta vendosnit shtetin e Fikshit dhe pse?
4. Krahasoni Melanezinë dhe Mikronezinë sipas madhësisë së ishujve dhe numrit të popullsisë!

Fakte argëtuese dhe interesante

- Do të gjeësh fakte interesante për gjeografinë që do të ndihmojnë të kuptosh botën përreth teje.

Ilustrime dhe harta

- Përdori hartat për të kuptuar më mirë vendet!
- Shiko me kujdes ilustrimet - ato do të të ndihmojnë të mbash mend vizualisht materialin!

Roli yt si hulumtues!

- Ji kurioz! Mos ki kurrë frikë të pyesësh “PSE?” ose “SI?”
- Lidhe atë që mëson me jetën reale - vëzhgo kushtet e motit, hartat dhe udhëtimet.
- Përdor një atlas, internetin dhe burime të tjera të informacionit për të mësuar edhe më shumë!

Mos harro: Gjeografia është kudo përreth teje! Ndiqe kuriozitetin tënd dhe shijoje këtë udhëtim nëpër botë!

PËRMBAJTJA

GJEOGRAFIA E AFRIKËS

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS	10
POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E AFRIKËS	10
PËRTHYERJA BREGDETARE E AFRIKËS	13
RELIEVI I AFRIKËS	16
KLIMA DHE KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE TË AFRIKËS	19
HIDROGRAFIA E AFRIKËS	22
PASURITË NATYRORE TË AFRIKËS	26
KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS	30
POPULLSIA E AFRIKËS	30
FEJA, GRUPET ETNIKE DHE VEÇORITË KULTURO-HISTORIKE TË POPULLSISË AFRIKANE	33
PROBLEMET SERIOZE TË POPULLSISË AFRIKANE	35
QYTETET MË TË MËDHA NË AFRIKË	38
NDARJA RAJONALE DHE QENDRAT TURISTIKE NË AFRIKË	41
EGJIPTI	46
REPUBLIKA E AFRIKËS SË JUGUT (RAJ)	50

GJEOGRAFIA E AMERIKËS

NDARJA E AMERIKËS - AMERIKA E VERIUT DHE AMERIKA E JUGUT	56
KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË VERIUT	59
DEGËZIMI BREGDETAR I AMERIKËS SË VERIUT	59
RELIEVI I AMERIKËS SË VERIUT	62
KLIMA E AMERIKËS SË VERIUT	67
LUMENJTË E AMERIKËS SË VERIUT	69
LIQENET E AMERIKËS SË VERIUT	72
PASURITË NATYRORE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE SHPËNDARJA E TYRE GJEOGRAFIKE	75
KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË JUGUT	80
POZITA DHE PËRTHYERJA BREGDETARE E AMERIKËS SË JUGUT	80
RELIEVI I AMERIKËS SË JUGUT	83
KLIMA E AMERIKËS SË JUGUT	88
LUMENJTË E AMERIKËS SË JUGUT	90
LIQENET E AMERIKËS SË JUGUT	93
PASURITË NATYRORE TË AMERIKËS SË JUGUT DHE SHPËNDARJA E TYRE GJEOGRAFIKE	96

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE AMERIKËS SË JUGUT	101
POPULLSIA E AMERIKËS: SHPËRNDARJA, DENDËSIA DHE SHTIMI NATYROR	101
POPUJT, GJUHËT DHE FETË NË AMERIKË	104
NDARJA RAJONALE E AMERIKËS: AMERIKA E VERIUT, AMERIKA QENDRORE DHE AMERIKA E JUGUT	108
URBANIZIMI NË AMERIKË: ZHVILLIMI I QYTETEVE TË MËDHA	112
QENDRAT TURISTIKE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE AMERIKËS SË JUGUT	117
SHTETET E BASHKUARA TË AMERIKËS (SHBA)	120
KANADAJA	126
BRAZILI	131

GJEOGRAFIA E AUSTRALISË DHE OQEANISË **136**

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË	138
POZITA GJEOGRAFIKE, VIJA BREGDETARE E AUSTRALISË DHE OQEANISË	138
KARAKTERISTIKAT E RELIEVIT TË AUSTRALISË DHE OQEANISË	142
KLIMA DHE KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË	145
HIDROGRAFIA E AUSTRALISË DHE OQEANISË	148
PASURITË NATYRORE TË AUSTRALISË	150

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË	152
KARAKTERISTIKAT DEMOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË	152
PASQYRA RAJONALE E AUSTRALISË - QYTETET E MËDHA DHE QENDRAT KULTURORE-HISTORIKE	155

GJEOGRAFIA E RAJONEVE POLARE **160**

ZONAT POLARE	162
KARAKTERISTIKAT NATYRORE GJEOGRAFIKE	162
KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE	166

GJEOGRAFIA E AFRIKËS

Afrika është kontinenti i dytë më i madh në Tokë, i vendosur në pjesën qendrore të planetit, i kufizuar nga Oqeani Atlantik, Oqeani Indian dhe Deti Mesdhe. Kontinenti karakterizohet nga një reliev i larmishëm - shkretëtira si Sahara, savana të gjelbra, pyje tropikale dhe male si Kilimanxharo dhe nga lumenj të mëdhenj, përfshirë Nilin dhe Kongon, të cilët formojnë një hidrografi të pasur. Afrika është e bollshme me burime natyrore, duke përfshirë diamante, ar, kripë, kafe dhe kakao dhe është shtëpia e një popullsie të madhe dhe etnikisht të larmishme. Qytetet e mëdha si Kajro, Lagos, Johaneshburg dhe qendrat turistike pasqyrojnë diversitetin kulturor dhe ekonomik të kontinentit. Megjithatë, Afrika përballlet me sfida serioze, si mungesa e ushqimit dhe ujit, të cilat ndikojnë në zhvillimin socio-ekonomik në zonat rurale.

PËRMBAJTJA

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS

Pozita gjeografike, kufijtë dhe madhësia e Afrikës

Përthyerja bregdetare e Afrikës

Relievi i Afrikës

Klima dhe karakteristikat klimatike të Afrikës

Hidrografia e Afrikës

Pasuritë natyrore të Afrikës

KARAKTERISTIKAT SOCIO-EKONOMIKE TË AFRIKËS

Popullsia e Afrikës

Feja, grupet etnike dhe veçoritë kulturo-historike të popullsisë afrikane

Problemet serioze të popullsisë afrikane

Qytetet më të mëdha në Afrikë

Ndarja rajonale dhe qendrat turistike në Afrikë

Egjipti

Republika e Afrikës së Jugut (RAJ)

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E AFRIKËS

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Pozita
gjeografike
Kufijtë dhe
madhësia e
Afrikës

Në çfarë ju asocojnë nocionet: piramida, savana, safari, xhirafa, elefant, gepard, diamante, fise, Hakuna Matata.

Afrika është një kontinent me pasuri natyrore, kulturore dhe demografike. Ka disa supozime për origjinën e emrit „Afrikë”. Sipas tyre, emri mund të rrjedhë nga fjala latine Afer („toka e Afrave”), fjala berbere ifri („shpellë-vendbanim”) ose nga interpretimi i lashtë egjiptian „toka e pjellorisë”. Afrika Veriore përgjatë shekujve ka qenë nën ndikimin e qytetërimeve të ndryshme, duke lënë një shenjë të qëndrueshme politike dhe kulturore, ndërsa qytetërimet përgjatë Nilit janë zhvilluar me shkrim, arkitekturë dhe bujqësi intensive. Hulumtuesi i kohës së re, si Dejvid Livingston (David Livingstone), kanë kontribuar në zbulimin dhe njohjen e mrekullive natyrore të kontinentit, duke përfshirë ujëvarat madhështore që mbajnë emrin e tij, duke zbuluar kështu bukurinë e tij natyrore të paçmueshme. Afrika e sotme zhvillohet si një kontinent me popullsi të re, diversitet të pasur kulturor dhe ndikim gjithnjë e më të madh në ekonominë globale.

POZITA GJEOGRAFIKE E AFRIKËS

Afrika është kontinenti i dytë për nga madhësia në Tokë, menjëherë pas Azisë.

Ajo ka një pozitë gjeografike jashtëzakonisht të favorshme dhe të përcaktuar qartë.

Kontinenti shtrihet midis **Oqeanit Atlantik** në perëndim dhe **Oqeanit Indian** në lindje, ndërsa në veri kufizohet me **Detin Mesdhe**.

Afrika ndodhet në të dyja anët e Ekuatorit, kështu që pjesë të kontinentit shtrihen si në hemisferën veriore, ashtu edhe në atë jugore. Përveç kësaj, meridiani i Griniçit e ndan kontinentin në pjesën lindore dhe perëndimore.

Sipas pozitës me kontinentet e tjera, Afrika ndodhet:

- në jug të Evropës dhe në jugperëndim të Azisë,
- në lindje të Amerikës Jugore,
- në veri të Antartikut.

Afrika është lehtësisht e dallueshme dhe e rëndësishme, jo vetëm si kontinenti i dytë më i madh, por edhe për shkak të pozitës të saj qendror, pasi pjesë të kontinentit gjenden në të katër hemisferat e Tokës.

Harta e Afrikës

Pozita gjeografike e Afrikës

Hulumto pse Afrika ka pozitë qendrore!? Përcakto koordinatat e saj!

KUFIJTË E AFRIKËS

Pika më veriore e kontinentit është **Kepi Ben Saka** në Tunizi, kurse më jugorja është **Kepi i Gjilpërave** (portugalisht: Cabo das Agulhas) në Republikën e Afrikës së Jugut, i cili përfaqëson kufirin midis Oqeanit Atlantik dhe Oqeanit Indian. **Republika e Kepit të Gjelbër** është pika më perëndimore, ndërsa pika më lindore është **Kepi Hafun** në Somali.

Në veri Afrika kufizohet me Detin Mesdhe, kurse nga Evropa ndahet me Ngushticën e Gjibraltarit, ku distanca midis dy kontinenteve është më e vogla.

Në verilindje, Kanali i Suezit lidh Detin Mesdhe dhe Detin e Kuq, ndërsa përmes ngushticës Bab el-Mandeb realizohet lidhja detare me Oqeanin Indian dhe Azinë. Kjo rrugë detare ka rëndësi të madhe për tregtinë ndërkombëtare.

Në perëndim kufizohet me Oqeanin Atlantik, kurse në jug me ujërat e Oqeanit Atlantik dhe Indian.

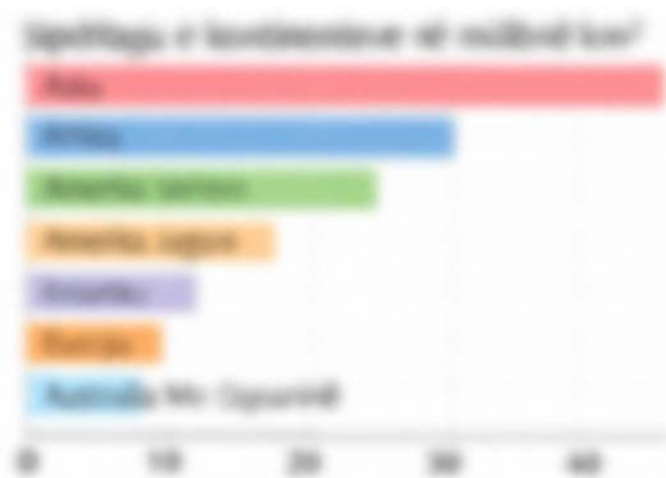
Hulumto cilat dete ndodhen rreth kontinentit të Afrikës!?

Pikat / Ekstremit	Lokacioni / Vendi	Koordinatat
Veriore		37°20'49" Gj.Gj.V.
Jugore		34°49'58" Gj.Gj.J.
Lindore		51°16' Gj.Gj.L.
Perëndimore		17°31' 3. Gj.Gj.P.

Gjej në hartën gjeografike kepet e dhëna dhe futi ato në tabelë!

Ndryshime mbresëlënëse në ngjyrën e ujit në Gjirin e Adenit dhe në Detin e Kuq

MADHËSIA E AFRIKËS

Afrika është kontinenti i dytë për nga madhësia në Tokë, menjëherë pas Azisë, me një **sipërfaqe prej rreth 30.37 milionë km²**.

Ajo është rreth tri herë më e madhe se Evropa dhe rreth katër herë më e madhe se Australia.

Kontinenti shtrihet:

- afërsisht **72° në drejtimin veri-jug**, nga Kepi Ben Saka deri te Kepi i Gjilpërës (rreth 8 000 km),
- rreth **69° në drejtimin perëndim-lindje**, nga Senegali deri në Somali (afërsisht 7 400 km).

Emri „Bab el-Mandeb“ do të thotë „Porta e lotëve“ ose „Porta e tmerrit“, për shkak të legjendës se shumë detarë kanë humbur jetën duke u përpjekur të kalojnë këtë ngushticë të ngushtë. Në këtë ngushticë takohen uji më pak i kripur nga Deti i Kuq dhe uji më i kripur nga Gjiri i Adenit, gjë që krijon rryma detare të dukshme dhe ndryshime mbresëlënëse në ngjyrën e ujit, të cilat mund të shihen edhe nga larg. Bab el-Mandeb është i pasur me peshq dhe koralet e shkëmbinjve nënujorë, të cilët krijojnë ekosisteme nënujore dhe janë të rëndësishme për biodiversitetin, ndërsa ngushtica është gjithashtu kyçe për migrimin e llojeve të ndryshme detare.

MBAJ MEND

- Afrika është kontinenti i dytë për nga madhësia në Tokë, me sipërfaqe prej rreth 30.37 milionë km².
- Shtrihet në të dyja anët e Ekuatorit dhe Griniçit, kështu që pjesë të saj shtrihen në të katër hemisferat.
- Kontinenti kufizohet nga Oqeani Atlantik, Oqeani Indian dhe Deti Mesdhe.
- Pikat ekstreme janë: Kepi Ben Saka, Kepi i Gjilpërës, Kepi i Gjellbër dhe Kepi Hafun, gjë që e bën Afrikën lehtësisht të identifikueshme dhe të rëndësishme për tregtinë ndërkombëtare.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Ku ndodhet Afrika në raport me Ekuatorin?
2. Në cilat hemisfera ndodhen pjesë të Afrikës?
3. Cili oqean ndodhet në lindje të Afrikës?
4. Cili oqean ndodhet në perëndim të Afrikës?
5. Në cilin vend renditet Afrika sipas madhësisë midis kontinenteve?

PËRTHYERJA BREGDETARE E AFRIKËS

Pse udhëtimi i Vasko de Gamës konsiderohet si një nga zbulimet më të rëndësishme gjeografike? Cilat dete dhe oqeanë kaloi ai për të mbërritur në Indi?

Ekspedita e Vasko de Gamës (1497-1499) përfaqëson një arritje epokale gjeografike që lidhi tregjet evropiane dhe aziatike përmes oqeanëve, duke ndryshuar përgjithmonë hartën tregtare botërore.

Udhëtimi filloi me lundrimin nëpër Oqeanin Atlantik, përgjatë Bregut të Afrikës Perëndimore dhe Gjirit të Guinesë. Pika kyçe e kthesës ishte anashkalimi i Kepit të Shpresës së Mirë (Cape of Good Hope) në bregun jugor, me çka u hap rruga direkte drejt Oqeanit Indian. Kalimi ka qenë jashtëzakonisht i rrezikshëm. Përplasja e rrymave të mëdha oqeanike krijonte vorbullat të fuqishme dhe arsyetonte emrin e tij të parë, „Kepi i Stuhive“.

Në Oqeanin Indian, flota lundroi përgjatë Bregut të Afrikës Lindore (Bregu Suahili), duke lëvizur në afërsi të Britit të Afrikës (Gadishulli i Somalisë). Për të kaluar Detin e Arabisë, De Gama arriti të shfrytëzonte erërat e Monsuneve si një sistem natyror navigimi dhe më në fund lundroi në ujërat e Indisë, duke finalizuar përgjithmonë rrugën detare.

Afrika ka një bregdet pak të thyer, që do të thotë se forma e saj është relativisht kompakte, pa shumë gjire të thella dhe gadishuj të theksuar. Me një gjatësi prej rreth 30 500 kilometrash, kontinenti ka një nga vijat bregdetare më pak të degëzuara midis të gjithë kontinenteve, veçanërisht nëse merret parasysh madhësia e tij.

Në **bregun verior**, Afrika laget nga **Deti Mesdhe**, me të cilin ndahet nga Evropa. Këtu ndodhen **Gjiri i Sidrës** në Libi dhe **Gadishulli i Tunizisë**.

Në **veriperëndim**, në afërsi të bregdetit të Marokut dhe Saharasë Perëndimore, ndodhen **Ishujt Kanare** – arkipelagu më i madh dhe me rëndësi komunikative dhe turistike në këtë pjesë të Oqeanit Atlantik, i cili është nën administrimin e Spanjës.

Në jug të tyre ndodhen **Ishujt e Kepit të Gjellbër** (Kape Verde), një shtet ishullor i pavarur. Më tej drejt veriperëndimit shtrihen **Ishujt Azore**, të cilët politikisht i përkasin Portugalisë.

Në **verilindje**, Afrika laget nga **Deti i Kuq**, i cili përmes **Kanalit të Suezit** në Egjipt lidhet me Detin Mesdhe. **Kanali i Suezit**, i gjatë 193 km, paraqet një kalim detar artificial, por strategjikisht jashtëzakonisht të rëndësishëm. Ai mundëson një lidhje të drejtpërdrejtë detare midis Evropës dhe Azisë, gjë që e bën atë një nga kanalet kryesore për tregtinë globale.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Degëzimi i
bregdetit

Ishujt

Ishujt Azore

Ishujt e Kepit të
Gjellbër

Ishujt Kanare

Madagaskari

Ishujt Seishel

Gadishujt

Tunizia

Gadishulli i Sinaut

Gadishulli i

Somalisë

Detet

Deti Mesdhe

Deti i Kuq

Gjiret

Gjiri i Sidrës

Gjiri i Guinesë

Ngushticat

Kanali i Suezit

Kanali i Suezit

Hulumto për ujëvarat nënujore në ishullin e Mauritiusit!

Gadishulli i Sinajit

Në këtë pjesë të kontinentit ndodhet **Gadishulli i Sinait** – gadishull më i madh dhe më i rëndësishëm në rajon, i cili përfaqëson një lidhje natyrore midis Afrikës dhe Azisë. Edhe pse Gadishulli i Sinait administrativisht i përket **Egiptit**, gjeografikisht ai ndodhet në Azi.

Bregu Lindor i Afrikës laget nga ujërat e Oqeanit Indian. Në këtë pjesë ndodhen **Gjiri i Mozambikut** – i cili shtrihet midis Mozambikut dhe Madagaskarit, dhe **Gjiri i Adenit** – një nga gjiret kryesore dhe më të mëdha në rajon, i vendosur midis **Somalisë** dhe **Jemenit**.

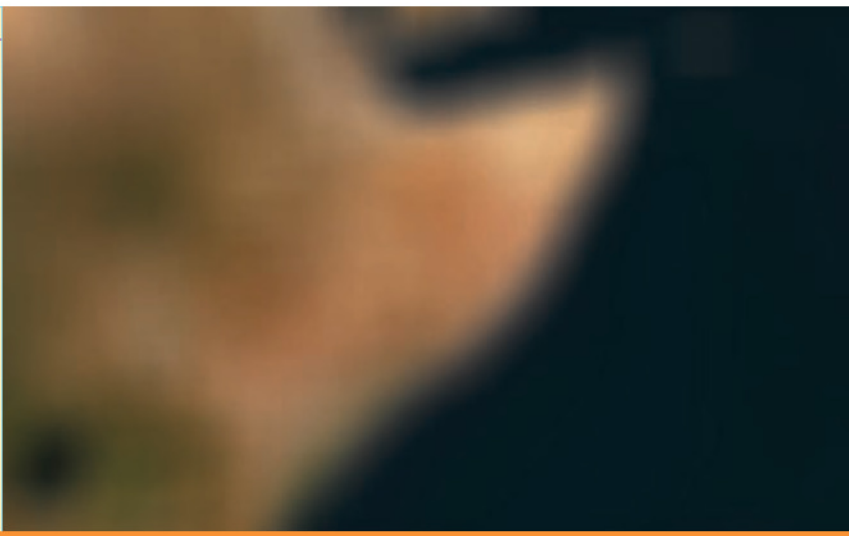
Ndërsa drejt lindjes vazhdon **Gadishulli i Somalisë** – gadishulli më i madh dhe më mbresëlënës në Bregun Lindor, i njohur si „Briri i Afrikës“, i cili administrativisht i përket **Somalisë**, një pjesë **Xhibutit**, **Etiopisë** dhe **Eritresë**.

Bregu Perëndimor i Afrikës laget nga Oqeani Atlantik dhe dallohet me disa gjire më të mëdha. Më i madhi dhe më i rëndësishmi prej tyre është **Gjiri i Guinesë**, i cili lag bregdetet e **Nigerisë**, **Ganës**, **Beninit**, **Togosit** dhe shteteve të tjera.

Ishulli Sokotra, më i madhi në Arkipelagun e Sokotras, administrativisht i përket **Jemenit** dhe është i njohur për florën dhe faunën e tij unike, me një shkallë të lartë endemizmi. Bimë me karakteristike është pema e „gjakut të dragoit“ (*Dracaena cinnabari*), e njohur për kurrën e saj në formë ombrelle dhe rrëshirën me ngjyrë të kuqe të ndezur. Përveç saj, në ishull rritet edhe trëndafili i rrallë dhe i veçantë i shkretëtirës (*Adenium obesum socotranum*), si dhe shumë lloje bimësh sukulente që nuk gjenden askund tjetër në Tokë. Fauna përfshin një numër të madh zvarranikësh endemikë, shpendë unikë dhe mbi 300 lloje insektesh, shumë prej të cilëve janë të ndarë në mënyrë evolutive nga format e afërta kontinentale. Për këtë arsye, Sokotra shpesh quhet „Galapagosi i Oqeanit Indian“.

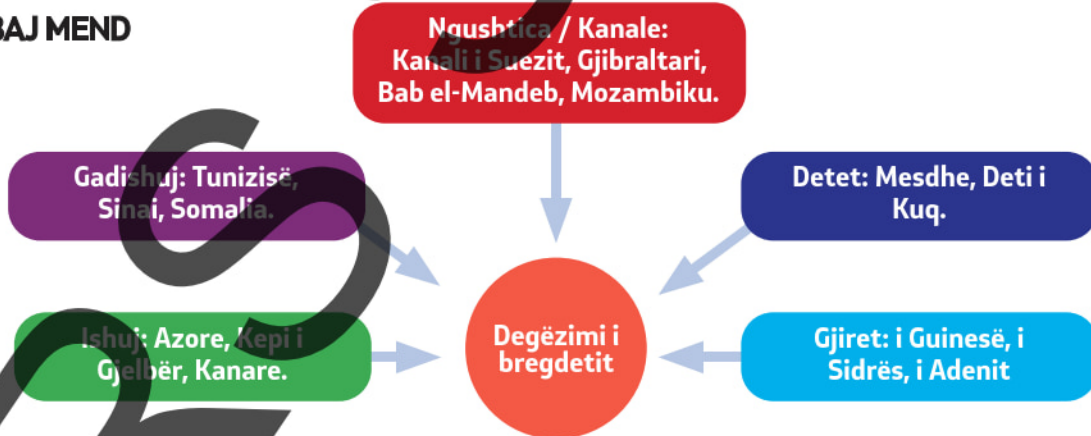
Gadishulli i Somalisë

Midis **ngushticave** që lidhin kontinentin afrikan me pjesën tjetër të botës janë: **Ngushtica e Gjibraltarit (14 km)**, e cila bashkon Detin Mesdhe me Oqeanin Atlantik dhe ndan Afrikën (Marokun) nga Evropa (Spanja).

Bab el-Mandeb (me gjerësi rreth 26 km në pjesën më të ngushtë) është ngushticë shumë e rëndësishme që lidh **Detin e Kuq** me **Gjirin e Adenit** dhe ndan Afrikën (Xhibutin dhe Eritrenë) nga Azia (Jemeni).

MBAJ MEND

Pyetje për kontrollin e njohurive :

1. Cilët oqean dhe dete e rrethojnë Afrikën?
2. Cili është ishulli më i madh i Afrikës dhe në cilin oqean ndodhet?
3. Cili gadishull quhet „Biri i Afrikës” dhe cilat shtete përfshin ai?
4. Cilët janë gjiret më të mëdhenj në bregun perëndimor dhe lindor të Afrikës?
5. Cilat janë ngushticat dhe kanali më i rëndësishëm që lidhin Afrikën me pjesën tjetër të botës dhe cila është rëndësia e tyre?

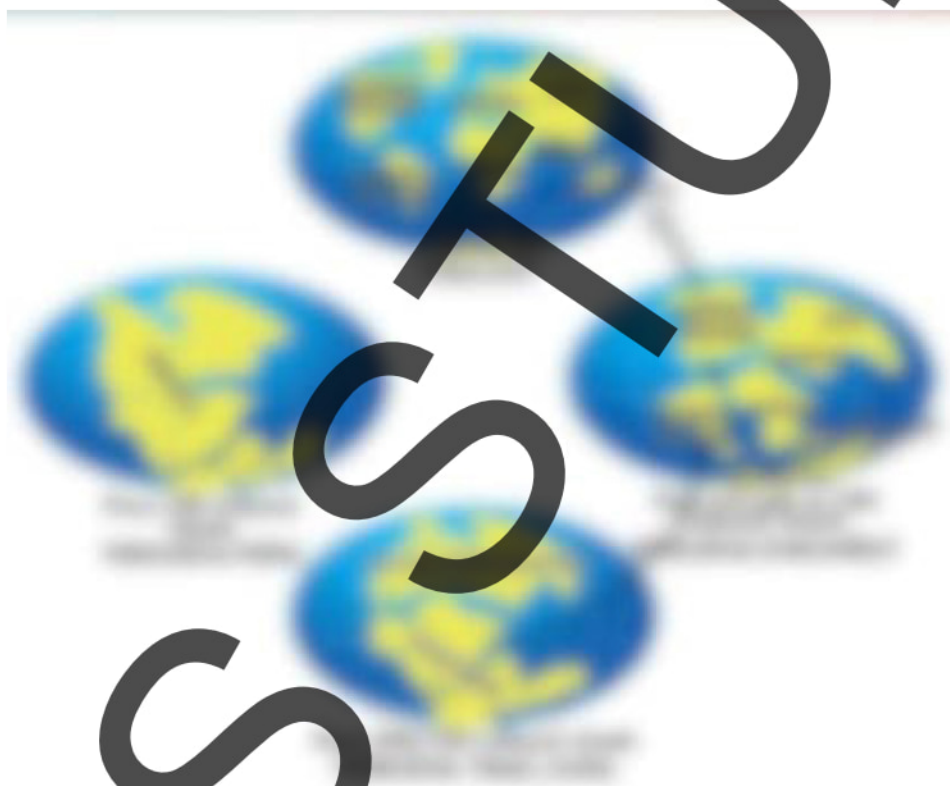
Koncepte
kyçe
gjeografike:

Relievi
Ultësirat
Malet:
Atlas
Ahagar
Tibesti
Darfur
Malet
Etiopike
Kilimanxharo
Kenia
Ruvenzori
Rrafshnaltat:
Rrafshnalta e
Liqeve
Rrafshnalta e
Afrikës Jugore
Shkretëtirat:
Sahara
Kalahari
Namib

RELIEVI I AFRIKËS

Analizo ngjyrat në hartën fiziko-gjeografike të Afrikës.

Afrika ishte një nga pjesët kryesore të superkontinentit të lashtë Gondvanës. Mbu-roja e sotme kristalore afrikane përfaqëson pjesën më stabile të këtij formacioni masiv tokësor, i përbërë nga shkëmbinj miliona vjeçarë. Gjatë shpërbërjes së Gondvanës rreth 180 milionë vite më parë, Afrika e ruajti pozicionin e saj, ndërsa Ame-rika e Jugut, India dhe Australia u larguan dhe u shkëputën prej saj. Rrafshnaltat e larta të sotme të Afrikës dhe masivet malore, si Ahagar, Tibesti dhe Darfur në Sahara, janë mbetje të drejtpërdrejta që tregojnë se shkretëtira nuk është vetëm rrë, por edhe një zonë me forma shkëmbore që pasqyrojnë bërthamën gjeologjike të Gondvanës.

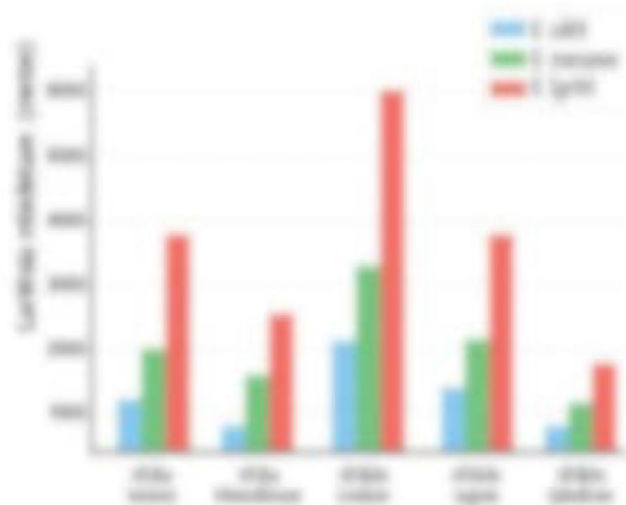
*Ilustrim i teorisë
së zhvendosjes së
kontinenteve*

Afrika karakterizohet nga një reliev i shumëllojshëm dhe tektonikisht stabil, i përbërë nga rrafshnal-ta të gjera, ultësira të ulëta bregdetare, masive malore dhe shkretëtira të mëdha. Lartësia mesatare mbidetare e kontinentit është rreth 750 metra, gjë që e rendit atë midis “kontinenteve të larta”. Pika më e lartë është Kilimanxharo (5 895 m), ndërsa më e ulëta është bregu i liqenit Asal (-155 m) në Xhibuti.

Zonat e ulëta të Afrikës janë të pranishme në pjesën veriore dhe perëndimore të kontinentit dhe janë formuar që në kohën e superkontinentit të Gondvanës. Ato përbëjnë rripin e gjerë të ultësirave dhe sipër-faqeve fushore.

Afrika e Ulët përfshin gjithashtu hapësira të mëdha shkretëtimore, nga të cilat më e rëndësishmja është Sahara. Ajo shtrihet përmes Libisë, Egjiptit, Sudanit, Çadit, Malit, Nigerit, Algjerisë, Marokut dhe Tunizisë dhe përfaqëson shkretëtirën më të madhe të nxehtë në botë, me dallime të theksuara tempe-raturash midis ditës dhe natës.

Relievi i Saharasë është i shumëllojshëm dhe përbëhet nga forma të ndryshme shkretëtimore: duna rëre, rrafshnalta gurore, masive shkëmbore dhe rrafshina kripe, ndërsa në disa vende ka edhe oaza. Këto

Grafiku i Afrikës me lartësinë mbidetare sipas rajoneve

Harta relivore e Afrikës

forma janë krijuar nën ndikimin e erës dhe të lëvizjeve të gjata tektonike. Në brendësinë e saj ndodhen zona malore dhe rrafshnaltat si Ahagar në Algjeri, Tibesti në kufirin midis Çadit dhe Libisë dhe Darfur në Sudan, të cilat janë struktura të vjetra gjeologjike. Sahara përgjatë historisë së saj gjeologjike ka pësuar ndryshime, ku në periudha të caktuara ka pasur më shumë lagështi dhe vegjetacion, ndërsa sot është një nga shkretëtirat më të thata dhe më të mëdha në Tokë.

Afrika e Lartë ndodhet në pjesën lindore dhe jugore të kontinentit dhe karakterizohet nga rrafshnaltat, malet, vullkanet dhe luginat e thyerjeve tektonike. Malet dhe rrafshnaltat i kanë rrënjët që nga periudha gjeologjike e Gondvanës, ndërsa më vonë u modeluan nga lëvizjet tektonike dhe aktiviteti vullkanik, gjë që krijoi relievin karakteristik të rajonit. Në pjesën veriore dallohet vargu malor i Atlasit, i cili shtrihet përmes Marokut, Algjerisë dhe Tunizisë. Këto male janë mbetje të lëvizjeve të hershme tektonike dhe ndikojnë ndjeshëm në relievin e rajonit.

Në pjesën më lindore të Afrikës ndodhen Malet Etiopike në Etiopi dhe Ruvenzori në kufirin midis Ugandës dhe Republikës Demokratike të Kongos. Këtu ndodhen edhe majat më të larta vullkanike, si Kilimanxharo në Tanzani (5 895 m) dhe Kenia në Kenia (5 199 m), të cilat janë formuar si rezultat i luginës së thyerjes tektonike dhe lëvizjeve të pllakave tektonike.

Mali Atlas

Shkretëtira Sahara

Hulumto – Një ditë në Sahara

Ruvenzori është një varg malor në Afrikën Lindore ai quhet gjithashtu edhe “Malet e Hënës” për shkak të mjegullës së shpeshtë dhe pamjes së tyre mistike, gjë që veçanërisht bie në sy natën nën dritën e hënës. Është interesante se ato ndodhen afër ekuatorit, e megjithatë në majat e tyre më të larta ka akullnaja dhe dëborë të përhershme. Mali është i ndarë në disa masive të larta me shpate të thepisura dhe lugina të thella, ndërsa relievi është shumë i copëtuar. Me rritjen e lartësisë mbidetare ndryshojnë kushtet klimatike dhe vegjetacioni – nga pyjet tropikale në rrëzë të malit deri te zonat e akullta në maja. Ruvenzori është një burim i rëndësishëm i lumenjve dhe ka rëndësi të madhe për sistemin ujqor në Afrikën Lindore. Edhe pse nuk janë aq të njohur sa Kilimanxharo, ata konsiderohen ndër malet më të vështira për t’u ngjitur dhe paraqesin një sfidë të madhe për ekspeditat alpinistike për shkak të terrënit të pafrueshëm dhe kushteve të ndryshueshme të motit.

PLLAKA NUBIANE

PLLAKA SOMALEZE

Në pjesën lindore, Rrafshnaltat e Liqeve i përket Kenias, Tanzanisë, Ugandës dhe Ruandës. Ajo është e krijuar nga shkëmbinjtë e vjetër të Gondvanës, mbi të cilët më vonë, me ndihmën e lëvizjeve tektonike u formuan një numër i madh liqenesh si Tanganika dhe Njasa. Liqeni Viktoria është i vendosur përgjatë luginës së thyerjes tektonike të Afrikës Lindore (riftingu).

Në pjesën jugore ndodhet Rrafshnaltat e Afrikës Jugore, e cila shtrihet përmes Republikës së Afrikës së Jugut (RSA), Botsuanës dhe Namibisë, ku janë formuar edhe shkretëtirat Kalahari dhe Namib, si rezultat i ndryshimeve klimatike dhe proceseve erozive.

I gjithë relievi i Afrikës së Lartë është formuar përmes një kombinimi të bllokave të vjetër kontinentalë, thyerjeve tektonike, ngritjeve, aktivitetit vullkanik dhe proceseve erozive.

Thyerja tektonike e Afrikës Lindore (riftingu)

MBAJ MEND

- Malet janë të koncentruara në pjesën lindore dhe në atë veriore (Ahagar, Tibesti, Darfur, Malet Etiopiane).
- Malet më të larta: Kilimanxharo, Kenia dhe Ruvenzori.
- Në Afrikë ndodhen Rrafshnaltat e Liqeve dhe Rrafshnaltat e Afrikës Jugore.
- Shkretëtirat e njohura janë Sahara, Kalahari dhe Namibi

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Si ndahet relievi në Afrikë?
2. Cilët janë majat malore më të larta në Afrikë?
3. Cilat male në Afrikë kanë prejardhje vullkanike?
4. Cilët dy rrafshnaltat ndodhen në Afrikë?
5. Si ndikojnë format e relievit të Rrafshnaltës së Liqeve dhe asaj të Afrikës Jugore në shpërndarjen hapësinore të shkretëtirave Sahara, Kalahari dhe Namibi në Afrikë?

KLIMA DHE KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE TE AFRIKËS

Përcakto brezat nxehtësorë në hartën gjeografike të Afrikës.

Pyjet e shiut në Afrikën Qendrore, veçanërisht në pellgun e lumit Kongo kanë një rëndësi të madhe për klimën dhe ekuilibrin natyror. Ato thithin dioksidin e karbonit nga atmosfera dhe çlirojnë oksigjen, prandaj shpesh quhen “mushkëritë e bardha të Tokës”.

Pyjet krijojnë edhe mikroklimën e tyre. Përmes avullimit dhe transpirimit të ujit nga toka dhe gjethet, në ajër çlirohet një sasi e madhe e avullit të ujit. Kjo kontribuon në krijimin e reve dhe reshjeve të shpeshta. Në këtë mënyrë, pyjet e shiut ndihmojnë në ruajtjen e klimës së lagësht, tokës pjellore dhe botës së pasur bimore e shtazore.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Klima
Ekuatoriale
Tropikale
Gjysmëshkre-
tëtirore (Sahelit)
Shkretëtirore
Subtropikale
Mesatare

KLIMA DHE TIPAT KLIMATIKË

Ndikimin më të madh në shumëllojshmërinë e klimës në Afrikë e ka pozita e saj gjeografike në raport me ekuatorin. Afrika shtrihet në tre breza nxehtësorë: i nxehtë, verior mesatar dhe jugor mesatar. Kjo kontribuon që ajo të jetë kontinenti më i nxehtë në Tokë, me tipa të ndryshëm klimatikë. Mbi klimën ndikojnë edhe lartësia mbidetare, afërsia e Oqeanit Atlantik dhe Indian dhe deteve të tyre, rrymat detare si rryma e Benguelës, erërat pasate në zonat tropikale veriore dhe jugore si dhe relievi, i cili krijon barriera për erërat dhe reshjet. Oqeanet dhe detet e rregullojnë klimën duke ndikuar mbi temperaturën, reshjet dhe lagështinë në pjesët bregdetare dhe të brendshme të kontinentit.

Në çdo brez të nxehtësisë shfaqen tipa të ndryshëm klimatikë.

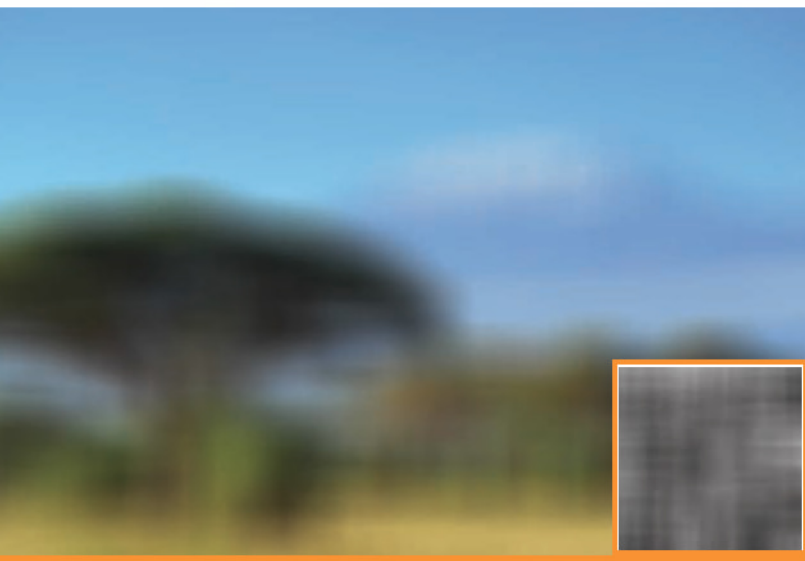
Tipat klimatikë përcaktohen sipas pozicionit të tyre në brezat klimatikë (nxehtësisë), përkatësisht sipas sasisë së energjisë diellore që marrin rajonet e Tokës, si dhe sipas temperaturës dhe sasisë së reshjeve.

Në brezin e nxehtë janë të përfaqësuar tipat: ekuatorial, tropikal dhe subtropikal.

Tipi klimatik ekuatorial shtrihet në pjesën qendrore të Afrikës rreth lumit Kongo, pjesë të Kamerunit dhe Gabonit. Temperaturat janë të larta, ndërsa shirat janë të bollshëm dhe të shpërndarë në mënyrë të barabartë gjatë gjithë vitit. Erërat pasate, që fryjnë drejt zonave ekuatoriale dhe që gjatë rrugës kalojnë mbi Oqeanin Atlantik, sjellin lagështi në këto rajone dhe nxisin reshje të vazhdueshme. Pasatet janë erëra

- Tipi klimatik ekuatorial
- Tipi klimatik tropikal
- Tipi klimatik gjysmëshkretëtiror (Sahel)
- Tipi klimatik shkretëtiror
- Tipi klimatik subtropikal (Mesdhetar)
- Tipi klimatik malor

Harta klimatike e Afrikës

Savana në Afrikë me Kilimanxharon

të përhershme që fryjnë nga brezat subtropikalë të presionit të lartë atmosferik drejt ekuatorit (presionit të ulët). Për shkak të rrotullimit të Tokës, ato ndryshojnë drejtim: në Hemisferën Veriore fryjnë nga verilindja drejt jugperëndimit, ndërsa në Hemisferën Jugore nga juglindja drejt veriperëndimit. Pasatet sjellin ajër të ngrohtë dhe më së shumti të lagësht, veçanërisht kur kalojnë mbi oqeanë. Kjo mundëson zhvillimin e pyjeve të dendura të shiut ekuatorial – xhunglave. Bota bimore është e pasur me pemë të larta, liana, fier dhe bimë tropikale të cilat janë të rreshtuara në katet e vegjetacionit. Bota shtazore përfshin shimpanzet, gorillat, leopardët, zvarranikët, shumë shpendë dhe insekte.

Në pjesët veriore dhe jugore të zonës ekuatoriale të Afrikës si në Sudan, Nigerinë Veriore, Mozambik dhe pjesë të Republikës së Afrikës së Jugut (RAJ), shtrihet tipi klimatik tropikal. Temperaturat janë të larta, ndërsa stinët e vitit janë të ndara në verë të lagësht dhe dimër të thatë. Pasatet gjatë periudhës së thatë sjellin ajër të thatë drejt zonave shkretëtirore dhe gjysmëshkretëtirore. Në Kenia dhe në Tanzani shfaqet klima e stepës dhe e savanës. Reshjet janë të moderuara, kurse temperaturat janë të larta me variacione të mëdha ditore dhe sezonale. Bota bimore përbëhet nga savanat me barishtë të larta, të cilat gjatë periudhës së lagësht mund të rriten deri në 3 metra lartësi. Gjatë periudhës së thatë, për shkak të temperaturave të larta, vegjetacioni thahet dhe shpesh shfaqen zjarre, gjë që çon në migrimin e kafshëve. Vegjetacioni pyjor në savana është i rrallë. Në disa vende mbi barin e lartë ngrihen pemë të vetmuara si Baobabi, të cilat mund të jenë të vjetra deri në disa mijëra vjet. Përgjatë lumenjve dhe liqeve, ku ka më shumë lagështi, pyjet janë më të dendura dhe këtu ndeshen pema e kauçikut, pema e mahagonit dhe lloje të ndryshme shkurresh. Abundenca e ushqimit bimor mundëson një botë shtazore të larmishme. Kafshët tipike janë: luanët, gjirafat, zebrat, antilopat, elefantët, hienat... *Mendo se cilat të tjera!*

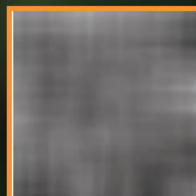
Hulumto për pemën e kauçikut dhe të mahagonit!

Zona e stepës shtrihet në veri dhe në jug të savanave. Ajo përfshin pjesët veriore të Rrafshnaltës së Sudanit, zonat jugore të Saharasë dhe pjesën veriore të shkretëtirës Kalahari. Karakterizohet nga një periudhë e shkurtër me shi dhe një periudhë e gjatë dhe e ngrohtë e thatë. Bota bimore përfaqësohet nga barëra të ulëta – stepat. Gjatë periudhës së

Pyjet e shiut ekuatorial - xhunglat

El Ninjo është një dukuri natyrore klimatike. Në Afrikë El Ninjo më së shpeshti shkakton rritje të reshjeve dhe përmbytje në Afrikën Lindore, ndërsa në Afrikën Jugore shpesh çon në periudha të thata, temperatura më të larta dhe mungesë uji.

shkurtër të shiut, stepa gjelbëron dhe në të takohen tufa të mëdha antilopash, gazelash, zebrash dhe grabitqarësh.

Midis zonave tropikale ndodhet edhe Saheli, një zonë tranzitore midis Saharasë në veri dhe savanave në jug. Saheli ka një klimë gjysmëshkretëtimore me një periudhë të gjatë, të thatë dhe një periudhë të shkurtër, të lagësht. Pasatet sjellin ajër të thatë nga veriu, gjë që kufizon sasinë e reshjeve. Bota bimore përbëhet nga shkurre me gjemba dhe bar, ndërsa bota shtazore përfshin kamilet, gjedhet, antilopat dhe shpendët.

Tipi klimatik shkretëtiror është karakteristik për Saharan në veri dhe Shkretëtirën Namib në jugperëndim. Lagështia është shumë e ulët, kurse reshjet janë të rralla për shkak të ndikimit të rrymave të ftohta detare nga Oqeani Atlantik të cilat e ftohin masat ajrore dhe zvogëlojnë lagështinë, ndërsa dallimet ditore të temperaturave janë të mëdha (nga 60°C deri në 0°C). Bimët janë të kufizuara në kaktuse, shkurre me gjemba dhe barishte shkretëtimore. Nga speciet shtazore takohen hardhucat, gjarpërinjtë, karkalecat, akrepat, dhe lprat e shkretëtirës, kamilet etj. Pasatet këtu e përforcojnë thatësinë për shkak të kalimit mbi rrymat e ftohta detare dhe ndikojnë mbi kushtet klimatike.

Në brezin e mesëm verior të nxehtësisë, përgjatë bregut të Detit Mesdhe në Maroko, Algjeri dhe Egjipt, si dhe në brezin e mesëm jugor të nxehtësisë në Afrikën e Jugut, sundon klima subtropikale. Verërat janë të ngrohta dhe të thata, ndërsa dimrat janë të butë. Erërat e perëndimit e përforcojnë thatësinë në verë, ndërsa sjellin reshje në dimër. Bota bimore përbëhet nga bimët mesdhetare (ulliri, agrumet, lavanda), shkurret gjithmonë të gjelbra dhe bar, ndërsa bota shtazore përfaqësohet nga shpendët, gjarpërinjtë, zvarranikët e ndryshëm, brejtësit etj.

Tipi klimatik i malor në Afrikë shfaqet në zonat malore dhe në pjesët më të larta në rajonet jugore të kontinentit, ku temperaturat janë më të ulëta, reshjet janë të moderuara, ndërsa bota bimore përfshin pyje, barëra dhe shkurre gjithmonë të gjelbra.

Tipi klimatik malor shfaqet në masivet malore si Kilimanxharo dhe Malet e Dragoit. Temperaturat janë më të ulëta, ndërsa lagështia është më e madhe.

Shkretëtira Kalahari

MBAJ MEND

Klima e Afrikës është jashtëzakonisht e larmishme për shkak të pozitës së saj gjeografike në raport me ekuatorin, sipërfaqes së madhe dhe faktorëve të ndryshëm natyrorë, si lartësia mbidetare, oqeanet, detet, rrymat detare, erërat dhe relievi. Në brezin e nxehtë zhvillohen pyjet e shiut ekuatoriale, savanat, stepat gjysmëshkretinore dhe shkretëtirat. Rajonet tropikale karakterizohen me stinë të lagështa dhe të thata të shprehura qartë, ndërsa rajonet shkretëtimore janë jashtëzakonisht të thata, me dallime të mëdha të temperaturës. Në veri dhe në jug nënbrezi subtropikal i klimës sjell bimë mesdhetare dhe dimra më të butë. Masi- vet malore si Kilimanxharo, krijojnë kushte të veçanta klimatike, me temperatura ndjeshëm më të ulëta dhe lagështi më të madhe.

Pyetje për kontrollimin e njohurive :

1. Cili faktor ndikon më së shumti në klimën e larmishme të Afrikës dhe pse?
2. Shpjegoni cilët tipa klimatikë janë të përfaqësuar në brezin e mesëm të nxehtësisë dhe ku janë të shtrirë!?
3. Si ndikojnë pasatet mbi reshjet në zonën ekuatoriale dhe atë shkretëtimore?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Lumenjtë:

Pellgu i
Detit Mesdhe

Nili

Pellgu i Oqeanit
Atlantik

Senegali

Nigeri

Kongo

Oranje

Pellgu i

Oqeanit

Indian

Zambezi

Limpopo

Liqenet:

Çad

Viktoria

Tanganika

Malavi/Njasa

HIDROGRAFIA E AFRIKËS

Shiko fotografitë e një lumi afrikan! Çfarë mendoni, cili lumë është? Çfarë përshtypje keni për lumenjtë në Afrikë? A është kjo një zonë e lagësht apo e thatë? Si e dini?

Në Afrikën Qendrore, në skajin verior të rajonit të Sahelit ndodhet Liqeni Çad, të cilin e ndajnë shtetet Çad, Niger, Nigeri dhe Kamerun dhe në të derdhet lumi Shari. Ai përfaqëson një zonë ujëmbledhëse të mbyllur pasi nuk ka rrjedhje drejt ndonjë oqeani. Nga viti 1960 e deri më sot ai është zvogëluar për mbi 90%, për shkak të tharjeve, ndryshimeve klimatike dhe rritjes së përdorimit të ujit. Për shkak të këtyre ndryshimeve, në liqen shpesh shfaqen dhe zhduken ishuj të vegjël, gjë që e bën atë një nga liqenet më dinamike në botë. Edhe përkundër zvogëlimit, rrethina e liqenit është e rëndësishme për rreth 30 milionë njerëz dhe përfaqëson një ekosistem të gjallë të pasur me peshq, shpendë dhe bimë ujore.

LUMENJTË, PELLGJET LUMORE, DETET DHE OQEANET

Afrika ka një rrjet hidrografik të zhvilluar, të formuar nën ndikimin e pozitës së saj gjeografike dhe kushteve klimatike. Kontinenti në përgjithësi kufizohet me Oqeanin Atlantik, kurse në lindje dhe juglindje rrethohet nga ujërat e Oqeanit Indian. Bregu verior prek Detin Mesdhe, ndërsa ai verilindor hapet natyrshëm drejt Detit të Kuq.

Klima dhe relievi kanë ndikim të madh në shpërndarjen e rrjedhave ujore. Në zonat ekuatoriale, për shkak të reshjeve të bollshme dhe pyjeve të dendura, lumenjtë janë të shumtë dhe me prurje të vazhdueshme uji. Përkundrazi, rajonet e thata karakterizohen me rrjedha lumore të rralla dhe të përkohshme.

Lumenjtë më të rëndësishëm afrikanë burojnë kryesisht nga masivet malore, ku lartësia mbidetare dhe reshjet e bollshme krijojnë kushte të favorshme për formimin e tyre. Prej këtej lindin katër lumenjtë më të gjatë të kontinentit: **Nili, Kongo, Nigeri dhe Zambezi.**

Afrika ka një rrjet kompleks hidrografik me zona të shumta ujëmbledhëse dhe lumenj të rëndësishëm që modelojnë jetën në kontinent.

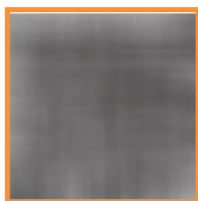
Në veri ndodhet **pellgu i Detit Mesdhe**, ku lumi më i rëndësishëm është **Nili** (6 650 km). Ai është lumi më i gjatë në Afrikë dhe buron nga dy burime kryesore: **Nili i Bardhë** (liqeni Viktoria) dhe **Nili i Kaltër** (liqeni Tana), të cilët bashkohen në Kartum, Sudan. Lumi rrjedh përmes **Sudanit** dhe **Egjipitit**,

Harta hidrografike e Afrikës

krijon lugina pjellore dhe në fund formon një deltë të gjerë në **Detin Mesdhe**. I njohur si „Lumi dhuratë nga Zoti“, Nili siguron ujë për ujitje, transport, peshkim dhe energji hidroelektrike, si dhe historikisht mundësoi zhvillimin e një prej qytetërimeve më të vjetra në botë. **Zbuloni pse e quajnë ende „Lumi që dhuron jetë“!**

Në pjesën perëndimore të kontinentit është **pellgu i Oqeanit Atlantik**. Këtu ndodhen lumenj të mëdhenj si lumi **Senegal** (1 790 km), i cili rrjedh përmes **Guinesë, Malit, Mauritania** dhe **Senegalit**.

Lumi **Niger** (4 180 km), i cili kalon përmes **Guinesë, Malit, Nigerit** dhe **Nigerisë** dhe lumi **Kongo** (4 700 km), i cili rrjedh përmes **Republikës Demokratike të Kongo**,

lum më i pasur me ujë në Afrikë dhe i dyti në botë pas Amazonës. Në jugperëndim, lumi **Oranje** (2 200 km) kalon përmes **RAJ-it (Afrikës së Jugut), Botsuanës** dhe **Namibisë**, ku përdoret për ujitje dhe formon kufij natyrorë. **Zbuloni se cili prej këtyre lumenjve e kalon dy herë ekuatorin me rrjedhën e tij lumore!**

Pjesa lindore dhe juglindore e Afrikës i përkasin **pellgut të Oqeanit Indian**. Këtu ndodhen lumenjtë më të rëndësishëm: **Zambezi** (2 574 km), i cili rrjedh përmes **Zambisë, Zimbabves, Mozambikut** dhe **Malavit** dhe është i njohur për **Ujëvarat e Viktorisë**. Lumi **Limpopo** (1 750 km), i cili rrjedh përmes **RJA, Botsuanës, Zimbabves** dhe **Mozambikut** dhe krijon lugina pjellore.

Cili studiues i zbuloi Ujëvarat e Viktorisë?

Pellgu i lumit Kongo

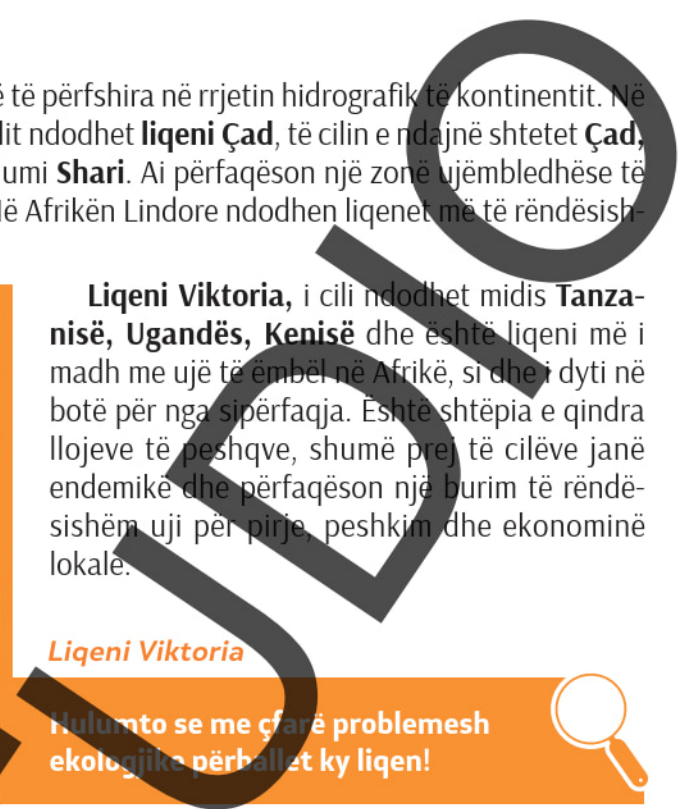

Ujëvarat e Viktorisë

LIQENET NË AFRIKË

Afrika ka liqene të shumta të mëdha, të cilat janë të përfshira në rrjetin hidrografik të kontinentit. Në Afrikën Qendrore, në skajin verior të rajonit të Sahelit ndodhet **liqeni Çad**, të cilin e ndajnë shtetet **Çad, Niger, Nigeri** dhe **Kamerun**, ndërsa në të derdhet lumi **Shari**. Ai përfaqëson një zonë ujëmbledhëse të mbyllur, pasi nuk ka rrjedhje drejt ndonjë oqeani. Në Afrikën Lindore ndodhen liqenet më të rëndësishme:

Liqeni Viktoria, i cili ndodhet midis **Tanzanisë, Ugandës, Kenisë** dhe është liqeni më i madh me ujë të ëmbël në Afrikë, si dhe i dyti në botë për nga sipërfaqja. Është shtëpia e qindra llojeve të peshqve, shumë prej të cilëve janë endemike dhe përfaqëson një burim të rëndësishëm uji për pirje, peshkim dhe ekonominë lokale.

Liqeni Viktoria

Hulumto se me çfarë problemesh ekologjike përballët ky liqen!

Liqeni Tanganika ndodhet në **Tanzani, Kongo, Burundi, Zambi** dhe është një nga liqenet më të thella dhe më të gjata në botë, i vendosur në luginën e riftit të Afrikës Lindore. Ai ofron burime të rëndësishme natyrore dhe mundësi transporti, si dhe është shtëpia e një biodiversiteti të pasur me lloje endemike peshqish.

Liqeni Tanganika - pamje satelitore

Liqeni Malavi ose Njasa i përket **Malavit, Mozambikut, Tanzanisë** – një liqen me ujëra kristal të pastër, i vendosur midis kodrave dhe savanave, i pasur me peshq. Ai është një qendër për ushqimin lokal, turizmin dhe ruajtjen e biodiversitetit.

Zonat shkretëtirore dhe gjysmëshkretëtirore të Afrikës janë të kufizuara nga mungesa e ujit dhe kushtet e ashpra klimatike. Rajonet me liqene të mëdha ofrojnë kushte për një jetë të denjë, kushte të favorshme për bujqësinë, gjë që thekson rolin e tyre kyç në zhvillimin dhe qëndrueshmërinë e kontinentit.

Liqeni Malavi

Tabela e të dhënave për liqenet në Afrikë

Liqeni	Sipërfaqja km ²	Shtetet
Çad	1 350*	Çad, Niger, Nigeri, Kamerun
Viktoria	68 800	Tanzani, Ugandë, Keni
Tanganika	32 900	Tanzani, Kongo, Burundi, Zamb
Malavi/Njasa	29 600	Malavi, Mozambik, Tanzani

* liqen me sipërfaqe të ndryshueshme

Lumi Okavango

Lumi Okavango, i cili rrjedh përmes Angolës dhe Namibisë, është unik sepse nuk derdhet në det, por formon një deltë të brendshme në pjesën veriperëndimore të Botsuanës. Kjo zonë moçalore pjellore krijohet kur ujërat nga rrebeshet e shiut në rajonet e larta malore udhëtojnë përgjatë lumit dhe përmbytin terrenin e ulët, duke formuar kanale sezonale, laguna dhe oaza ujore në këtë rajon të thatë. Rrjedha e ujit e shndërron deltën në një oazë të vërtetë ekosistemi, ku jetojnë hipopotamët, krokodilët, shpendët dhe grabitqarët, të përshtatur me kushtet dinamike të lumit. Ky fenomen tregon gjithashtu rolin e lumenjve në formimin e moçaleve, ruajtjen e biodiversitetit dhe në krijimin e sistemeve ujore në rajone ku natyra në përgjithësi është e thatë.

MBAJ MEND

Afrika ka një rrjet hidrografik të degëzuar, të përshtatur me relievin dhe kushtet klimatike të saj. Zonat ekuatoriale janë të pasura me lumenj të shumtë dhe liqene me prurje të vazhdueshme uji, ndërsa rajonet e thata kanë rrjedha ujore të rralla dhe të përkohshme. Lumenjtë e mëdhenj si Nili, Kongo, Nigeri dhe Zambezi, si dhe liqenet Viktoria, Tanganika dhe Malavi, modelojnë ujëmbledhësit dhe luginat që ndikojnë në bujqësi, popullsi dhe transport, duke theksuar rëndësinë e burimeve ujore për strukturën gjeografike dhe ekonomike të kontinentit.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Cilët janë katër lumenjtë më të gjatë në Afrikë dhe cilët janë burimet kryesore të Nilit?
2. Cili është liqeni më i madh me ujë të ëmbël në Afrikë dhe në cilët shtete ndodhet ai?
3. Shpjegoni se si kushtet klimatike dhe gjeografike ndikojnë në shpërndarjen e lumenjve dhe liqeneve në pjesë të ndryshme të Afrikës!

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Koncepte kyçe
gjeografike:

Pasuritë natyrore

Nafta

Gazi natyror

Platini

Diamantet

Kobalti

Mangani

Ari

Urani

PASURITË NATYRORE TË AFRIKËS

Mini kuiz:

1. Çfarë pasurish natyrore njeh?
2. Cili metal përdoret për prodhimin e baterive të telefonave, laptopëve dhe automobilave elektrikë?
3. A e dini se ku është gjetur diamanti më i madh?
4. Në cilin shtet ka më së shumti ar?
5. Pse nafta dhe gazi natyror janë të rëndësishëm?

Në RAJ (Republika e Afrikës së Jugut) ndodhet miniera Mponeng, një nga minierat më të thella të arit në botë, rreth 4 km nën sipërfaqen e Tokës. Për shkak të temperaturës së lartë (mbi 60 °C), puna në këto kushte është jashtëzakonisht e vështirë.

Punimi në Mponeng paraqet një sfidë të madhe teknologjike dhe njerëzore, sepse zhvillohet në shtresat e thella të kores së Tokës, ku presioni dhe nxehtësia janë të rritura ndjeshëm. Kjo minierë është një shembull i teknologjisë minerare moderne dhe të përparuar, e cila mundëson shfrytëzimin e arit në kushte ekstreme nëntokësore.

Afrika është një kontinent me pasuri të madhe natyrore, e cila ka rëndësi të madhe për zhvillimin ekonomik të shteteve dhe të rajonit.

Në veri, veçanërisht në Libi, Algjeri dhe Egjipt ndodhen rezerva të mëdha të naftës dhe gazit natyror, të cilat furnizojnë industrinë vendase dhe krijojnë të ardhura të konsiderueshme nga eksporti.

Në Nigeri nafta është resursi më i rëndësishëm. Ajo siguron më shumë se gjysmën e të ardhurave nga eksporti dhe krijon mijëra vende pune në miniera, transport dhe industrinë e përpunimit të naftës. Angola, Libia, Algjeria dhe Egjipti e përdorin naftën për zhvillimin e infrastrukturës, siç janë rrugët, portet dhe kapacitetet industriale, gjë që ndikon drejtpërdrejt në rritjen ekonomike dhe stabilitetin e shtetit.

Në pjesën jugore të Afrikës, veçanërisht në RAJ, ndodhen rezerva të mëdha të platinës. A e dini se ku përdoret platini? Ai përdoret në industrinë e automobilave, elektronikë dhe në argjendtarë. Platini e bën RAJ-un një nga prodhuesit kryesorë në botë dhe siguron të ardhura të rëndësishme nga eksporti.

Diamantet janë të pranishëm në Botsuanë, RAJ,

Bëni një listë të industrive më të njohura që përdorin platin dhe diamante!

Platformë për nxjerjen e naftës në shkretëtirë

Hulumto për Kulinan (Cullinan), diamantin më të madh që është gjetur ndonjëherë, me një peshë prej 3 106,75 karatësh ose 621,35 gramë.

„Ylli i Afrikës” është pjesa më e madhe e diamantit të famshëm Kulinan – aq i madh dhe i shndërritshëm saqë dukej sikur kishte rënë nga qielli. U zbulua në minierën Premier në Kulinan, RAJ (Afrika e Jugut), ndërsa më vonë iu dhurua mbretit britanik Eduard VII si simbol i lojalitetit. Nga guri gjigant është prerë një diamant me peshë 530 karatë, i cili sot shkëlqen në kurorën (kurorën mbretërore) të kurorës britanike. Është aq i rrallë saqë askush nuk guxon as t’i përcaktojë një çmim – prandaj edhe e quajnë „yll i paçmueshëm”.

Angolë dhe Republikën Demokratike të Kongos.

Botsuana është një nga eksportuesit më të mëdhenj të diamanteve, kurse kjo industri siguron mijëra vende pune dhe të ardhura të konsiderueshme për ekonominë shtetërore. Diamantet nga RAJ janë të njohur për cilësinë dhe madhësinë e tyre, ndërsa Angola dhe Republika Demokratike e Kongos kanë rezerva të mëdha, të rëndësishme për tërheqjen e investimeve të huaja dhe zhvillimin e infrastrukturës minerare.

Në pjesën qendrore dhe lindore të Afrikës, veçanërisht në Republikën Demokratike të Kongos, ndodhen rezerva të mëdha të kobaltit dhe manganit. Ata janë të rëndësishëm për prodhimin e baterive, elektronikës dhe çelikut. Këto minerale kontribuojnë në zhvillimin industrial dhe ekonominë e eksportit të shtetit.

Ari është i përhapur gjerësisht në RAJ, Ganë dhe Mali dhe është një burim i rëndësishëm i të ardhurave, që fuqizon stabilitetin financiar dhe nxit zhvillimin në industrinë minerare dhe atë të përpunimit.

Afrika disponon gjithashtu rezerva të uranimit, veçanërisht në Namibi, Niger dhe RAJ, të cilat përdoren për prodhimin e energjisë bërthamore dhe për eksportin e mineraleve me vlerë të lartë.

Gjithashtu, në pjesë të ndryshme të kontinentit ndodhen hekur, bakër, krom, zink dhe fosfate, të cilët janë të rëndësishëm për metalurgjinë, bujqësinë dhe industrinë kimike.

Afrika është një prodhues i rëndësishëm i produkteve bujqësore strategjike si kakao, kafe, çaj, pambuk dhe vaj palme.

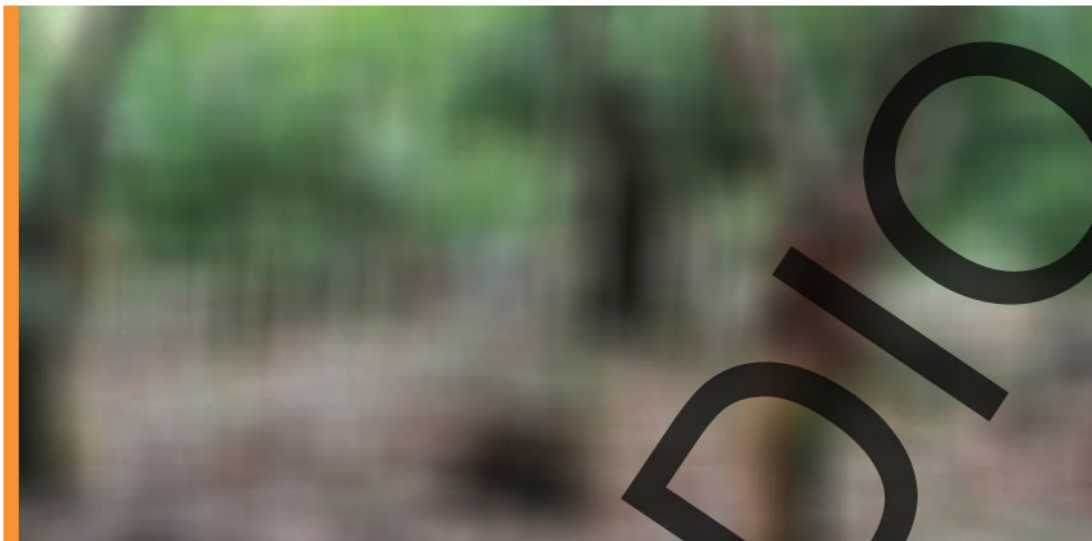

Monedha e artë e Afrikës së Jugut, Krugerrand

Bima e kakaos

Në Afrikën Perëndimore, veçanërisht Bregu i Fil-dishtë dhe Gana dominojnë në prodhimin e kakaos. Ata janë furnizuesit kryesorë botërorë me lëndë të parë për industrinë botërore të çokollatës. Kjo është një e ardhur kyçe nga eksporti për miliona fermerë dhe shtetet e tyre.

Afrika Lindore është e njohur për kafënë cilësore. Shtetet si Etiopia (atdheu i kafesë Arabika) dhe Uganda janë eksportues të rëndësishëm. Prodhimi i kafesë luan një rol qendror në ekonominë e tyre lokale, të cilat kontrollohen nga grupet e komuniteteve dhe tregtia e eksportit.

Afrika ka potencialin më të madh për hidroenergi, veçanërisht në lumenjtë e mëdhenj si Kongo, Nili dhe Zambezi. Shfrytëzimi i hidroenergjisë është kyç për

Bima e kafesë

Lexo të paktën 2-3 artikuj lidhur me Afrikën dhe shtetin e Xhibutit për të fituar një pamje më të qartë se si funksionon ky vend! Gjatë leximit kushtojini vëmendje të veçantë perspektivave të mëposhtme:

ekonomike, sociale dhe etike dhe perspektiva ekologjike.

Pasi të keni lexuar artikujt, bëni një krahasim midis Xhibutit dhe Maqedonisë së Veriut!

Në krahasim përfshini:

- ngjashmëritë dhe dallimet ekonomike,
- kushtet sociale dhe cilësinë e jetës,
- sfidat ekologjike dhe etike,
- shembuj nga Maqedonia e Veriut, për të kuptuar më lehtë dallimet.

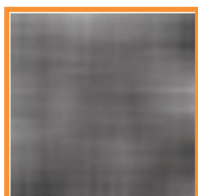
Hyrja në digën Esna në lumin Nil

sigurimin e energjisë së pastër dhe të rinovueshme, e cila është e domosdoshme për industrializimin, zhvillimin e minierave dhe përmirësimin e standardit të jetesës së popullsisë.

Edhe përkundër pasurisë me burime natyrore, shumë shtete afrikane përballen me „paradoksin e burimeve“. Menaxhimi i keq, korrupsioni dhe mungesa e investimeve në industri shpesh e ngadalësojnë zhvillimin. Që të arrihet një përparim i vërtetë, të ardhurat nga burimet duhet të përdoren për zhvillimin e ekonomisë, arsimit dhe infrastrukturës.

Pasuria bëhet një forcë e vërtetë vetëm kur përdoret me mençuri.

Duke përdorur hartën gjeografike të Afrikës, shëno zonat ku prodhohet nafta (Nigeria, Libia) dhe rezervat e mëdha të mineraleve (DR e Kongos, Republika e Afrikës së Jugut)!

Shkruaj një esë: „Si mund t’i shfrytëzojë Afrika pasuritë e saj natyrore për një jetë më të mirë, për të gjithë njerëzit?“

MBAJ MEND

Afrika është një kontinent i pasur me burime natyrore si nafta, gazi natyror, kobalti, mangani, ari, platini dhe diamantet. Ato janë kyçe për industrinë, energjinë dhe ekonominë globale. Shfrytëzimi i duhur dhe investimi në këto burime ndihmon në zhvillimin e ekonomisë, infrastrukturës dhe përmirësimin e standardit të jetesës së njerëzve.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Pse nafta dhe gazi natyror janë të rëndësishëm për Afrikën Veriore dhe Afrikën Perëndimore?
2. Si ndikojnë diamantet dhe platini në ekonominë e Afrikës Jugore?
3. Pse kobalti dhe mangani janë të rëndësishëm për industrinë moderne?
4. Çfarë do të ndodhte nëse këto burime do të zhdukeshin ose do të bëheshin të paarrtshme?

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AFRIKËS

POPULLSIA E AFRIKËS

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Numri i popullsisë

Dendësia e
popullsisë

Shtimi natyror

Pse Afrika konsiderohet si djali i njerëzimit?
Si ndikuan ndryshimet klimatike dhe gjeografike në zhvillimin e njeriut?

Para miliona vjetësh, lëvizjet e pllakave litosferike krijuan male, lugina dhe liqene në Afrikën Lindore, ndërsa pyjet gradualisht u shndërruan në savana. Sipas legjendës, nga këto hapësira dolën njerëzit e parë, secila familje me dhuratën e vet – urtësi, guxim ose gëzim.

Në mjedisin e ri u shfaqën australopithecët, e më vonë edhe lloje nga gjinia Homo. Njeriu mësoi të ecte me dy këmbë, të krijonte vegla të thjeshta dhe të jetonte në komunitete. Afrika konsiderohet si djali i njerëzimit, sepse që atëherë njeriu modern (Homo sapiens) u përhap në mbarë botën.

Sipas vlerësimeve të Kombeve të Bashkuara (OKB), Afrika është shtëpia e më shumë se 1.5 miliardë banorëve, gjë që e bën atë kontinentin e dytë më të populluar në botë. Kontinenti është më pak i populluar se Azia dhe Evropa, por më i dendur se të dyja Amerikat. Midis 54 shteteve të pavarura afrikane ekzistojnë dallime të rëndësishme në numrin e popullsisë, ku gjigantët demografikë janë: Nigeria, Etiopia, Egjipti dhe Republika Demokratike e Kongos.

Harta e popullsisë së Afrikës

DENDËSIA E POPULLSISË NË AFRIKË

Popullsia e Afrikës është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë, pasi kushtet natyrore-gjeografike, veçanërisht faktorët klimatikë dhe burimet ujore, përcaktojnë përqendrimin hapësinor. Zonat më të populluara janë luginat dhe deltat e Nilit dhe Nigrit, pjesë të Rrafshnaltës Etiopiane, Liqenore dhe të Afrikës Jugore, si dhe bregdeti verior dhe ai juglindor. Dendësi e lartë vërehet edhe në zonat me klimë të favorshme dhe mundësi ujitjeje, ku zonat e ulëta dhe pjellore tradicionalisht kanë tërhequr popullsi.

Shtetet me dendësinë më të madhe të popullsisë në Afrikë janë: Mauriciusi, Ruanda dhe Burundi, me më shumë se 450–600 banorë për km². Gambia dhe Uganda gjithashtu kanë një dendësi relativisht të lartë popullsie. Nigeria ka rreth 240 banorë për km² (sipas vlerësimeve më të fundit të OKB-së). Shtetet me dendësinë më të vogël të popullsisë janë Namibia, Botsvana, Libia dhe Mauritania, me rreth 3–5 banorë për km².

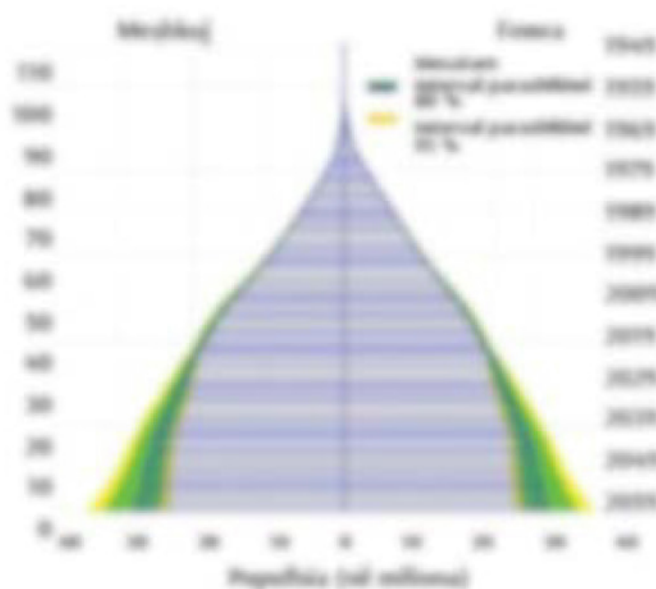
Gjejeni dhe tregojeni në hartën gjeografike shtetet më të dendura dhe më rrallë të populluara në Afrikë!

Harta e dendësisë së popullsisë së Afrikë

Historia e popullsisë tregon se rreth 1600 vjet më parë numri i banorëve në kontinent lëvizte nga rreth 25 deri në 95 milionë, por zhvillimi demografik u ndërpre për shkak të pushtimeve koloniale dhe tregtisë së skllëvërve, kur u shpërngulën me dhunë më shumë se 10 milionë njerëz. Gjatë periudhës së dekolonizimit (shekulli XX), përmirësimi i kushteve të jetesës, mbrojtja shëndetësore, rënia e vdekshmërisë dhe lindshmëria e lartë rezultuan në një rritje të hovshme të numrit të popullsisë.

SHTIMI NATYROR I POPULLSISË NË AFRIKË

Shtimi natyror është një nga faktorët kryesorë të rritjes demografike. Shkallë të ulët kanë vetëm shtetet ishullore Mauriciusi dhe Sejshelet, ndërsa në nëntë shtete lindshmëria lëviz nga 16 deri në 25 promilë, gjë që i karakterizon ato si ekonomikisht të stabilizuara dhe me të ardhura të larta për banor. Lindshmëria e lartë në pjesën më të madhe të Afrikës shpjegohet me faktorë fetarë dhe kulturorë, si dhe me nevojën për të tejkaluar vdekshmërinë e lartë historike. Afrika është një kontinent me shkallë shumë të lartë të shtimit natyror, që do të thotë se numri i të lindurve është ndjeshëm më i madh se numri i të vdekurve. Shkaqet e kësaj gjendjeje janë pjelloria e lartë e grave, rregullimi tradicional familjar, si dhe moshë e re e popullsisë. Megjithatë në dekadat e fundit ka pasur përmirësim të kushteve shëndetësore dhe rënie të vdekshmërisë, në shumë shtete ende mungon infrastruktura e duhur shëndetësore dhe sociale.

Mortaliteti (vdekshmëria) lëviz nga 5 deri në 13 promilë, me vlerat më të larta në shtetet politikisht jostabile dhe në rajonet e goditura nga epidemitë, uria dhe kequshqyerja. Më i ulët është në shtetet mesatarisht të zhvilluara të Afrikës Veriore. Nataliteti i lartë dhe vdekshmëria e ulët në disa shtete rezultojnë në një shtim natyror të lartë, veçanërisht në Afrikën Nën-Sahariane, ndërsa në rajone të tjera shtimi natyror është i ulët ose negativ. Shtim natyror mesatar kanë Sejshelet, RJA (Afrika e Jugut), Tunizia, Libia, Maroku dhe Xhibuti, ndërsa të ulët ka vetëm Mauriciusi.

Pse në Mauricius ka shtim natyror të ulët?

Shikuar sipas strukturës moshore, Afrika përfaqëson kontinentin më të ri në planet. Në shumë shtete, mbi gjysma e popullsisë është nën moshën 20 vjeç. Kjo popullsi është një potencial i madh për zhvillim, por në të njëjtën kohë është edhe një sfidë, sepse kërkon krijimin e mundësive të reja për arsimim, punësim dhe rritje ekonomike të qëndrueshme.

Shtimi natyror dhe ndryshimi demografik në Afrikë

- Pse shtimi natyror është i lartë në shumicën e shteteve afrikane, ndërsa i ulët në shtetet ishullore?
- Shqyrto lidhjen me faktorët kulturorë, fetarë dhe ekonomikë!
- Bë analiza statistikore, krahasim të të dhënave nga OKB-ja dhe Banka Botërore!

Afrika sot është një kontinent i kontrasteve demografike, me zona dhe rajone të dendura me popullsi e hapësira ku natyra mbretëron në qetësinë e saj të pakufishme.

Mbi 40% e popullsisë është nën moshën 15 vjeç, veçanërisht në Afrikën Qendrore, Perëndimore dhe Lindore. Në vende si Mali, Nigeri dhe Çadi, çdo i dyti banor është nën 15 vjeç, gjë që e bën popullsinë e re dinamike dhe me një potencial të madh për popullsinë e së ardhmes, duke mbartur një kapital të madh demografik për zhvillimin ekonomik të kontinentit.

Azia dhe Afrika janë dy kontinente me popullsi të madhe, por me karakteristika të ndryshme demografike dhe gjeografike. Azia, kontinenti më i madh, ka më së shumti njerëz dhe përshin vende me dendësi të lartë si Kina, India dhe Indonezia, veçanërisht në pjesën lindore dhe jugore. Afrika, e dyta për nga madhësia ka rritjen më të shpejtë të popullsisë dhe shumë banorë të rinj, veçanërisht në Afrikën Perëndimore dhe Qendrore, ndërsa rajonet veriore dhe jugore janë më rrallë të populluara.

MBANI MEND

Afrika ka 1.5 miliardë banorë dhe është kontinenti i dytë për nga numri i njerëzve. Popullsia nuk është e shpërndarë në mënyrë të barabartë, është e dendur përgjatë lumenjve dhe luginave pjellore, ndërsa e rrallë në shkretëtira dhe zona të thata. Shtetet me dendësinë më të madhe të popullsisë në Afrikë janë Mauriciusi, Ruanda dhe Burundi, ndërsa një dendësi të lartë kanë edhe Gambia dhe Uganda. Ndërsa më rrallë të populluara janë Namibia, Libia, Botsuana dhe Mauritania. Lindshmëria është e lartë, përveç në ishujt Mauricius dhe Sejshele. Popullsia e re, me mbi 40% nën moshën 15 vjeç, krijon potencial për zhvillimin e ardhshëm ekonomik.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilët rajone janë më të dendura me popullsi dhe pse?
2. Pse disa shtete kanë shtim natyror të ulët?
3. Si mundet popullsia e re të ndihmojë në zhvillimin ekonomik të Afrikës?

FEJA, GRUPET ETNIKE DHE VEÇORITË KULTURO-HISTORIKE TË POPULLSISË AFRIKANE

Shiko fotot e veshjeve piktoreske, tatuazheve dhe artit të trupit!
Çfarë mendoni se shënojnë këto doke?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Fetë:

Kristishtërimi

Islami

Hinduizmi

Judaizmi

Budizmi

Grupe
popujsh

Imagjinoni një kontinent ku çdo cep jeton me gjuhën e vet, ritmin e vet dhe doket e veta. Afrika është pikërisht një vend i tillë – shtëpi e qindra popujve dhe më shumë se 2000 gjuhëve. Secili prej tyre ka historinë e vet dhe trashëgiminë e pasur kulturore. Veshjet tradicionale janë piktoreske dhe të mbushura me ngjyra që pasqyrojnë përkatësinë fisnore ose shpirtërore, ndërsa tatuazhet dhe arti i trupit shënojnë kalimin, pjekurinë ose statusin në bashkësi. Feja, nga krishtërimi dhe islami e deri te besimet tradicionale, formëson mozaikun shpirtëror të kontinentit. Rinia, energjia dhe kreativiteti i njerëzve gjallërojnë çdo pjesë të Afrikës, duke e bërë atë një vend plot jetë, ngjyra dhe kuptim – një kontinent ku e kaluara, e pranishmja dhe e ardhmja gërshetohen në një histori të madhe dhe të larmishme.

Afrika është një kontinent me shumëllojshmëri të madhe fetare, etnike dhe kulturore. Çdo rajon mban identitetin e vet unik. Fetë më të përhapura janë **krishtërimi** dhe **islami**, ndërsa një numër më i vogël njerëzish praktikojnë **hinduizmin**, **judaizmin** dhe **budizmin**, veçanërisht në qendrat urbane dhe në shtetet ishullore.

Krishtërimi dominon në Afrikën Qendrore, Jugore dhe Lindore në vende si Etiopia, Nigeria, Angola, Zimbabveja dhe RJA. Islami është më i pranishëm në Afrikën Veriore dhe Perëndimore, në vende si Mali, Nigeri, Senegali dhe Libia.

Afrika është shtëpi edhe e grupeve etnike që kanë ruajtur kulturën tradicionale. **Bushmanët** (popujt San) jetojnë në Afrikën Jugore, **Pigmejtë** në Afrikën Qendrore, veçanërisht në pyjet tropikale, ndërsa **Tuaregët** dhe **Berberët** në Sahara dhe Afrikën Veriore. Këto bashkësi kultivojnë identitetin e tyre kulturor përmes praktikave artistike tradicionale si lyerja e lëkurës, tatuazhet dhe zbukurimet rituale. Lyerja e lëkurës përdoret për të shënuar përkatësinë, pjesëmarrjen në rituale, festimet dhe për të theksuar pjekurinë dhe bukurinë. Për këtë përdoren pigmente natyrore si okër dhe argjilë.

Popujt si **Himba** nga Namibia dhe **Masai** nga Kenia dhe Tanzania janë të njohur për doket e tyre karakteristike, të cilat shprehin përkatësinë ndaj bashkësisë.

Vajzë e re fisnore afrikane e lyer me pika në fytyrë

Një tjetër formë mbresëlënëse e artit të trupit në Afrikë është tetovimi. Tetovimi ose skarifikimi krijon plagë (dhëmbëza) dekorative që simbolizojnë guximin, shpirtëroren dhe statusin në bashkësi. Popujt **Dinka**, **Nuer** dhe **Fulani** janë veçanërisht të njohur për këto zbukurime tradicionale, të cilët kalojnë nga brezi në brez.

Lyerja e lëkurës dhe tetovimi në Afrikë nuk janë thjesht dekorim, por trupi bëhet një pëlhurë për shprehjen e identitetit kulturor, respektimin e paraardhësve dhe ruajtjen e traditës. Këto praktika tregojnë se si popujt afrikanë ndërthurin bukurinë, artin dhe shpirtëroren në jetën e përditshme, duke krijuar doke që tejkalojnë kohën dhe ruajnë vlerën kulturore.

Si e përcjellin historinë dhe vlerat e bashkësive veshjet tradicionale, tetovimi dhe arti i trupit?

Në Namibi vajzat e reja të fisit Himba lyhen me okër të kuqe përpara ceremonisë së pjekurisë.

Okra është një pluhur natyral prej argjile dhe mineralesh, i cili përzihet me vajra për lyerjen e lëkurës. Ajo përdoret si zbukurim, mbrojtje nga dielli dhe për rituale, si dhe tregon përkatësinë ndaj bashkësisë. Çdo ngjyrë dhe formë në lëkurë ka kuptim – simbolizon guximin, mbrojtjen dhe lidhjen me natyrën. Lyerja nuk është vetëm dekor, por një mënyrë që trupi të bëhet një pëlhurë e gjallë e traditës dhe të tregojë historinë kulturore dhe shpirtërore të bashkësisë.

MBANI MEND

Afrika është një kontinent me shumëllojshmëri të madhe kulturore dhe fetare. Fetë më të përhapura janë krishtërimi (veçanërisht në Afrikën Qendrore, Jugore dhe Lindore) dhe islami (më i përhapur në Afrikën Veriore dhe Perëndimore), ndërsa një numër më i vogël njerëzish praktikojnë hinduizmin, judaizmin dhe budizmin, veçanërisht në qendrat urbane dhe shtetet ishullore. Grupet etnike që kultivojnë kulturën tradicionale janë: Bushmanët (popujt San) në Afrikën Jugore, Pigmejtë në Afrikën Qendrore, Tuaregët dhe Berberët në Sahara dhe Afrikën Veriore, si dhe Himba nga Namibia dhe Masai nga Kenia dhe Tanzania.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilat janë fetë më të përhapura në Afrikë?
2. Pse lyerja e lëkurës dhe tetovimi janë të rëndësishme për popujt afrikanë?
3. Si e formësojnë së bashku feja dhe kultura tradicionale pamjen e ndërlikuar "mozaike" kulturore të Afrikës?

PROBLEMET SERIOZE TË POPULLSISË AFRIKANE

Asociacione: tharje, shkretëtirë, uri, etje, shëndetësi, arsim.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Mungesa e ujit
Mungesa e
ushqimit
Mbrotjtja
shëndetësore
Arsimimi i
pamjaftueshëm

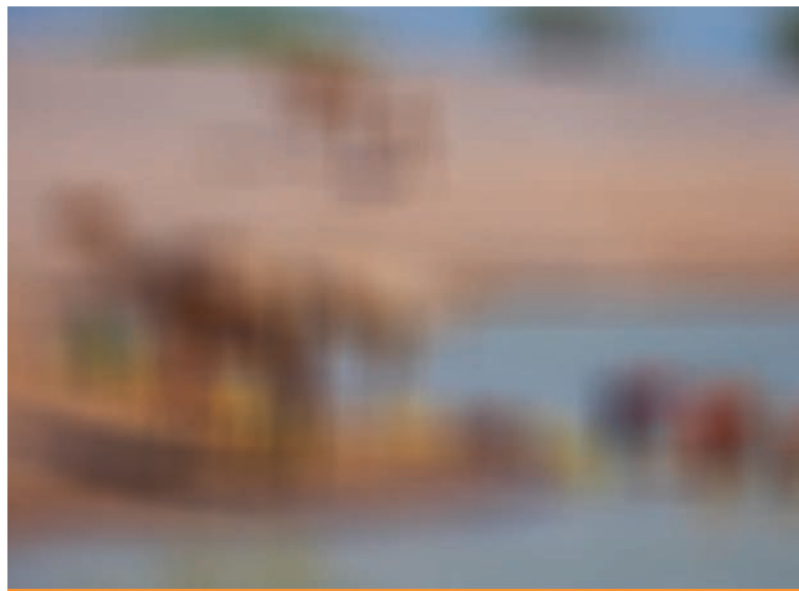
Malarja është një sëmundje serioze e shkaktuar nga parazitët (Plasmodium) që përhapen përmes pickimit të mushkonjave (Anopheles). Më e prekura është Afrika Nën-Sahariane, veçanërisht vende si Nigeria, RP e Kongos, Uganda, Tanzania dhe Mozambiku. Simptomat përfshijnë temperaturë të lartë, ethe, dobësi dhe herë pas herë anemi, ndërsa pa ndihmë mjekësore në kohë, sëmundja mund të jetë fatale, veçanërisht te fëmijët dhe gratë shtatzëna. Përhapja e sëmundjes nxitet nga klima e ngrohtë dhe lagështia, si dhe nga mungesa e shërbimeve shëndetësore dhe varfëria. Parandalimi është kyç dhe përfshin: rrjeta kundër mushkonjave, insekticide, barna dhe vaksina, si dhe edukimin e popullsisë për mbrojtjen nga pickimet.

Popullsia afrikane përballet me probleme të shumta serioze që vështirësojnë jetën e përditshme dhe kufizojnë zhvillimin e kontinentit. **Mungesa e ushqimit** është një nga sfidat më të mëdha, duke shkaktuar uri dhe kequshqyerje, veçanërisht te fëmijët. Shumë familje nuk kanë ushqim të mjaftueshëm për shkak të tharjeve, përmytjeve, mungësës së tokës pjellore dhe infrastrukturës së dobët bujqësore. Rajonet më të prekura janë Afrika Lindore (Somalia, Sudani i Jugut dhe Etiopia), zona e Sahelit në Afrikën Perëndimore (Nigeri dhe Mali) dhe pjesë të veçanta të Afrikës Jugore, ku periodikisht shfaqen kushte ekstreme të motit. Këto probleme ulin prodhimin e ushqimit dhe kërcënojnë shëndetin dhe zhvillimin e gjeneratave të reja.

Një tjetër sfidë e madhe është **mungesa e ujit të pastër**, gjë që ndikon në shëndetin dhe higjienën e popullsisë. Miliona afrikanë janë të detyruar të përdorin ujë të kontaminuar nga lumenjtë, liqenet apo pusët e cekëta, gjë që çon në sëmundje si diarreja, kolera dhe infeksione të tjera. Mosdisponueshmëria e ujit gjithashtu vështirëson bujqësinë dhe rritjen e blegtorisë, gjë që kufizon më tej ushqimin dhe të ardhurat e familjeve. Rajonet më të goditura janë Afrika Lindore (Somalia, Etiopia, Kenia), Afrika Veriore (pjesë të Sudanit dhe Libisë) si dhe Afrika Perëndimore (Nigeri, Mali), ku burimet ujore janë të kufizuara dhe shpesh të pamjaftueshme për popullsinë lokale.

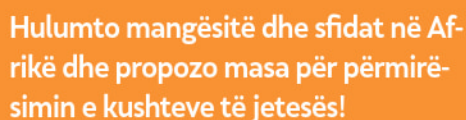
Si përgjigje ndaj këtij problemi, në Libi në vitin 1984 filloi një nga projektet më të mëdha të

Fëmijë afrikane

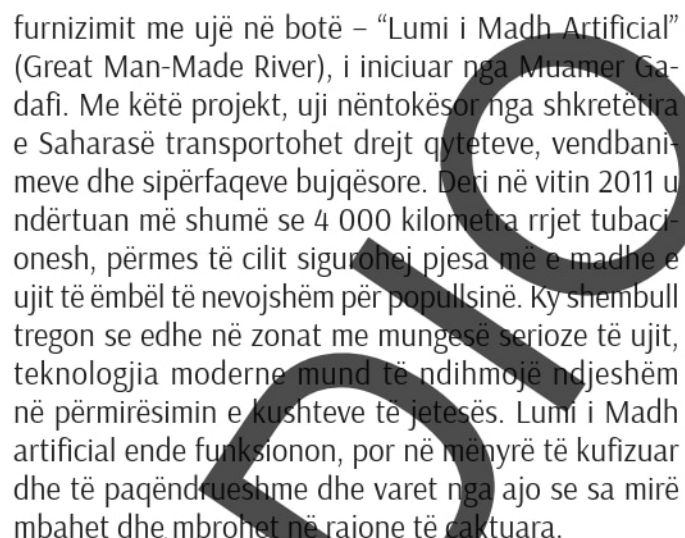

Grua afrikane duke mbushur ujë

Hulumto mangësitë dhe sfidat në Afrikë dhe propozo masa për përmirësimin e kushteve të jetesës!

Mbrojtja shëndetësore është një tjetër problem serioz. Në shumë rajone ka mungesë të spitaleve, mjekëve dhe mjeteve mjekësore, ndërsa një pjesë e madhe e popullsisë nuk ka qasje në kujdesin mjekësor bazë. Kjo rezulton me vdekshmëri të lartë, veçanërisht të fëmijët, gratë shtatzëna dhe të moshuarit. Sëmundjet e shpeshta si malaria, tuberkulozi, rubeola, kolera dhe gripi shkaktojnë goditje të rëndë mbi popullsinë, ndërsa virusi HIV rrezikon më tej gjendjen shëndetësore dhe stabilitetin social.

Niveli i ulët i arsimimit të njerëzve është edhe një faktor tjetër që kufizon mundësinë për një jetë më të lartë dhe të mesëm, ndërsa gratë dhe fëmijët janë më të rrezikuar në punë, në teknologji të reja dhe në mundësitë për të marrë arsim.

Sot po zhvillon qendra arsimore dhe universitete moderne. Në qytetin e Najrobit, kryeqyteti i Kenias, ndodhet një nga universitetet më të njohura dhe më moderne në Afrikën Lindore. I themeluar në vitin 1970, sot në të studiojnë dhjetëra mijëra studentë në fusha si mjekësia, inxhinieria, informatika dhe teknologjitë moderne. Najrobi shpesh quhet edhe “Savana e Silikonit e Afrikës” për shkak të zhvillimit të shpejtë të kompanive teknologjike, qendrave kërkimore dhe inovatorëve të rinj. Kjo tregon se arsimi dhe teknologjia po bëhen gjithnjë e më shumë shtytës kryesore të zhvillimit të kontinentit afrikan. Në RJA (Afrikën e Jugut), Universiteti i Kejptaunit (University of Cape Town) është ndër universitetet më të vlerësuara në kontinent dhe ka një kontribut të fuqishëm në kërkimet shkencore. Në Egjipt, Universiteti i Kajros (Cairo University) përfaqëson një nga qendrat arsimore më të vjetra dhe më të rëndësishme në Afrikë.

Këta shembuj tregojnë se, ndonëse një pjesë e madhe e popullsisë ende përballet me mungesë të

mirë. Shumë familje nuk kanë qasje në arsimin fillor dhe të mesëm, ndërsa gratë dhe fëmijët janë më të prekurit. Mungesa e arsimit e vështirëson qasjen në punë, në teknologji të reja dhe në mundësitë për përpërim ekonomik.

Megjithatë, përkundër këtyre sfidave, Afrika sot po zhvillon qendra arsimore dhe universitete moderne që po bëhen të njohura edhe në nivel botëror. Në qytetin e Najrobit, kryeqyteti i Kenias, ndodhet Universiteti i Najrobit (University of Nairobi) – një nga universitetet më të njohura dhe më moderne në

ARs

arsimit, në kontinent njëkohësisht po zhvillohen universitete moderne dhe qendra të dijes që krijojnë mundësi të reja për gjeneratat e reja dhe kontribuojnë në zhvillimin e ardhshëm të Afrikës.

Përveç kësaj, problemet ekonomike dhe sociale në Afrikë janë serioze. Përqindja e lartë e papunësisë nënkupton se shumë njerëz nuk kanë burim të rregullt të të ardhurave, gjë që ul standardin e jetesës dhe rrit varfërinë. Shpërndarja e pabarabartë e pasurisë krijon dallime të mëdha midis të pasurve dhe të varfërve, gjë që ndikon në stabilitetin social dhe përndez konfliktet. Shumë njerëz janë të detyruar të shpërngulen ose të migrojnë në kërkim të kushteve më të mira të jetesës, duke krijuar presion shtesë mbi rajonet dhe shtetet fqinje.

Megjithatë, ekzistojnë përpjekje për përmirësimin e kushteve të jetesës. Po prezantohen programe për sigurimin e ujit të pastër, përmirësimin e bujqësisë dhe tokës pjellore, ndërtimin e shkollave dhe spitaleve, si dhe ndihma ndërkombëtare për përballjen me sëmundjet dhe urinë. Këto aktivitete janë kyçe për sigurimin e zhvillimit afatgjatë, forcimin e bashkësive dhe një jetë më të mirë për popullsinë afrikane.

Popullsia e varfër në Afrikë

Përkundër problemeve me urinë dhe mungesën e ujit, Afrika është një kontinent me një nga pasuritë natyrore më të mëdha të pemëve dhe perimeve në botë – nga mango dhe avokado e deri te llojet ekzotike të bananeve dhe papajës. Vetë natyra ofron pjellori, por ajo shpesh mbetet e paeksploaruar për shkak të infrastrukturës së dobët bujqësore, mungesës së ujit për ujitje dhe shpërndarjes së pabarabartë të burimeve. Ironia është se kontinenti me një pjellori të tillë të madhe natyrore, njëkohësisht përballlet me urinë, gjë që tregon se sa të rëndësishme janë teknologjia moderne dhe shpërndarja e drejtë për përmirësimin e jetës së popullsisë.

MBANI MEND

Popullsia afrikane përballlet me sfida serioze si uria, mungesa e ujit të pastër, problemet shëndetësore, niveli i ulët i arsimit dhe instabiliteti ekonomik, të cilat vështirësojnë jetën e përditshme dhe kufizojnë zhvillimin e kontinentit. Rajonet më të prekura janë Afrika Lindore, zona e Sahelit, Afrika Veriore dhe ajo Perëndimore. Megjithatë, përmes projekteve për sigurimin e ujit, përmirësimin e bujqësisë, ndërtimin e shkollave dhe spitaleve, si dhe ndihmës ndërkombëtare, po bëhen përpjekje të rëndësishme për përmirësimin e kushteve të jetesës dhe për të nxitur zhvillimin afatgjatë.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilët janë shkaqet kryesore të urisë në Afrikë?
2. Cilët janë shkaqet kryesore për migrimin e popullsisë?
3. Shpjegoni pse në disa pjesë të Afrikës sëmundjet infektive janë më të shpeshta.

Koncepte
kyçe
gjeografike:Qytetet
më të mëdha

Lagosi

Kinshasa

Kajro

Aleksandria

Johanesburgu

Kazablanka

QYTETET MË TË MËDHA NË AFRIKË

Pyetje krahasuese: Cili është qyteti më i madh në Maqedoninë e Veriut? Cili është qyteti më i madh në Evropë dhe cili është qyteti më i madh në Azi? Si e dimë se cilët janë më të mëdhenjtë?

Kinshasa, kryeqyteti i RP të Kongos, është një nga qytetet më të mëdha frankofone (ku flitet frëngjishtja) në botë. Në Kinshasë sot frëngjishtja flitet nga miliona njerëz. Frëngjishtja shërben si gjuhë bashkuese mes bashkësive të shumta etnike në qytet dhe ka një rol të rëndësishëm në arsim, administratë dhe media. Kinshasa është gjithashtu një qendër kulturore, e njohur për muzikën, kërcimin dhe lëvizjet artistike bashkëkohore. E vendosur përgjatë lumit Kongo, ajo është një qendër e rëndësishme tregtare dhe transporti, si dhe një nga metropolet më dinamike në Afrikë.

Afrika është një kontinent me qendra urbane të mëdha dhe dinamike, të cilat pasqyrojnë larminë ekonomike, kulturore dhe historike të rajonit.

Lagosi është një nga qytetet më të mëdha në Afrikë dhe qyteti më i madh në Nigeri, me rreth 17–18 milionë banorë në aglomeracionin urban (sipas Kombeve të Bashkuara, 2024–2025). Qyteti ndodhet në bregdetin jugperëndimor të Nigerisë, përgjatë Oqeanit Atlantik. Ai është një qendër e rëndësishme ekonomike dhe financiare, me një kompleks portual piktoresk dhe tregti të zhvilluar. Qyteti është gjithashtu një qendër kulturore, i njohur për muzikën, artin dhe festivalet që tërheqin vizitorë nga mbarë kontinenti. Karakterizohet nga një popullsi e dendur, rrokaqiej modernë dhe një energji e gjallë urbane që tregon dinamikën e Afrikës bashkëkohore

Gjejeni atë në hartën gjeografike!

Qyteti Lagos

Kinshasa, kryeqyteti i Republikës Demokratike të Kongos, ndodhet në bregun e majtë të lumit Kongo dhe përfaqëson një qendër të rëndësishme transporti dhe tregtie për Afrikën Qendrore. Qyteti është shtëpi e miliona banorëve nga grupe të ndryshme etnike, si Kongo, Teke, Luba, Mongo dhe komunitete të tjera Bantu, gjë që e bën atë në aspektin kulturor dhe gjuhësor shumë të larmishëm. Kinshasa ndërthur kulturën tradicionale afrikane me jetën urbane moderne, ndërsa lumi Kongo i jep një rol strategjik në tregti dhe në ndërlidhjen e rajonit.

Pse Kinshasa është një qendër e rëndësishme transporti?

Qyteti Kinshasa

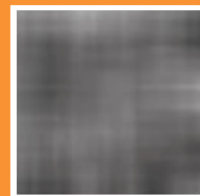
Kajro, kryeqyteti i Egjiptit, një nga qytetet më të mëdha në Afrikë me rreth 23 milionë banorë dhe ndodhet në verilindje të kontinentit, përgjatë lumit Nil. Qyteti është shtëpi e një popullsie të larmishme, me egjiptianëdominues, por janë të pranishme edhe pakica nga Sudani, Libia, Palestina dhe rajone të tjera. Kajro është qendra ekonomike, kulturore dhe arsimore e Egjiptit dhe në të njëjtën kohë një destinacion i rëndësishëm turistik për shkak të afërsisë me piramidat e Gizës dhe Sfigën, që janë ndër mrekullitë më të mëdha arkitekturore të njerëzimit.

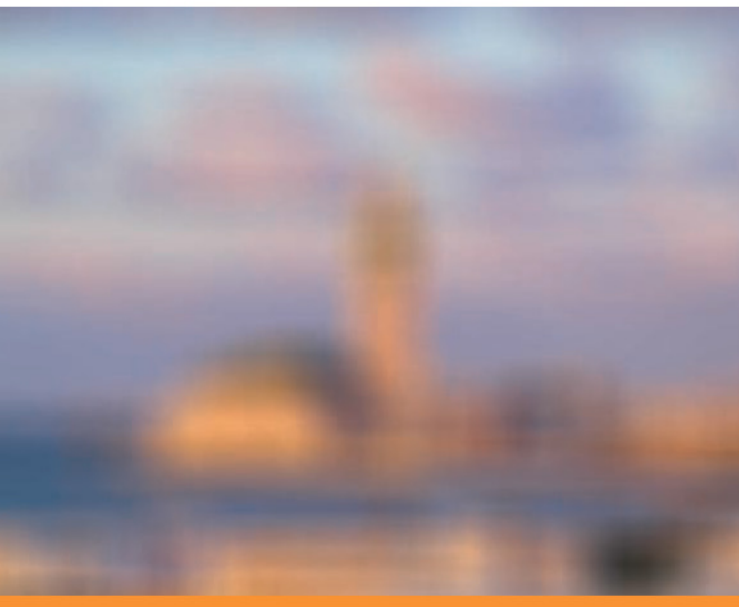
Qyteti kryeson me monumente historike, muze dhe pasuri arkitekturore që dëshmojnë për trashëgiminë e pasur kulturore dhe historike të Egjiptit. Kajro ndërthur historinë e lashtë me dinamikën moderne urbane dhe është qendra mediatike e politike e vendit. Përveç kësaj, metropoli ndërthur zakonet tradicionale egjiptiane me mënyrën moderne të jetesës, gjë që e bën atë një vend unik për kërkimin dhe njohjen e historisë dhe kulturës së Afrikës Veriore.

Aleksandria, e vendosur në veri të Egjiptit përgjatë Detit Mesdhe, është një qendër e rëndësishme portuale, kulturore dhe turistike. Qyteti ka rreth 5.3 milionë banorë dhe përfaqëson një përzierje të egjiptianëve, arabëve dhe grupeve të tjera etnike, gjë që e bën atë një metropol kulturisht dhe gjuhësisht të larmishëm.

Aleksandria ka një trashëgimi të pasur historike që nga Aleksandria antike, një nga qendrat më të rëndësishme kulturore dhe arsimore në botë, e deri te lagjet moderne të qytetit me muze, universitete dhe biblioteka. Më e njohura është Biblioteka e Aleksandrisë (Bibliotheca Alexandrina), një institucion modern i ndërtuar për nder të bibliotekës antike, i cili ruan miliona libra, arkiva dhe ofron ngjarje të rëndësishme shkencore dhe kulturore për vizitorët.

Biblioteka antike e Aleksandrisë ishte një nga qendrat më të mëdha shkencore dhe kulturore në Mesdhe. Ajo ndodhej në qytetin portual të Aleksandrisë, e vendosur në mënyrë strategjike në breg të Detit Mesdhe, gjë që mundësonte një fluks të vazhdueshëm shkencëtarësh, tregtarësh dhe udhëtarësh nga Evropa, Afrika dhe Azia. Falë kësaj pozite të favorshme gjeografike, biblioteka u bë një qendër globale e dijes. Sipas burimeve historike, biblioteka ruante rreth 400 000 - 700 000 dorëshkrime papirusi, ku përfshiheshin vepra nga gjeografia, astronomia, mjekësia, matematika, filozofia dhe shkencat e tjera. Atje u krijuan hartat e para gjeografike dhe matjet e Tokës, si dhe përlogaritja e Eratostenit për madhësinë e planetit, e cila përfaqëson një nga dëshmitë e para të bazuara shkencërisht dhe shumë të sakta për përmasat e saj. Për shkak të sasisë së madhe të informacionit dhe punimeve shkencore, shpesh e quajnë "Google antik", pasi që përfaqësonte qendrën më të rëndësishme për mbledhjen, sistemimin dhe studimin e dijes në botën e atëhershme.

Kazablanka, Marok

Në bregdetin veriperëndimor të Marokut, përgjatë Oqeanit Atlantik, ndodhet **Kazablanka**, qyteti më i madh në vend me rreth 3.7 milionë banorë (viti 2024) dhe një sipërfaqe prej 220 km². Qyteti është një nga qendrat më të rëndësishme ekonomike dhe industriale në Marok, i njohur për portin e tij të madh, arkitekturën moderne dhe sektorin e zhvilluar financiar. Edhe pse kryeqyteti i Marokut është Rabati, Kazablanka është zemra e aktiviteteve të biznesit dhe qendra e jetës moderne urbane.

Kazablanka ndërthur monumentet historike, institucionet kulturore dhe lagjet piktoreske me peizazhin modern të qytetit, gjë që e bën atë një destinacion të rëndësishëm si për turistët, ashtu edhe për njerëzit e biznesit. Qyteti është i njohur edhe për xhaminë Hasan II, një nga xhamitë më të mëdha në botë, e cila ndodhet buzë detit dhe tërheq mijëra vizitorë çdo vit.

Johanesburgu, RAJ

Qyteti më i madh dhe qendra industriale në RAJ (Afrikën e Jugut) është zemra ekonomike dhe kulturore e vendit. Me rreth 5.9 milionë banorë, **Johanesburgu** është i njohur si “qyteti i arit” për shkak të minierave të pasura të arit në rrethinë, të cilat që nga fundi i shekullit XIX e shndërruan atë në një qendër të minierave dhe zhvillimit ekonomik. Qyteti ofron një mjedis urban dinamik me rrokaqiej, qendra tregtare, galeri arti dhe institucione kulturore.

Njëkohësisht, Johanesburgu është historikisht i rëndësishëm pasi këtu u formuan lëvizje të rëndësishme sociale dhe politike në luftën kundër apartheidit, gjë që e bën atë një vend me histori të pasur dhe jetë moderne urbane.

MBANI MEND

Qytetet e mëdha afrikane – Lagosi, Kinshasa, Kajro, Johanesburgu, Aleksandria dhe Kazablanka – përfaqësojnë qendra të fuqishme urbane që pasqyrojnë larminë ekonomike, kulturore dhe historike të kontinentit. Ato zhvillohen falë kushteve natyrore-gjeografike si lumenjtë, bregdetet detare, pasuritë minerare dhe lokacionet strategjike. Çdo qytet ka rolin e tij unik: Lagosi dhe Kinshasa rriten si megapolise me një numër të madh të popullsisë, Kajro është qendra ekonomike dhe kulturore e Afrikës Veriore, Johanesburgu është motori i ekonomisë dhe minierave, Aleksandria është një metropol i lashtë dhe modern arsimor, ndërsa Kazablanka është një qendër moderne financiare dhe industriale.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cili është qyteti më i madh në Afrikë për nga numri i banorëve dhe në cilin shtet ndodhet?
2. Pse Johanesburgu është quajtur “qyteti i arit” dhe si ka ndikuar kjo në zhvillimin e qytetit?
3. Shpjegoni pse Kinshasa ka një rol të rëndësishëm si qendër transporti dhe tregtie në Afrikën Qendrore!

NDARJA RAJONALE DHE QENDRAT TURISTIKE NË AFRIKË

Ku ndodhet Maroku dhe ku ndodhet RJA (Afrika e Jugut)? Në cilën pjesë të Afrikës buron Kongo? Cilin qytet në Afrikë do të dëshironit ta vizitonit?

Rajoni është një koncept gjeografik me të cilin shënohet një pjesë e hapësirës që veçohet për nga karakteristikat e përbashkëta natyrore dhe shoqërore. Afrika është e ndarë në disa rajone të tilla: Afrika Veriore, Perëndimore, Lindore, Qendrore dhe Jugore. Secili prej tyre dallon nga klima, relievi, popullsia dhe mënyra e jetesës – që nga zonat shkretëtimore të Saharasë, përmes savanave të pasura me botë të egër, e deri te pyjet tropikale të shiut dhe malësitë. Përveç veçorive natyrore, rajonet shquhen edhe për qendra të njohura turistike, si piramidat në Gizë, safari-parqet në Kenia dhe Tanzani, ujëvarat Viktoria, si dhe ishujt Madagaskar dhe Mauricius. Kjo ndarje rajonale ndihmon për të kuptuar më mirë larminë e madhe të kontinentit.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Rajonet:

Afrika Veriore

Afrika

Lindore

Afrika

Perëndimore

Afrika

Jugore

Afrika

Qendrore

Afrika është një kontinent me pasuri të madhe gjeografike dhe kulturore, e cila ndahet në disa rajone kryesore, secila me natyrën, klimën dhe popullsinë e vet specifike.

Afrika Veriore shtrihet përgjatë pjesës veriore të kontinentit, pranë Detit Mesdhe dhe përfshin pjesë të shkretëtirës më të madhe në botë, Sahara. Ky rajon është i njohur për tharjen e tij në brendësi dhe klimën mesdhetare përgjatë bregdetit.

Rajoni është historikisht i rëndësishëm, me qytetërime antike, piramida, tempuj dhe qytete që datojnë prej mijëra vitesh. Qytetet bashkëkohore janë qendra të rëndësishme ekonomike dhe politike.

Shteti	Sipërfaqja (km ²)	Kryeqyteti	Popullsia (milionë)
Algjeria	2 381 741	Algjer	46,7
Egjipti	1 001 449	Kajro	118-120
Libia	1 759 541	Tripoli	7,2
Maroku	446 550	Rabat	38
Sudani	1 886 068	Kartum	48,1
Tunizia	163 610	Tunis	12,7
Sahara Perëndimore	266 000	El-Ajun	0,6

Harta e Afrikës Veriore

Afrika Perëndimore shtrihet nga Oqeani Atlantik deri në Afrikën Qendrore, me klimë tropike dhe savane, lumenj të shumtë dhe rajone pjellore bujqësore.

Shteti	Sipërfaqja km ²	Kryeqyteti	Popullsia (millionë)
Nigeria	923 768	Abuja	223,8
Gana	238 533	Akra	34,1
Senegali	196 722	Dakar	18,1
Mali	1 240 192	Bamako	23,0
Nigeri	1 267 000	Niamej	27,3
Benini	112 622	Porto Novo	14,2
Burkina Faso	272 967	Uagadugu	23,5
Liberia	111 369	Monrovia	5,5
Bregu i Fildishtë	322 463	Jamusukro	29,0
Guineja	245 857	Konakri	14,3
Guine-Bisau	36 125	Bisau	2,1
Siera Leone	71 740	Fritaun	9,0
Togo	56 785	Loame	9,3
Kepi i Gjelbër	4 033	Praja	0,6
Gambia	11 295	Banjul	2,8
Mauritania	1 030 700	Nuakshot	4,9

Harta e Afrikës Perëndimore

Rajoni është i dendur me popullsi, me qytete të mëdha si Lagosi dhe me një kulturë të pasur, tradita, muzikë, valle dhe festivale.

Afrika Qendrore ndodhet në pjesën e mesme të kontinentit dhe është shtëpi e pyjeve të dendura tropikale të shiut, lumenjve të mëdhenj dhe liqeneve.

Shteti	Sipërfaqja km ²	Kryeqyteti	Popullsia (millionë)
RD e Kongos	2 344 858	Kinshasa	105,0
Kameruni	475 442	Jaunde	29,3
Çadi	1 284 000	N'Xhamena	18,3
Angola	1 246 700	Luanda	37,0
Gaboni	267 668	Libreval	2,4
Republika e Kongos	342 000	Brazavil	6,0
Republika Qendrore Afrikane	622 984	Bangi	5,5
Guineja Ekuatoriale	28 051	Qyteti i Paqes	1,9
Sao Tome dhe Principe	964	Sao Tome	0,2

Harta e Afrikës Qendrore

Afrika Lindore shtrihet nga Deti i Kuq në verilindje deri te liqeni Viktoria.

Shteti	Sipërfaqja km ²	Kryeqyteti	Popullsia (milione)
Etiopia	1 104 300	Adis Abeba	129,0
Kenia	580 367	Najrobi	55,1
Tanzania	945 087	Dodoma	67,4
Uganda	241 038	Kampala	48,6
Mozambiku	801 590	Maputo	34,9
Madagaskari	587 295	Antananarivo	30,8
Malavi	118 484	Lilongve	20,9
Ruanda	26 338	Kigali	14,0
Burundi	27 834	Gitega	13,0
Eritrea	117 600	Asmara	3,7
Xhibuti	23 200	Xhibuti	1,2
Komoret	2 235	Moroni	0,9
Sejshellet	455	Viktoria	0,1
Somalia	637 657	Mogadishu	18,0
Sudani i Jugut	619 745	Xhuba	11,6
Zambia	752 612	Lusaka	21,9
Zimbabveja	390 757	Harare	16,9

Harta e Afrikës Lindore

Rajoni është i njohur për rrafshnaltat, vullkanet, liqenet dhe parqet kombëtare me një faunë të pasur. Lumenjtë dhe liqenet, si Viktoria dhe Tanganika, sigurojnë ujë dhe kushte për bujqësi, peshkim dhe transport. Afrika Lindore ka një rol të rëndësishëm historik, pasi këtu ndodhen lokalitete arkeologjike që dëshmojnë për qytetërimet e para njerëzore. Qytetet bashkëkohore përfaqësojnë qendra ekonomike dhe kulturore.

Afrika Jugore përfshin pjesën më jugore të kontinentit dhe shquhet për larminë rajonale natyrore, ku bëjnë pjesë bregdetet piktoreske, masivet malore dhe hapësirat e gjera të brendshme.

Shteti	Sipërfaqja km ²	Kryeqyteti	Popullsia (milione)
Republika e Afrikës së Jugut (RSA)	1 221 037	Pretoria (ekzekutiv), Kejptaun (legjislativ), Blumfontejn (gjyqësor)	61,0
Botsuana	581 730	Gaborone	2,7
Namibia	825 615	Vindhuk	2,6
Lesoto	30 355	Maseru	2,3
Esvatini (Svaziland)	17 364	Mbabane-Lobamba	1,2

Ky rajon është ekonomikisht më i zhvilluari, me qytete të mëdha, qendra industriale dhe infrastrukturë të zhvilluar.

Harta e Afrikës Jugore

QENDRAT TURISTIKE NË AFRIKË

Afrika është një kontinent që të bën për vete me natyrën e saj të larmishme, historinë e pasur dhe trashëgiminë kulturore, duke ofruar destinacione unike për turistët nga mbarë bota.

Egjipti është destinacioni më i njohur turistik në Afrikën Veriore, falë monumenteve të tij antike dhe lokaliteteve historike. Kryeqyteti Kajro është një metropol që ndërthur infrastrukturën moderne urbane me pazaret e vjetra, muzetë dhe monumentet historike. Megjithatë, atraksioni i vërtetë janë Piramidat dhe Sfinga në Gizë, të cilat janë të njohura globalisht si disa nga mrekullitë më të mëdha arkitekturore të njerëzimit. Përveç tyre, turistët mund të vizitojnë **Luginën e Mbretërve në Luksor, tempujt e Karnakut dhe Muzeun Egjiptian**, të cilët ofrojnë një vështrim në qytetërimin e lashtë egjiptian, zakonet, religjionin dhe artin e tij.

Hulumto dhe zbulo se cili faraon ka qenë i varrosur në piramidat në Egjipt!

Piramidat dhe Sfinga në Gizë

Tunizia ndodhet në bregun verior të Afrikës. Ajo është e njohur për ndërthurjen e plazheve mesdhetare me qytetet antike. Kryeqyteti Tunis abondon me monumente historike nga periudha romake, arabe dhe berbere, ndërsa qyteti antik i Kartagenës është pjesë e trashëgimisë botërore të UNESCO-s. Turistët këtu mund të shijojnë amfiteatrot e ruajtur në mënyrë të mrekullueshme, tempujt antikë, pazaret dhe stilin mesdhetar të jetesës.

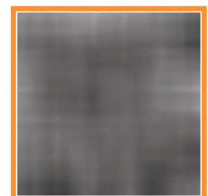
Zbuloni pse shteti dhe kryeqyteti kanë të njëjtin emër!

Tunizi

Madagaskari është një shtet ishullor në bregun lindor të Afrikës. Ai shquhet për florën dhe faunën e tij unike. Kryeqyteti Antananarivo është qendra administrative. Magjia e vërtetë janë parqet kombëtare dhe rezervatet që ofrojnë mundësinë për të vëzhguar lloje endemike të kafshëve dhe bimëve që nuk ekzistojnë në asnjë vend tjetër të botës. Plazhet, kopshtet koralore dhe pyjet tropikale e bëjnë Madagaskarin një destinacion të veçantë për eko-turizëm dhe udhëtime aventureske.

Zogu i parajsës i Madagaskarit, miza-kapësi (Terpsiphone mutata) është një zog mbresëlënës endemik në Madagaskar

Hulumto në cilin park kombëtar në Madagaskar jeton ky zog!

Zanzibari

Zanzibari është një arkipelag në bregun lindor të Afrikës. Ai të bën për vete me plazhet me rërë të bardhë dhe qytetin historik Stoun Taun (Stone Town), i cili është pjesë e trashëgimisë botërore të UNESCO-s. Kryeqyteti **Zanzibar Siti** pasqyron një përzierje të ndikimeve arabe dhe afrikane përmes rrugicave të ngushta, kështjellave të vjetra, pazareve dhe muzikës tradicionale. Arkipelagu është gjithashtu i njohur për kultivimin e erëzave, duke u ofruar turistëve mundësinë të përjetojnë kulturë dhe gastronomi autentike.

Ishujt Sejshelle në Oqeanin Indik janë të njohur për bukurinë e tyre natyrore, plazhet me rërë të bardhë, ujin kristal të pastër dhe kopshtet koralore plot ngjyra. Kryeqyteti Viktoria në **ishullin Mae** është qendra administrative. Ishujt janë të pasur me rezervate tropikale dhe florë e faunë endemike. Sejshellet ofrojnë një ndërthurje të përsosur të turizmit luksoz, zhytjes, eko-turizmit dhe përjetimeve autentike.

Mae, Sejshelle

Stoun Taun është bërthama historike e Zanzibarit dhe është pjesë e UNESCO-s për shkak të arkitekturës së tij unike që ndërthur traditën arabe, indiane, portugeze, britanike dhe afrikane. Rrugët e ngushta të shtrëna me kalldrëm dhe si labirint të çojnë drejt pazareve të fshehura, pallateve dhe kështjellave të vjetra, ndërsa shtëpitë me dyer druri të gdhendura dhe fasada pasqyrojnë trashëgiminë e pasur kulturore. Stoun Taun është i njohur edhe për muzikën tradicionale, rritjen e erëzave dhe rolin historik në tregtinë e skllëvërve, gjë që e bën çdo vizitë një përvojë të pamendueshme.

MBANI MEND

Afrika është një kontinent me natyrë të pasur, kulturë dhe histori, me shkretëtira, savana, male, lumenj dhe parqe kombëtare. Kontinenti kryeson me qytete të vjetra dhe monumente historike që pasqyrojnë kulturën e lashtë dhe atë bashkëkohore. Rajonet kryesore përfshijnë Afrikën Veriore (Kajro, Tunis), Afrikën Lindore (Zanzibar, Najrobi, Dodoma), Afrikën Jugore (Pretoria, Kejptaun), si dhe ishujt oqeanikë (Madagaskar – Antananarivo, Sejshelle – Viktoria). Këto destinacione ofrojnë peizazhe natyrore unike, përjetime kulturore dhe aventura turistike të paharrueshme.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilët shtete i përkasin Afrikës Veriore dhe çfarë e bën këtë rajon historikisht të rëndësishëm?
2. Cili është qyteti më i populluar në Afrikë dhe në cilin rajon ndodhet?
3. Shpjegoni cilin rajon ka sipërfaqen më të madhe, por është më rrallë i populluar!

EGJIPTI

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Egjipti

Asociacione: piramidat, Giza, devetë, faraonët, Kleopatra, shkretëtira, Nili, mbretërit.

Egjipti, i njohur si toka e piramidave, përfaqëson një nga qytetërimet më të vjetra dhe më mbresëlënëse në botë. Piramidat e tij monumentale, tempujt mistikë dhe historia e pasur zbulojnë një kulturë që ka lënë gjurmë të pashlyeshme për njerëzimin. Përveç ndërtesave madhështore, Egjipti njihet edhe si toka e maceve, kafshë që në të kaluarën adhuroheshin, konsideroheshin të shenjtë dhe ishin ngushtësisht të lidhura me jetën e përditshme të egjiptianëve të lashtë.

Kryeqyteti:

Gjuha zyrtare:

Rregullimi shtetëror:

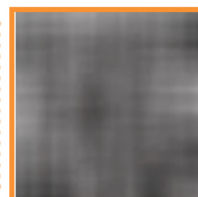
Valuta:

Kajro

Arabisht

Republikë

Funta egjiptiane

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA

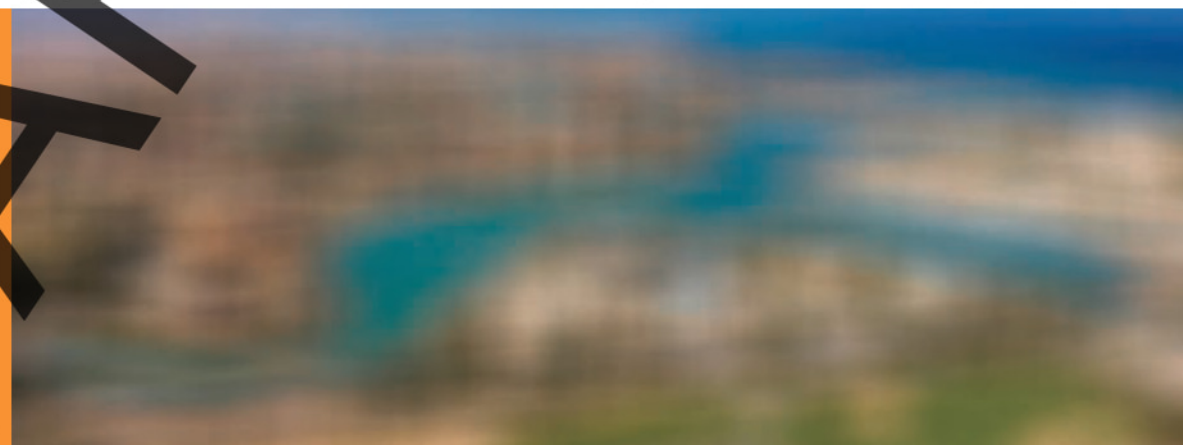
Egjipti është një shtet i vendosur në pjesën verilindore të Afrikës dhe është një nga qendrat historike më të rëndësishme të kontinentit. Egjipti është gjithashtu i veçantë sepse një pjesë e territorit të tij, Gadishulli i Sinajit, shtrihet në kontinentin aziatik, gjë që e bën atë të vetmin shtet afrikan që ka pjesë në dy kontinente – Afrikë dhe Azi.

Egjipti në veri shtrihet përgjatë Detit Mesdhe, në lindje kufizohet me Detin e Kuq, Palestinën dhe Izraelin, në perëndim me Libinë dhe në jug me Sudanin. Sipërfaqja e përgjithshme e Egjiptit është rreth 1 001 450 km², ku pjesa më e madhe e territorit është e mbuluar nga shkretëtirat, veçanërisht Sahara në perëndim dhe Gadishulli i Sinajit në lindje.

DEGËZIMI BREGDETAR

Vija bregdetare e Egjiptit shtrihet përgjatë Detit Mesdhe dhe Detit të Kuq. Pjesa veriore ka plazhe me rërë dhe gjire të cekëta, ndërsa pjesa lindore është e njohur për shkëmbinjtë koralorë dhe ujërat e pastër, të rëndësishme për turizëm. Në lindje, Kanali i Suezit ka një rëndësi të madhe strategjike dhe ekonomike, pasi lidh Detin Mesdhe me Detin e Kuq në rrugët ndërkombëtare detare për tregti.

El Guna,
Deti i
Kuq

RELIEVI

Relievi i Egjiptit është kryesisht fushor, ku rreth 90% e territorit është e mbuluar me shkretëtirë. Vendi ndahet në dy shkretëtira kryesore: Shkretëtira Perëndimore dhe Shkretëtira Lindore. Shkretëtira Perëndimore karakterizohet nga plato (rrafshnalta) shkëmbore, duna rëre dhe depresione. Shkretëtira Lindore shtrihet nga lumi Nil deri në Detin e Kuq dhe karakterizohet nga plato shkëmbore, lugina dhe masive malore përgjatë bregut të Detit të Kuq. Gadishulli i Sinait është një rajon kryesisht malor dhe shkëmbor, me majen më të lartë Mali Katarina (2 642 m), që paraqet lartësinë më të madhe të relievit në vend.

KLIMA

Egjipti ka kryesisht klimë shkretëtinore, e cila karakterizohet me temperatura shumë të larta gjatë muajve të verës dhe me shumë pak reshje. Në pothuajse të gjithë zonën shkretëtinore mbizotëron një regjim klimatik i thatë dhe arid, me ndryshime të mëdha të temperaturës midis ditës dhe natës. Dimrat janë të butë, reshjet janë të rralla dhe zakonisht shfaqen në zonat veriore. Në pjesën veriore të vendit, përgjatë Detit Mesdhe, mbizotëron klima mesdhetare me temperatura më të moderuara, lagështi më të madhe dhe shi më të shpeshtë, veçanërisht gjatë muajve të dimrit. Klima në Egjipt është nën ndikimin e gjerësisë gjeografike, afërsisë me detet, relievit dhe erërave dominuese, gjë që krijon një ndryshim të madh nga zonat e nxehta dhe të thata shkretëtinore në jug dhe në brendësi, deri në rajone më të moderuara dhe më të lagështa në veri.

HIDROGRAFIA

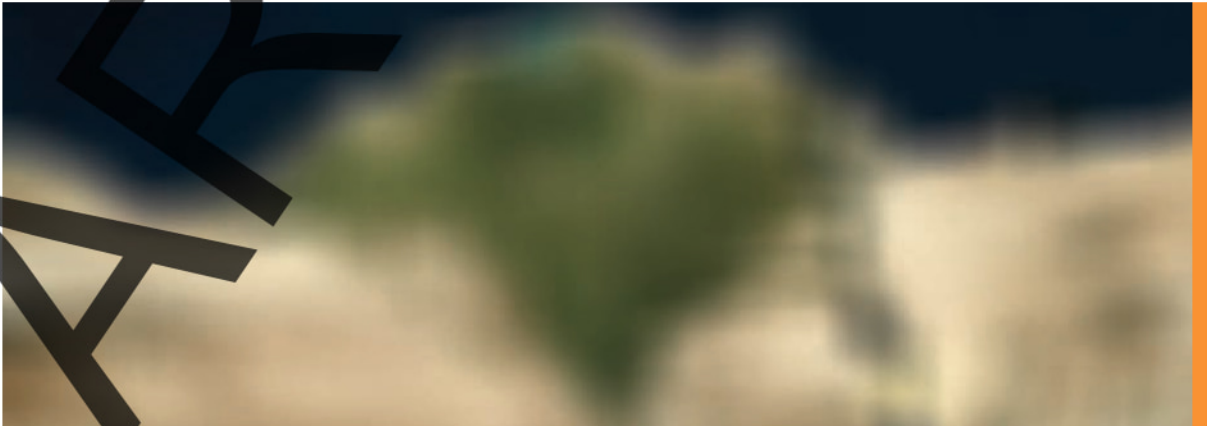
Lumi Nil është arteria kryesore ujore e Egjiptit dhe ka një rëndësi jetike për bujqësinë, transportin dhe furnizimin me ujë. Lugina dhe delta e lumit Nil janë jashtëzakonisht pjellore dhe me popullsi të dendur, ndërsa kanalet e shumta dhe sistemet e ujitjes sigurojnë ujë për bujqësinë. Përveç Nilit, Egjipti ka edhe disa oaza dhe rrjedha të rralla ujore natyrore në zonat shkretëtinore, të cilat sigurojnë ujë për popullsinë lokale.

Mali i Katarinës, Gadishulli i Sinajit

Shkretëtira Lindore në Egjipt

Delta e Nilit

Kanali i Suezit, i cili lidh Detin Mesdhe me Detin e Kuq, përfaqëson një nga rrugët më të rëndësishme tregtare ndërkombëtare, duke mundësuar një lidhje të shpejtë detare midis Evropës dhe Azisë. Përveç funksionit ekonomik dhe të transportit, rrjeti hidrografik i Egjiptit luan gjithashtu një rol kyç në zhvillimin e turizmit, veçanërisht përgjatë Nilit dhe oazave përreth.

Beduinët

Lugina e Mbretërve në Luksor

Qyteti i Aleksandrisë

POPULLSIA

Egjipti ka rreth 119–120 milionë banorë. Dendësia më e madhe e popullsisë është në luginën dhe deltën e lumit Nil, ku jeton pjesa më e madhe e popullsisë. Aty zhvillohet një bujqësi intensive, ndërsa një pjesë e popullsisë merret edhe me peshkim. Pjesa më e madhe e popullsisë i përket grupit etnik arab, ndërsa komunitetet më të vogla etnike përfshijnë të krishterët koptë, beduinët në Sinaj dhe fiset nomade të beduinëve në rajonet shkretëtimore. Popullsia është relativisht e re, me një përqindje të lartë të njerëzve nën moshën 25 vjeç. Gjuha kryesore është arabishtja, ndërsa feja dominante është islami, me praninë e komuniteteve më të vogla të krishtere, kryesisht koptë.

QYTETET MË TË MËDHA DHE VENDET TURISTIKE

Qendrat kryesore urbane të Egjiptit janë: Kajro (qendër politike, administrative dhe kulturore), Aleksandria (qytet historik dhe me monumente), si dhe Giza, Luksori, Asuani dhe Suez. Këto qytete jo vetëm që përfaqësojnë bërthama ekonomike dhe kulturore, por janë edhe pikënisja për kërkimin e trashëgimisë së pasur kulturore dhe historike të vendit.

Egjipti është një destinacion turistik i njohur botërisht, falë monumenteve të tij unike arkitekturore dhe natyrore.

Ndër më të njohurat janë piramidat në Giza, Sfinksi, Lugina e Mbretërve në Luksor, tempujt e Karnakut dhe manastiret në Gadishullin e Sinajit. Përveç trashëgimisë kulturore, turistët tërhiqen edhe nga bukuritë natyrore, si shkretëtirat e Saharasë, liqeni Naser dhe Asuani. Të rëndësishme janë edhe lundrimet përgjatë lumit Nil dhe zhytja pranë shkëmbinjve koralorë në Detin e Kuq, të cilat mundësojnë një kombinim të turizmit kulturor, rekreativ dhe eko-turizmit.

Eksploro për shkëmbinjtë koralorë në Detin e Kuq!

Zhytje në Detin e Kuq

RREGULLIMI SHTETËROR

Egjipti sipas rregullimit shtetëror është republikë, me sistem kushtetues dhe asamble legjislative. Jeta politike dhe administrative është e përqendruar në kryeqytetin Kajro, i cili përfaqëson qendrën e pushtetit shtetëror dhe të administratës.

BURIMET NATYRORE

Egjipti disponon pasuri të rëndësishme natyrore, ndër të cilat më të rëndësishmet janë nafta, gazi natyror, fosfatet, xehehet e hekurit, ari dhe lëndë të tjera të para minerale, të cilat luajnë një rol të rëndësishëm në ekonomi. Një potencial i rëndësishëm natyror është lumi Nil, i cili është një burim kyç që siguron ujë për pirje, bujqësi dhe aktivitete ekonomike. Toka pjellore në luginën dhe deltën e Nilit mundëson prodhim intensiv të kulturave të drithërave, pemëve dhe perimeve, gjë që përbën bazën për furnizimin e popullsisë dhe për zhvillimin e ekonomisë agrare kombëtare.

Në Egjipt ekziston "lumi i krokodilëve", i cili ndodhet në oazën Fajum. Këtu ndeshen lloje të rralla krokodilësh, si dhe flamëngot e shkretëtirës.

MBANI MEND

Egjipti ndodhet në pjesën verilindore të Afrikës, ndërsa një pjesë e territorit të tij në Sinaj është në Azi, gjë që e bën atë të vetmin shtet afrikan në dy kontinente. Relievi është kryesisht fushor me shkretëtira në perëndim dhe lindje, ndërsa Sinai është malor me pikën më të lartë, Malin e Katarinës (2 642 m).

Lumi Nil është burim kyç për ujin, bujqësinë dhe popullsinë, ndërsa Lugina dhe Delta e Nilit janë të populluara dendur dhe pjellore.

Qytetet më të rëndësishme janë Kajro, Aleksandria, Giza dhe Luksori, ndërsa atraksionet turistike më të njohura janë piramidat në Giza, Sfinksi, Lugina e Mbretërve në Luksor dhe shkëmbinjtë koralorë në Detin e Kuq.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cili është kryeqyteti i Egjiptit dhe cilët janë rolet e tij?
2. Pse lumi Nil konsiderohet si burim kyç natyror për Egjiptin?
3. Shpjegoni pse Egjipti është shtet në dy kontinente!?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Rregullimi
shtetëror
Burimet
natyrore

REPUBLIKA E AFRIKËS SË JUGUT (RAJ)

Ku ndodhet “Kepi i Shpresës së Mirë”? Cila është pika më jugore e Afrikës?
Ku ndodhet ajo?

Nelson Mandela është një nga liderët më të njohur në botë, i cili e shndërroi Republikën e Afrikës së Jugut në një simbol të luftës për liri dhe barazi. Pas viteve të gjata të kaluara në burg, ai u bë kryetari i parë i zgjedhur në mënyrë demokratike i RAJ-it dhe e udhëhoqi vendin drejt pajtimit midis popujve të ndryshëm. Sot, emri i tij njihet si simbol i paqes, drejtësisë dhe dinjitetit njerëzor.

Hulumtoni më shumë për jetën e tij!

Kryeqyteti:

Pretoria (administrativ),
Kejptaun (legjislativ),
Blumfontejn (gjyqësor).

Gjuha zyrtare:

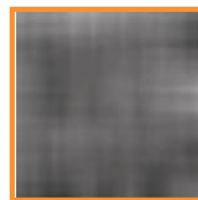
12 gjuhë zyrtare, ndër të cilat:
anglisht, afrikane dhe zulu.

Rregullimi shtetëror:

Republikë Parlamentare.

Valuta:

Rand.

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA

Republika e Afrikës së Jugut (RAJ) është një shtet i vendosur në pjesën jugore të kontinentit afrikan, i njohur për natyrën e tij, pasurinë e mineraleve dhe rëndësinë e trashëgimisë kulturore. Afrika e Jugut kufizohet me **Namibinë** në veriperëndim, **Botsvanën** në veri, **Zimbabvenë** dhe **Mozambikun** në verilindje, si dhe me **Esvatinin** në lindje, ndërsa **Lesotoja** është një enklavë brenda kufijve të Afrikës së Jugut. Në jugperëndim dhe juglindje laget nga Oqeani Atlantik dhe Oqeani Indian. Sipërfaqja e RAJ-it është rreth 1 221 000 km², gjë që e bën atë një nga shtetet më të mëdha në Afrikë dhe përcakton rolin e saj strategjik gjeografik.

DEGËZIMI BREGDETAR

Republika e Afrikës së Jugut ka një vijë bregdetare të gjatë që laget nga Oqeani Atlantik në perëndim dhe Oqeani Indian në lindje. Bregdetet karakterizohen nga plazhe me rërë, pjesë shkëmbore dhe gjire. Në bregdetin jugperëndimor ndodhen gjiret Saldanha Bay dhe False Bay. Në bregdetin lindor, porte të rëndësishme janë Durbani dhe East London (Londoni Lindor). Në afërsi të Kejptaunit ndodhet Gadishulli i Kepit me Malin e Tavolinës (Table Mountain) dhe ishullin Roben, të cilët janë mjaft të rëndësishëm për turizmin dhe historinë. Në jug të Kejptaunit ndodhet Kepi i Shpresës së Mirë, i cili është një pikë e rëndësishme gjeografike. Detari i parë evropian që mbërriti aty ishte Bartolomeu Dias në vitin 1488.

Cili eksplorues zbuloi i pari “Kepin e Shpresës së Mirë”?

RELIEVI I RAJ (AFRIKËS SË JUGUT)

Republika e Afrikës së Jugut ka një reliev shumë të larmishëm, të përbërë nga male, rrafshnalta, ultësira dhe zona shkretëtina. Vargmali më i lartë malor janë **Malet Drakensberg**, të cilat shtrihen në pjesën lindore të vendit me lartësi mbi 3 000 metra. Në pjesën jugperëndimore ndodhen **Malet e Kepit**. Pjesa kryesore e relievit është Pllaja e Afrikës Jugore, e cila zë pjesën më të madhe të brendësisë së vendit dhe është e përshtatshme për bujqësi. Në pjesën e saj verilindore ndodhet rajoni Bushveld, i njohur për vendburimet e pasura të platinës, kromit, vanadiumit dhe mineraleve të tjera. Ultësirat shtrihen kryesisht përgjatë brezit të ngushtë bregdetar të RAJ-it, ndërsa në pjesën perëndimore ndodhet ultësira e lumit Oranje. Në veriperëndim ndodhet një pjesë e shkretëtirës Kalahari.

KLIMA

Republika e Afrikës së Jugut ndodhet në brezin e mesëm jugor, ndërsa klima e saj ndikohet nga Oqeani Atlantik dhe Oqeani Indian, si edhe nga rrymat detare. Rryma e ftohtë Benguela, përgjatë bregdetit perëndimor, zvogëlon avullimin dhe sasinë e avullit të ujit në ajër, prandaj reshjet janë të pakta. Nga ana tjetër, rryma e ngrohtë Agulhas, përgjatë bregdetit lindor, ndikon në temperatura më të larta dhe në një sasi më të madhe reshjesh. Malet Drakensberg paraqesin një pengesë natyrore për masat e lagështa ajrore që vijnë nga Oqeani Indian, prandaj pjesët lindore të vendit marrin dukshëm më shumë reshje sesa pjesët perëndimore dhe zonat e brendshme të vendit.

Në Republikën e Afrikës së Jugut mbizotërojnë disa tipe klimatike. Në pjesët veriperëndimore dhe perëndimore mbizotëron klima gjysmëshkretinore, në pjesët qendrore – klima stepike, në pjesën jugperëndimore rreth Kejptaunit – klima mesdhetare, në bregdetin juglindor – klima mesatarisht e lagësht, ndërsa në pjesët verilindore – klima subproptike.

Sasia mesatare vjetore e reshjeve për të gjithë shtetin është rreth 465 mm, por shpërndarja e tyre është shumë e pabarabartë. Në zonat më të thata veriperëndimore bien më pak se 200 mm reshje në vit, ndërsa pjesët lindore marrin dukshëm më shumë reshje. Temperaturat variojnë nga vlera nën 0 °C në pjesët më të larta të Maleve të Drakensbergut gjatë dimrit, deri në mbi 40 °C në zonat e brendshme më të nxehta gjatë periudhës së verës.

HIDROGRAFIA

Republika e Afrikës së Jugut (RAJ) ka një rrjet hidrografik të zhvilluar, por të shpërndarë në mënyrë jo të barabartë, i cili varret shumë nga relievi dhe kushtet klimatike. Pjesa më e madhe e vendit ka zona gjysmë të thata ose plotësisht të thata klimatike, prandaj lumenjtë shpesh kanë regjim sezonal.

Lumi Oranje është lumi më i gjatë në RAJ dhe një nga arteriet ujore më të rëndësishme në Afrikën Jugore. Buron në Malet Drakensberg në Lesoto, ku në rrjedhat e sipërme njihet si Senqu. Rrjedh rreth 2 200 km nëpër territorin e RAJ-it, e më pas formon kufirin me Namibinë, para se të derdhet në Oqeanin Atlantik. Edhe pse është i gjatë, Oranje ka lundrueshmëri relativisht të vogël, sepse rrjedh nëpër zona të thata. Ai ka rëndësi të jashtëzakonshme për bujqësinë, furnizimin me ujë dhe për prodhimin e energjisë elektrike. Mbi të janë ndërtuar sisteme të rëndësishme hidroenergetike dhe ujitëse, ndër të cilat dallohen digat Gariep dhe Vanderkloof.

Malet Drakensberg

Hulumto se nga ku fillon Rryma detare Benguele!

Hulumto pse ky lumë quhet Oranje!

Lumi Oranje

Lumi Limpopo është lumi i dytë më i gjatë dhe shumë i rëndësishëm për rajonin. Ai rrjedh në formë harku rreth pjesës veriore të RAJ-ut (Republikës së Afrikës së Jugut) dhe formon pjesë të kufirit me Botsvanën dhe Zimbabvenë. Rrjedh nëpër zona tropikale dhe gjysmë të thata, prandaj ka një rrjedhë të theksuar sezonale, medryshime të mëdha midis periudhës së reshjeve dhe asaj të thatë. Limpopo përfaqëson një burim të rëndësishëm uji për bujqësinë, blegtorinë dhe popullsinë, por shpesh është i prirur ndaj përmbytjeve gjatë periudhave me reshje intensive.

RAJ nuk ka liqene natyrore të mëdha, por ka rreth 5 000 akumulime (liqene) artificiale, të ndërtuara për furnizim me ujë, hidroenergji dhe ujitje.

Hidrografia ka një rëndësi të madhe për RAJ-ut, sepse vendi është i varur nga ana klimatike prej çdo burimi uji. Sistemet ujore mundësojnë zhvillimin e bujqësisë, urbanizimit, industrisë dhe prodhimit të energjisë elektrike, dhe në të njëjtën kohë përfaqësojnë një faktor kyç për zhvillimin ekonomik dhe social të shtetit.

POPULLSIA

RAJ ka rreth 65 milionë banorë dhe është një nga shtetet më të larmishme etnikisht në botë. Grupi më i madh përbëhet nga popujt afrikane (rreth 80%), ndër të cilët më dominuesit janë: **Zulu** – populli me numër më të madh, që kryesisht jeton në Kuazulu-Natal, në mjedise rurale dhe urbane; pastaj **Xhosa** në Keipin Lindor dhe Perëndimor, me prani të fortë edhe në Kejptaun; si dhe **Sotho** dhe **Tsvana** që janë të shtrirë në rrafshnaltat e brendshme, veçanërisht rreth Johannesburgut dhe Pretorias, ku kryesisht jetojnë në qendrat urbane.

Nga popullsia e bardhë, më të rëndësishmit janë **Afrika-ne (Burët)** me origjinë holandeze-afrikane. **Burët** jetojnë në qendra urbane si Pretoria dhe Johannesburgu. **Anglo-Afrikano-Jugorët** janë me origjinë britanike dhe janë të përqëndruar në Kejptaun, Durban dhe Johannesburg.

I rëndësishëm është edhe komuniteti indian, i cili është më së shumti i përqëndruar në Durban.

Në qytetet e mëdha ka edhe shumë emigrantë nga shtetet fqinje afrikane, të tërhequr nga mundësitë ekonomike.

Fisi Zulu – vallëzim tradicional

QYTETET MË TË MËDHA DHE VENDET TURISTIKE

Republika e Afrikës së Jugut ka disa qendra të rëndësishme urbane që formësojnë ekonominë dhe kulturën e saj. **Johanesburgu** është qyteti më i madh dhe qendra kryesore ekonomike dhe financiare. **Pretoria** shërben si qytet administrativ kryesor, i njohur për institucionet qeveritare dhe misionet diplomatike. **Kejptaun** është qyteti kryesor legjislativ dhe një nga qytetet turistike më të bukura, i njohur për Malin e Tavolinës (Table Mountain). **Durban** është një qytet i madh bregdetar me një port mjaft të rëndësishëm dhe klimë të ngrohtë, ndërsa **Blumfontejn** është qendra gjyqësore dhe një qendër e rëndësishme arsimore.

RAJ është gjithashtu e njohur për parqet e saj natyrore dhe atraksionet kulturore. Ndër vendet turistike më të rëndësishme dallohen **Parku Kombëtar Kruger**, i cili është shtëpia e “pesëshes së madhe” (të kafshëve), mali Tavolinës në Kejptaun, plazhet e njohura të Durbanit, si dhe **Malet mbresëlënëse Drakensberg**. Nga lokalitetet kulturo-historike veçohen **ishulli Roben** dhe muzetë në Johannesburg, të cilët dëshmojnë për të kaluarën e pasur dhe komplekse të vendit.

Hulumto
pse RAJ ka
tre qytete
kryesore
(kryeqytete)!

BURIMET NATYRORE

Republika e Afrikës së Jugut është një nga vendet më të pasura në Afrikë për nga burimet natyrore dhe luan një rol të rëndësishëm në ekonominë e kontinentit. Vendi është lider botëror në prodhimin e **platinës** dhe **arit**, ndërsa janë të rëndësishme edhe rezervat e **diamanteve**, **hekurit**, **qymyrit**, **uraniu** dhe **kromit**.

Rajonet e ndryshme mundësojnë një tokë të larmishme dhe pjellore për bujqësinë. Rrafshnaltat e brendshme janë të përshatshme për kulturat e drithërave, si gruri dhe misri, por edhe për kulturat industriale, ndërsa rajonet bregdetare janë ideale për rritjen e pemëve, rrushit dhe prodhimin e verës, veçanërisht në Kepin Perëndimor dhe Lindor.

RAJ është unike për nga faktori që ekonomia e saj bazohet te minierat dhe turizmi. Minierat (ose Sektori i minierave) kontribuon me rreth 8% në PBB-në (Prodhimi i Brendshëm Bruto) e vendit dhe përbën më shumë se gjysmën e eksporteve të përgjithshme të shtetit. Ndërsa rezervat natyrore dhe parqet kombëtare, si Kruger, tërheqin turistë nga e gjithë bota, duke sjellë të ardhura të konsiderueshme.

Vreshtari në RAJ

Hulumto se sa miniera
diamantesh ka në shtetin e RAJ-ut!

 Parku Kombëtar Kruger e ka origjinën nga rezervati Sabie, i themeluar në vitin 1898, ndërsa si Park Kombëtar Kruger u formua zyrtarisht në vitin 1926. Parku është i njohur si strehë për pesë banorët më madhështorë të savanës afrikane – luanin, leopardin, elefantin, rinoqerontin dhe buallin. Përveç tyre, këtu jetojnë edhe rreth 500 lloje shpendësh, 147 lloje gjitarësh dhe 110 lloje reptilësh. Me ekosisteme të ndryshme, nga pyjet e dendura deri te savanat e thata, Kruger mundëson një biodiversitet të pasur, ndërsa vizitorët mund ta përjetojnë natyrën pothuajse të paprekur përmes një rrjeti rrugësh dhe safarish, ndërkohë që disa pjesë janë të aksesueshme vetëm me udhërrëfyes për një përjetim autentik të egërsisë.

MBANI MEND

Republika e Afrikës së Jugut ndodhet në jug të Afrikës, midis Oqeanit Atlantik dhe Indian, dhe kufizohet me Namibinë, Botsvanën, Zimbabvenë, Mozambikun, Svazilandit (Esvatinin) dhe Lesoton.

Vendi ka një reliev të mrekullueshëm dhe të larmishëm – male të larta, rrafshnaltat të gjera dhe ultësira të gjelbra.

Klima është e larmishme: mesdhetare në jugperëndim, subtropikale në lindje dhe gjysmëshkretëtore në veriperëndim, gjë që krijon peizazhe natyrore unike.

Bregdetet e degëzuara ofrojnë plazhe të bukura, ndërsa qytetet si Johannesburgu, Kejptauni dhe Durban janë të populluara dendur.

RAJ është e njohur për parqet e saj kombëtare, florën dhe faunën e pasur dhe destinacionet e shumta turistike që tërheqin njerëz nga e gjithë bota.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Në cilët oqeanë dalin bregdetet e Republikës së Afrikës së Jugut?
2. Përkthyeri se si ndikojnë brezat e ndryshëm klimatikë mbi florën, faunën dhe bujqësinë në RAJ!
3. Shpjegoni se si hidrografia, parqet kombëtare dhe burimet minerale mbështesin ekonominë dhe turizmin në RAJ!

GJEOGRAFIA E AMERIKËS

STUDIO

Amerika është një nga kontinentet më të mëdhenj dhe më të larmishëm në Tokë. Kontinenti përbëhet nga Amerika e Veriut dhe Amerika e Jugut dhe karakterizohet nga një reliev jashtëzakonisht i larmishëm, vargmale të larta malore si Kordileret dhe Andet, rrafshnalta të gjera, pyje tropikale të shiut si pylli i Amazonës, shkretëtira dhe vija bregdetare të gjata.

Amerika disponon një hidrografi të pasur, ku veçohen lumenjtë e mëdhenj Misisipi, Amazon dhe Orinoko, si dhe liqene të shumtë. Kontinenti është i pasur me burime natyrore, duke përfshirë naftën, gazin natyror, xeherorët, pyjet dhe produktet bujqësore. Popullsia është etnikisht dhe kulturalisht e larmishme, ndërsa qytetet e mëdha si Nju Jorku, Sao Paulo dhe Meksiko Siti përfaqësojnë qendra të rëndësishme ekonomike, kulturore dhe politike.

Pavarësisht nivelit të lartë të zhvillimit në rajone të caktuara, Amerika përballët edhe me sfida të tilla si pabarazia sociale, migrimet dhe problemet ekologjike, të cilat ndikojnë në zhvillimin e qëndrueshëm të kontinentit.

PËRMBAJTJA:

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS

Ndarja e Amerikës – Amerika e Veriut dhe Amerika e Jugut

Karakteristikat natyrore-gjeografike të Amerikës së Veriut

Degëzimi bregdetar i Amerikës së Veriut

Relievi i Amerikës së Veriut

Klima e Amerikës së Veriut

Lumenjtë e Amerikës së Veriut

Liqenet e Amerikës së Veriut

Pasuritë natyrore të Amerikës së Veriut dhe shpërndarja e tyre gjeografike

Karakteristikat natyrore-gjeografike të Amerikës së Jugut

Pozita dhe përthyerja bregdetare e Amerikës së Jugut

Relievi i Amerikës së Jugut

Klima e Amerikës së Jugut

Lumenjtë e Amerikës së Jugut

Liqenet e Amerikës së Jugut

Pasuritë natyrore të Amerikës së Jugut dhe shpërndarja e tyre gjeografike

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE AMERIKËS SË JUGUT

Popullsia e Amerikës: shpërndarja, dendësia dhe shtimi natyror

Popujt, gjuhët dhe fetë në Amerikë

Ndarja rajonale e Amerikës: Amerika e Veriut, Amerika Qendrore dhe Amerika e Jugut

Urbanizimi në Amerikë: zhvillimi i qyteteve të mëdha

Qendrat turistike të Amerikës së Veriut dhe Amerikës së Jugut

Shtetet e Bashkuara të Amerikës (ShBA)

Kanadaja

Brazili

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS

NDARJA E AMERIKËS - AMERIKA E VERIUT DHE AMERIKA E JUGUT

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Amerika
Amerika e
Veriut
Amerika e
Jugut

Pozita gjeografike

Kanali i
Panamasë
Amerika e
Mesme (lidhje mes
dy kontinenteve)

Degëzimi
bregdetar

Oqeanet:
Atlantik,
Paqësor,
Oqeani i
Ngjirë i
Veriut

Shikoni hartën e Amerikës! Në të tregoni se ku ndodhet Amerika e Veriut dhe ku ndodhet Amerika e Jugut dhe përpikuni të përcaktoni linjën që i ndan ato! A është Amerika një apo më shumë kontinente dhe sipas jush në çfarë ndryshojnë këto dy pjesë?

Imagjinoni se po qëndroni në vendin më të ngushtë të Kanalit të Panamasë. Nëse bëni një hap majtas – ndodheni në Amerikën e Veriut. Nëse bëni një hap djathtas – jeni tashmë në Amerikën e Jugut. Rrallëkund në Tokë mund të shihet një kufi fizik kaq i qartë e simbolik që bashkon, por edhe ndan dy kontinente të mëdha. Amerika është e njohur për hapësira të mëdha, male mbresëlënëse, kanione jashtëzakonisht të thella, lumenj mjaft të pasur dhe popuj e kultura unike. Për ta njohur më mirë atë, fillimisht duhet të kuptojmë se si është e ndarë dhe ku shtrihen kontinentet e saj.

Amerika përfaqëson një nga hapësirat tokësore më të mëdha në planetin tonë dhe përfshin një pjesë madhore të gjysmësferës perëndimore. Edhe pse në të folurin e përditshëm shpesh përdoret si një nocion i vetëm, “Amerika”, në të vërtetë, përbëhet nga dy kontinente të mëdha dhe qartësisht të ndara:

- **Amerika e Veriut**, e cila shtrihet drejt rajoneve arktike dhe përfshin një numër të madh ishujsh, gadishujsh dhe rajonesh natyrore të larmishme.
- **Amerika e Jugut**, kontinent i njohur për zonat e tij tropikale, Andet e larta dhe pa-surinë e llojeve bimore e shtazore.

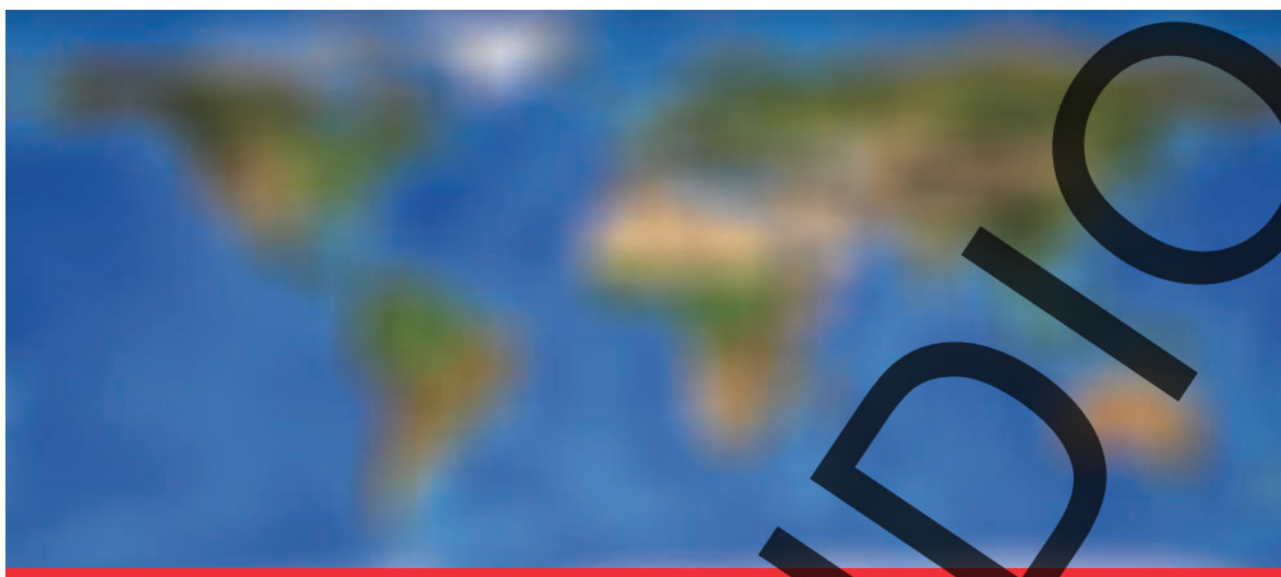
Amerika e Veriut dhe e Jugut janë të lidhura përmes një pjese tokësore më të ngushtë të njohur si **Amerika e Mesme**, e cila përfaqëson një urë lidhëse midis dy kontinenteve. Amerika e Mesme përfshin një sërë shtetesh dhe grupesh ishullore që kanë një rol të rëndësishëm në historinë, kulturën dhe lidhjen e transportit të të gjithë kontinentit amerikan.

Për shkak të kësaj vendosjeje, Amerika është një kontinent që bashkon kontraste të mëdha natyrore, nga rajonet e ftohta arktike në veri, te pyjet tropikale në brezin e ekuatorit dhe zonat e ftohta në rajonet jugore. Ndryshimet midis Amerikës së Veriut dhe të Jugut janë të dukshme në reliev, klimë, hidrografi, popullsi dhe kulturë. Kjo e bën Amerikën një nga hapësirat më interesante për t'u studiuar në gjeografi.

Amerika e Veriut

Amerika e Jugut

Amerika e Mesme

Pozita gjeografike e Amerikës

Nëse udhëton nga pika më veriore e Amerikës së Veriut deri në pikën më jugore të Amerikës së Jugut, do të kalonit mbi 15 000 km. Kjo është një distancë më e madhe se nga Shkupi deri në Tokio dhe rrugës kthyes!

POZITA GJEOGRAFIKE E AMERIKËS

Toka amerikane shtrihet nga rajonet arktike në veri, deri te rajonet e ftohta të Amerikës së Jugut, afër Antarktikut. Nga perëndimi është e rrethuar nga Oqeani Paqësor, ndërsa nga lindja në Oqeani Atlantik. Kjo pozitë e bën Amerikën të pasur me breza të ndryshëm klimatikë dhe sisteme natyrore.

Pse njerëzit shpesh përdorin të njëjtin term "Amerikë" si për shtetet ashtu edhe për kontinentet?

Amerika e Veriut shtrihet në veri deri në Arktik, në jug deri në kufirin e Kolumbisë me Panamanë, në lindje deri në Oqeanin Atlantik dhe në perëndim deri në Oqeanin Paqësor.

Pika më veriore në tokë është **Kepi Kolumbia** në ishullin kanadez Elsmir, i cili ndodhet shumë afër Polt të Veriut.

Pika më jugore në tokë është **Punta Mariato** në Panama.

Pika më lindore është **Kepi Sent Çarls** në provincën kanadeze Njufaundlend dhe gadishullin Labrador.

Pika më perëndimore është **Kepi Princi prej Uellsit në Alaskë**, i cili ndodhet shumë afër Azisë përmes Ngushticës së Beringut.

Brenda këtyre kufijve, Amerika e Veriut përfshin një sipërfaqe prej rreth 24 milionë km², gjë që e bën atë kontinentin e tretë më të madh në botë, pas Azisë dhe Afrikës. Sipërfaqja e saj e madhe mundëson një larmi të madhe natyrore, nga akulli i përjetshëm në veri deri te rajonet e ngrohta tropikale dhe shkretëtirat në jug.

Amerika e Jugut fillon në jug të kufirit të Kolumbisë me Panamanë, i cili përfaqëson një kufi konvencional midis Amerikës së Veriut dhe Amerikës së Jugut dhe shtrihet deri në pjesët më jugore të kontinentit, duke përfunduar në Tokën e Zjarrtë, e cila ndodhet midis Oqeanit Atlantik në lindje dhe Oqeanit Paqësor në perëndim.

Madhësia e vërtetë e kontinentit shihet përmes pikave të tij skajore:

Vizatoni një skemë të thjeshtë që do të tregojë se si është e ndarë toka e Amerikës në Amerikën e Veriut dhe të Jugut!

1. Bëni një tabelë me dy kolona: Amerika e Veriut dhe Amerika e Jugut! Në secilën kolonë shkruani nga 3 karakteristika që i dallojnë ato!
2. Hulumtoni dhe shkruani një përshkrim të shkurtër (5–6 fjali) për Kanalin e Panamasë dhe rëndësinë e tij për rrjetin botëror të transportit!

Pika më veriore është **Punta Galinas** në Kolumbi, një kep bregdetar që futet në Detin e Karaibeve.

Pika më jugore është **Kepi Froward** në Kili, pika më jugore e pjesës kontinentale të Amerikës.

Pika më lindore është **Ponta do Sejshas** në Brazil.

Pika më perëndimore është **Punta Parinjas** në Peru, në bregun e Oqeanit Paqësor.

Brenda këtyre kufijve, Amerika e Jugut përfshin një sipërfaqe prej rreth 18 milionë km², gjë që e bën atë kontinentin e katërt më të madh në Tokë.

Edhe pse është më e vogël se Amerika e Veriut, Amerika e Jugut ka një larmi të madhe natyrore:

- malet e larta të Andeve
- pyjet e pafundme tropikale të Amazonës
- shkretëtirën Atakama
- lumin Amazon dhe liqenin Titikaka

Këto kontraste natyrore e bëjnë Amerikën e Jugut një nga hapësirat natyrore më të larmishme në Tokë.

NDARJA KULTURORE

Përveç ndarjes gjeografike në Amerikën e Veriut dhe të Jugut, ekziston edhe një ndarje kulturore në **Angloamerikë** dhe **Amerikë Latine**.

Në Angloamerikë bëjnë pjesë ShBA-ja dhe Kanadaja. Ato karakterizohen nga përdorimi i gjuhës angleze, industria e zhvilluar dhe ekonomitë e forta.

Amerika Latine përfshin shtetet nga Amerika e Mesme dhe e Jugut, si dhe pjesë të rajonit të Karaibeve. Në to dominojnë gjuha spanjolle dhe portugeze. Rajoni dallohet për kulturën e pasur, trashëgiminë historike koloniale dhe një larmi të madhe natyrore e demografike.

Ndarja gjeografike tregon strukturën fizike të Amerikës, ndërsa ndarja kulturore ndihmon për të kuptuar dallimet historike dhe shoqërore midis popujve. Të dyja ndarjet së bashku japin një pamje të plotë për kontinentet e Amerikës së Veriut dhe të Jugut.

MBANI MEND

Amerika ndahet në Amerikën e Veriut dhe të Jugut, ndërsa kufiri i tyre ndodhet te kanali i Panamasë, i cili i bashkon dy pjesët. Amerika e Veriut dhe e Jugut dallojnë për nga veçoritë natyrore, klima dhe popullsia.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Nga cilët dy kontinente është e përbërë Amerika?
2. Cilët oqeanë e rrethojnë Amerikën?
3. Pse pozita gjeografike ka ndikim mbi klimën e Amerikës?
4. Cilët shtete përfshihen në Amerikën e Veriut sipas ndarjes kulturore dhe çfarë karakteristikash të përbashkëta kanë ato shtete?
5. Pse shtetet në Amerikën e Mesme dhe të Jugut grupohen nën termin "Amerikë Latine" dhe cilat gjuhë fliten më së shumti në këtë rajon?

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË VERIUT

DEGËZIMI BREGDETAR I AMERIKËS SË VERIUT

Shikoni hartën e Amerikës së Veriut! Vini re se si duket bregdeti i saj dhe thoni nëse është i rrafshët apo i degëzuar! Tregoni shembuj të gjireve, gadishujve ose ishujve dhe mendoni nëse të gjitha bregdetet janë të njëjta!

Nëse udhëtoni me anije përgjatë bregdetit të Amerikës së Veriut, do të vëreni ishuj të pafundëm të rrethuar nga akulli, gjire të thella që futen në tokë, ujëra të ngrohtë të Karaibeve të mbushur me grupe ishujsh dhe ngushtica të ngushta që lidhin oqeanë të tëra. Nuk ka asnjë kontinent tjetër që ka një degëzim bregdetar kaq të larmishëm dhe mbresëlënës sa Amerika e Veriut. Ai jo vetëm që formëson pamjen e kontinentit, por ndikon edhe në klimë, habitatet, ekonominë dhe lëvizjen e popullsisë.

Grenlanda, ishulli më i madh në botë, dhe Arkipelagu i madh Arktik Kanadez krijojnë një bregdet me mijëra gjire dhe kanale. Ky bregdet i ndërlikuar është rezultat i procesit të gjatë të akullzimit që ka formësuar kontinentin.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Degëzimi
bregdetar
Ishujt
Gadishujt
Detet
Gjiret
Kanali i
Panamasë

Degëzimi bregdetar përshkruan se sa kompleks është një breg, nëse ka ishuj, gadishuj, gjire të thella dhe ngushtica detare. Sa më i degëzuar të jetë bregdeti, aq më të mëdha janë mundësitë për zhvillimin e porteve, peshkimit, transportit detar dhe turizmit.

Amerika e Veriut është shembull i një kontinenti me një vijë bregdetare jashtëzakonisht të larmishme. Në veri mund të takohen ishuj të akullt, në lindje gjire gjigante, ndërsa në jug ujëra të ngrohtë të Karaibeve me grupe ishujsh.

Amerika e Veriut është e rrethuar nga disa prej ishujve më të mëdhenj dhe më të larmishëm në Tokë. Në veriu e largët ngrihet **Grenlanda**, e madhe dhe pothuajse tërësisht e mbuluar me akull, për shkak të së cilës shpesh e quajmë "kontinenti i akullt në miniaturë". Në perëndim të saj ndodhet **Ishulli Bafin**, i njohur për rajonet e ftohta arktike dhe periudhat e gjata kur bregdetet e tij janë të rrethuara nga akulli. Në Arkipelagun Arktik Kanadez ndodhet edhe **Ishulli Viktori**, ku akullnajt kanë ndikuar fuqishëm në pamjen e bregut, duke krijuar gjire të shumtë, ishuj të vegjël dhe ngushtica të ngushta. Në bregun lindor

Akullnaja Knud Rasmussen, Grenlandë

Amerika e Veriut

Imagjinoni sikur po udhëtoni me anije nga Grenlanda deri në Bahame. Përshkruani se si do të ndryshonte peizazhi dhe klima që po shikoni!

Ishujt Bahame

të kontinentit ndodhet **Njufauldland**, një ishull që ka një traditë të gjatë të lidhur me peshkimin, lundrimin transoqeanik dhe zhvillimin e vendbanimeve bregdetare. Rrymat e ftohta oqeanike që rrethojnë këtë ishull ndikojnë mbi klimën dhe kushtet e jetesës.

Amerika e Veriut nuk është vetëm botë e akullit dhe e temperaturave të ulëta. Nëse lëvizim drejt jugut, pamja ndryshon tërësisht. Këtu mbizotërojnë ujërat e ngrohta, të kaltra e të kthjellëta dhe ishujt me plazhe me rërë, që dallohen për klimën e tyre tropikale. Më të njohurit ndërmjet tyre janë **Ishujt Bahame**, si dhe grupet e ishujve të njohur si **Antilet e Mëdha** të cilat janë Kuba, Xhamajka, Hispaniola (në të cilën ndodhen Haiti dhe Republika Dominikane), Porto Riko dhe **Antilet e Vogla**, të përbëra nga një varg i gjatë ishujsh të vegjël vullkanikë dhe koralorë. Këto rajone ishullore jugore janë qendra turistike të njohura botërisht, të famshme për bukuritë e tyre natyrore, botën e larmishme shtazore dhe trashëgiminë kulturore.

Bregu i Amerikës së Veriut është formësuar gjithashtu edhe nga gadishuj të mëdhenj. Në veriun e largët shtrihet **Alaska**, një gadishull i ashpër dhe madhështor, i njohur për malet, luginat akullnajore dhe vullkanet aktive. Në bregun perëndimor zgjatet **Gadishulli i Kalifornisë**, i gjatë dhe i ngushtë, i shtrirë thellë në Oqeanin Paqësor. Në lindje takojmë **Labradorin**, i cili me zonat e tij shkëmbore dhe të ftohta krijon një pamje mbresëlënëse arktike. Ndërkaq, krejtësisht ndryshe është pamja në rajonet jugore, ku dallohet **Florida** me bregdetin e saj të ulët e kënetor, klimën e ngrohtë dhe turizmin e zhvilluar. Drejt jugut ndodhet **Jukatani**, një gadishull i pasur me histori dhe mbetje nga qytetërimi i Majave.

Amerika e Veriut është e rrethuar nga shumë dete. Në veri ndodhet **Deti Bofor**, i ftohtë dhe i mbuluar me akull gjatë pjesës më të madhe të vitit. Në perëndim, midis Azisë dhe Amerikës së Veriut, shtrihet **Deti Bering**, i rëndësishëm për botën detare dhe peshkimin.

Në jug të kontinentit ndodhet **Deti i Karaibeve**, i ngrohtë dhe i

Alaska

Ishulli	Sipërfaqja	Përshkrimi
Grenland (Greenland)	2 166 000 km ²	Ishulli më i madh në botë (nëse Australia nuk llogaritet si kontinent). Rreth 80% e sipërfaqes së tij është e mbuluar me akull.
Toka e Bafinit (Baffin Island)	507 000 km ²	Ishulli i dytë më i madh në Kanada dhe i pesti më i madhi në botë. Ndodhet thellë në rajonet arktike.
Viktoria (Victoria Island)	217 000 km ²	Më i madh se Belgjika, Danimarka dhe Portugalia së bashku. Vendbanimet janë të rralla dhe klima është arktike.
Elsmir (Ellesmere Island)	196 000 km ²	Një nga vargmalet më veriore në Tokë që nuk është pjesë e Grenlandës. Kushte shumë të ashpra dhe të ftohta.
Kuba	110 860 km ²	Edhe pse është ishull i Karaibeve, gjeografikisht përfshihet në Amerikën e Veriut. Është më i madhi ndër ishujt e Karaibeve.

pasur me lloje shtazore, gjë që e bën atë një nga rajonet turistike më tërheqëse në botë. Në Oqeanin Atlantik, në lindje, ndodhet edhe **Deti Saragasit**, i vetmi det në botë që nuk ka bregdet, pasi kufijtë e tij nuk përcaktohen nga toka, por nga një sistem i madh rrymash në Oqeanin Atlantik, i njohur për algat e dendura lundruese, saragasit.

Disa nga gjiret më të mëdhenj në botë ndodhen pikërisht në Amerikën e Veriut. Një prej tyre është **Gjiri i Hadsonit**, i cili futet thellë në tokën e Kanadasë dhe ka një ndikim të madh në klimën dhe ritmin e jetës së botës shtazore. Në perëndim ndodhet **Gjiri i Alaskës**, i njohur për ujërat e ftohtë dhe rymat e forta detare. Në bregun perëndimor të Amerikës së Veriut ndodhet **Gjiri i Kalifornisë**, një gjir detar i gjatë dhe i ngushtë që ndan Gadishullin e Kalifornisë nga territori meksikan.

Në bregun jugor të Amerikës së Veriut shtrihet **Gjiri i Meksikës**, një nga hapësirat detare më të rëndësishme dhe më të njohura të kontinentit. Ai përfaqëson **gjir të madh, të thellë dhe të ngrohtë oqeanik**, i rrethuar nga tre anë me tokë: në veri nga Shtetet e Bashkuara të Amerikës, në perëndim dhe jug nga Meksika dhe në juglindje me Detin e Karaibeve.

Për shkak të kësaj pozite gjeografike, Gjiri i Meksikës luan një rol të rëndësishëm në kushtet klimatike bregdetare. Uji është i ngrohtë gjatë gjithë vitit dhe ky ujë i ngrohtë detar shpesh kontribuon në formimin e stuhive tropikale dhe uraganeve, të cilët herë pas here lëvizin drejt brigjeve të ShBA-së dhe Meksikës. Gjiri është i pasur me botë detare dhe me vendburime të naftës dhe gazit natyror, gjë që e bën atë një nga rajonet ekonomike më të rëndësishme në Amerikën e Veriut. Një numër i madh portesh, si Nju Orleans dhe Hjuston, janë zhvilluar pikërisht për shkak të afërsisë me gjirin dhe mundësi për tregti transoqeanike.

Gjiri i Meksikës është gjithashtu një zonë e rëndësishme turistike, e njohur për plazhet e gjata me rërë, klimën e ngrohtë dhe turizmin e zhvilluar bregdetar. Larmi e tij e ekosistemeve natyrore dhe aktiviteteve ekonomike e bën atë një pjesë veçanërisht të rëndësishme të bregdetit të Amerikës së Veriut.

Ngushticat natyrore nëpër Arktik dhe Karaibe krijojnë kalime midis deteve të ndryshme dhe ndikojnë mbi rymat detare dhe klimën. Ndërkaq, kalimi më i njohur është i krijuar artificialisht – **Kanali i Panamasë**, i cili lidh Oqeanin Atlantik dhe Paqësor dhe përfaqëson një nga kanalet detare më të rëndësishme në botë.

Mendoni, pse Gjiri i Meksikës dhe Kanali i Panamasë kanë një rëndësi kaq të madhe ekonomike për shtetet përreth?

Kanali i Panamasë

MBANI MEND

Amerika e Veriut ka një bregdet shumë të degëzuar, me gjire, gadishuj dhe ishuj të shumtë. Ajo del në tre oqeanë: Atlantikun, Paqësorin dhe Oqeanin e Ngrirë të Veriut, gjë që kontribuon në një pamje të larmishme të brigjeve. Më të degëzuara janë brigjet veriore dhe lindore, ku janë zhvilluar porte të rëndësishme dhe rrugë detare.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Shpjegoni me fjalët tuaja se çfarë do të thotë degëzim bregdetar!
2. Çfarë dallimesh ekzistojnë midis ishujve arktikë dhe ishujve në Detin e Karaibeve?
3. Përshkruani veçoritë natyrore të dy gadishujve të ndryshëm nga Amerika e Veriut!
4. Cili det është i vetmi në botë pa brigje dhe për çfarë është i njohur ai?
5. Çfarë roli kanë gjiret në formësimin e bregut dhe jetën e popullsisë?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Ultësirat
Qendrore

Baseni i Madh

Rrafshnalta e
Kolorados

Rrafshnalta e
Meksikës

Kordileret

Malet Apalaçe

Vullkanet

Mauna Loa

Mauna Kea

Popokatepetl

Orizaba

Lugina e Vdekjes

Mohava

RELIEVI I AMERIKËS SË VERIUT

Shikoni hartën fiziko-gjeografike të Amerikës së Veriut! Vini re se ku ndodhen malet, rrafshnaltat dhe ultësirat dhe përpiquni të thoni se cila pjesë e kontinentit është më e larta dhe cila më e ulëta?

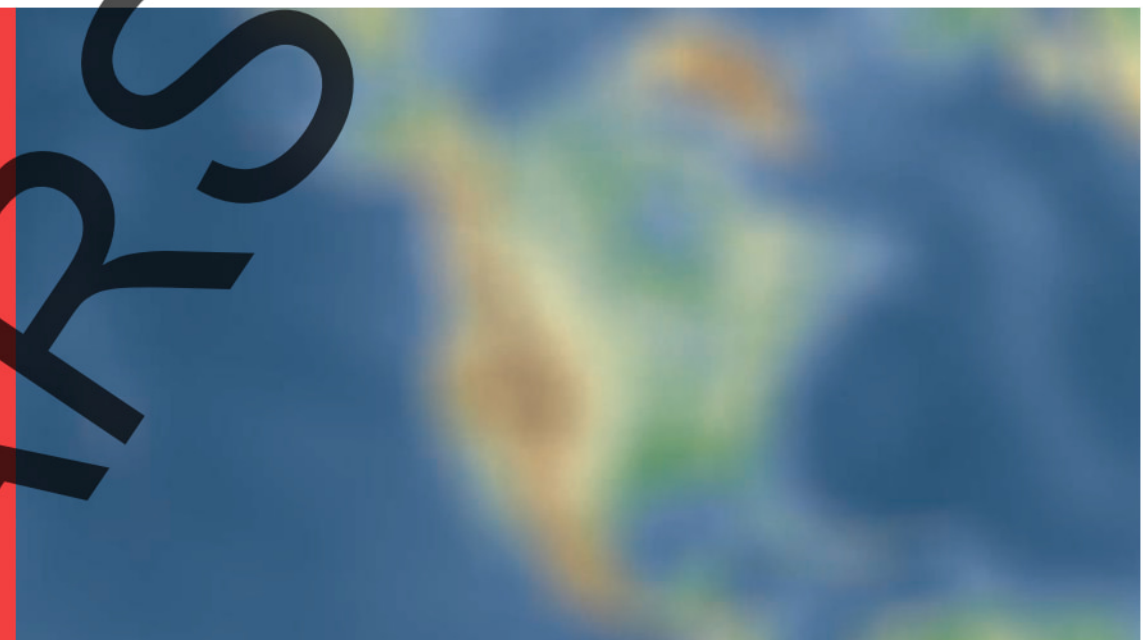
Nëse shikoni hartën e Amerikës së Veriut, do të vëreni menjëherë kontrastin e madh midis pjesës lindore dhe asaj perëndimore të kontinentit. Ndërsa njëra anë ngrihet me vargmale malore të larta, të reja dhe të thepisura, tjetra dallohet për male më të vjetra me maja të rrumbullakëta dhe rrafshnalta të gjera. Këto dallime nuk janë të rastësishme, por ato janë rezultat i proceseve të gjata gjeologjike që kanë formësuar relievin e kontinentit për miliona vjet.

Pjesën perëndimore të Amerikës së Veriut e zë një nga sistemet malore më të mëdha dhe më të larmishme në Tokë, **Kordileret**. Ky vargmal gjigant shtrihet nga Alaska në veri, e deri në pjesët jugore të **Meksikës**. Me gjatësi prej rreth **15 000 kilometrash**, Kordileret përfaqësojnë barier natyror që formëson klimën, hidrografinë, popullsinë dhe relievin e të gjithë kontinentit. Kordileret janë **male të reja**, të krijuara nga lëvizja e pllakave tektonike, gjë që shpjegon se pse majat e tyre edhe sot janë **të larta, të thepisura dhe të mprehta**. Këto male janë ende të ndikuara ndaj aktiviteteve gjeologjike si: tërmetet, lëvizjet tektonike dhe vullkanet.

Kordileret janë një nga sistemet malore më të fuqishme në Tokë. Majat e tyre të mprehta, si dhe shfaqja e vullkaneve në Malet Kaskade dhe në Havai, dëshmojnë për proceset e forta tektonike që edhe sot formësojnë pjesën perëndimore të kontinentit.

Harta
relivore e
Amerikës
së Veriut

Malet Shkëmbore

Në përbërjen e Kordilereve hyjnë vargmale dhe rrafshnaltat të shumta. **Malet Shkëmbore** (*Rocky Mountains*) janë vargmale më të njohura dhe më të degëzuara në pjesën veriore, me majën më të lartë **Maja Albert (4 401 m)**. **Siera Nevada** është një masiv malor në Kaliforni me një nga majat më të larta në ShBA, **Maunt Vitni (4 421 m)**. **Malet Kaskade** janë të njohura për majat vullkanike, si **Rejner** dhe **Sent Helens**. Malet e larmishme të **Siera Madre Perëndimore** dhe **Siera Madre Lindore** në Meksikë përmbyllin skajin jugor të këtij sistemi. Këto vargmale malore e bëjnë pjesën perëndimore të Amerikës së Veriut një nga hapësirat natyrore më të relievuara dhe më dinamike në botë.

Një nga pjesët më të njohura të Kordilereve është **Rrafshnaltat e Kolorados**, e vendosur në pjesën jugperëndimore të ShBA-së. Kjo rrafshnaltë është formësuar nga një erozion i fortë prej lumenjve, veçanërisht nga lumi Kolorado, i cili ka krijuar kanione të thella. Më i njohuri prej tyre është **Kanioni i Madh** (*Grand Canyon*), një mrekulli natyrore e njohur për thellësinë e saj gjigante, shkëmbinjtë e ngjyrosur dhe shtresat gjeologjike miliona vjet të vjetra. Rrafshnaltat e Kolorados është e thatë, shkëmbore dhe dramatike në pamje, gjë që e bën atë një nga zonat natyrore më të njohura në Amerikën e Veriut.

Majat më të larta malore në Amerikën e Veriut

Maja	Lartësia mbidetare	Lokacioni/ Vendi	Përshkrimi
Denali (Denali)	6 190 m	Alaskë, ShBA	Mali Denali (i quajtur më parë MekKinli) është maja më e lartë në Amerikën e Veriut. Nga viti 2015 zyrtarisht mban përsëri emrin Denali, që do të thotë i Lartë ose i Madh.
Logan (Mount Logan)	5 959 m	Jukon, Kanadë	Maja më e lartë në Kanada. Karakterizohet nga një masë gjigante dhe një numër i madh akullnajash.
Orizaba (Pico de Orizaba)	5 636 m	Meksikë	Mali më i lartë në Meksikë dhe vullkani më i lartë në Amerikën e Veriut.
Sent Elias (Mount Saint Elias)	5 489 m	Në kufirin midis Alaskës (ShBA) dhe Jukonit (Kanadë)	Maja e dytë më e lartë në ShBA dhe pjesë e masivit të Maleve Sent Elias.
Popocatepetl (Popocatepetl)	5 426 m	Meksikë	Vullkan aktiv pranë Meksiko Sitit, një nga majat vullkanike më të njohura në kontinent.

-
1. Bëni një krahasim të shkurtër (3-4 fjali) midis shkretëtirës Mohava dhe rrafshnaltës së Kolorados!
 2. Hulumtoni dhe shpjegoni se si është formuar Kanioni i Madh në rrafshnaltën e Kolorados!

Kanioni i Madh (Grand Canyon)

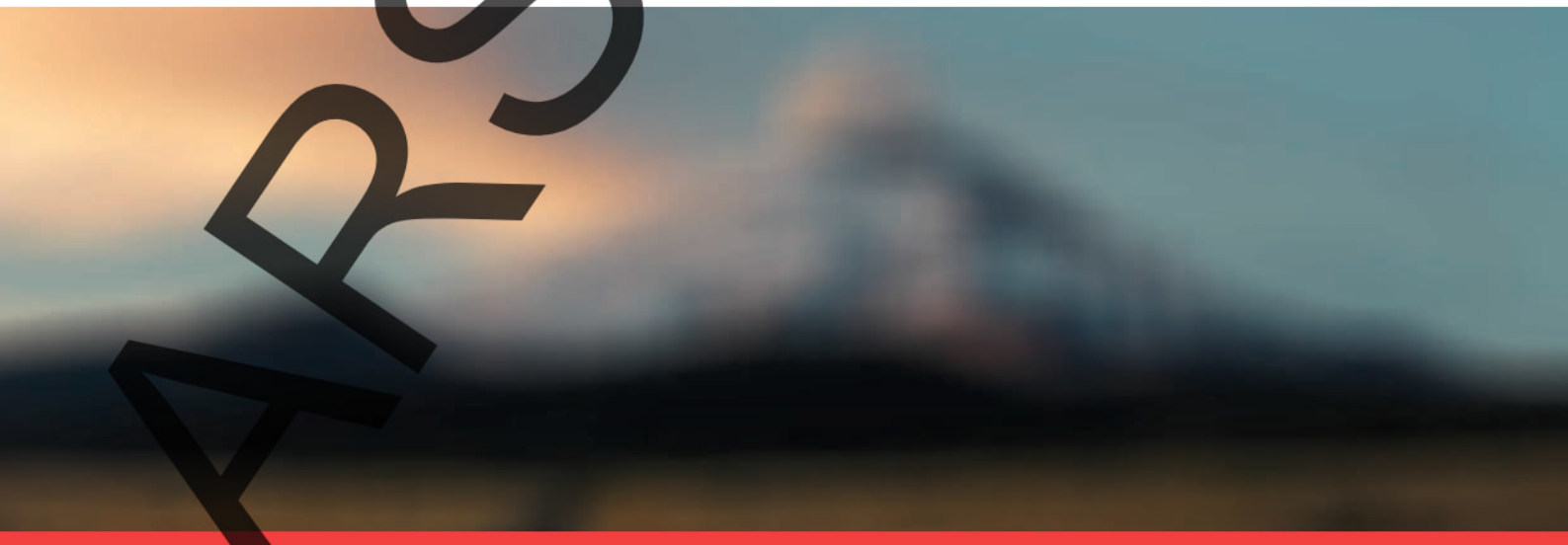
Midis vargmaleve malore të Kordilereve ndodhet **Baseni i Madh** (*Great Basin*), i cili përfaqëson një gropë tektonike gjigante pa rrugëdalje natyrore drejt oqeanit. Këtu të gjithë lumenjtë përfundojnë në **liqene të mbyllura**, si Liqeni i Madh i Kripur (*Great Salt Lake*) ose thahen plotësisht. Ky rajon ka **karakter shkretëtinor dhe gjysmëshkretëtinor**, me reshje të dobëta, temperatura të larta gjatë verës dhe ndryshime të mëdha të temperaturës midis ditës dhe natës.

Në pjesën jugperëndimore të ShBA-së shtrihet **shkretëtira Mohava**, e njohur mirë për kushtet e saj jashtëzakonisht të thata. Kjo është shtëpia e **drurit Joshua (Xhoshua)**, një lloj bimor karakteristik në shkretëtirën Mojave (Mohave). Temperaturat e larta, sasia e vogël e shiut dhe flora specifike e bëjnë Mohaven një nga shkretëtirat më të njohura në Amerikën e Veriut.

Pjesa perëndimore e Amerikës së Veriut ndodhet nën ndikimin e pllakave tektonike, për këtë arsye këtu ka një numër të madh vullkanesh. Në Meksikë ndodhen dy vullkane të njohura: **Popocatepetl**, vullkan aktiv me erupcione (shpërthime) të shpeshta dhe **Orizaba**, i cili me 5 636 metrat e tij është maja më e lartë në Meksikë dhe një nga vullkanet më të larta në botë. Këta vullkane kanë një ndikim të madh mbi klimën, popullsinë dhe peizazhin natyror të rajonit.

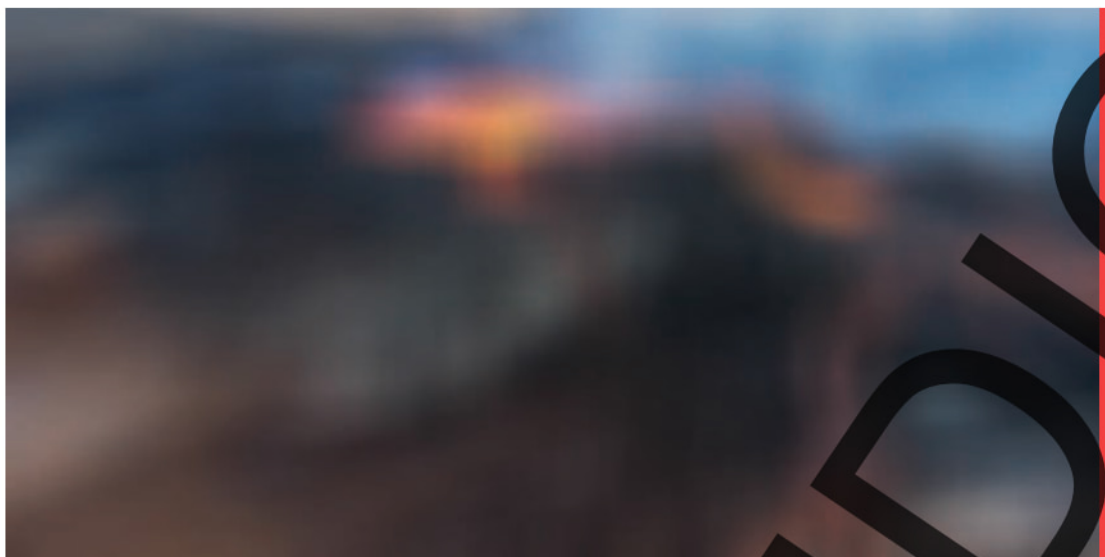

Druri Joshua, shkretëtira Mohava

Popocatepetl

Mauna Loa

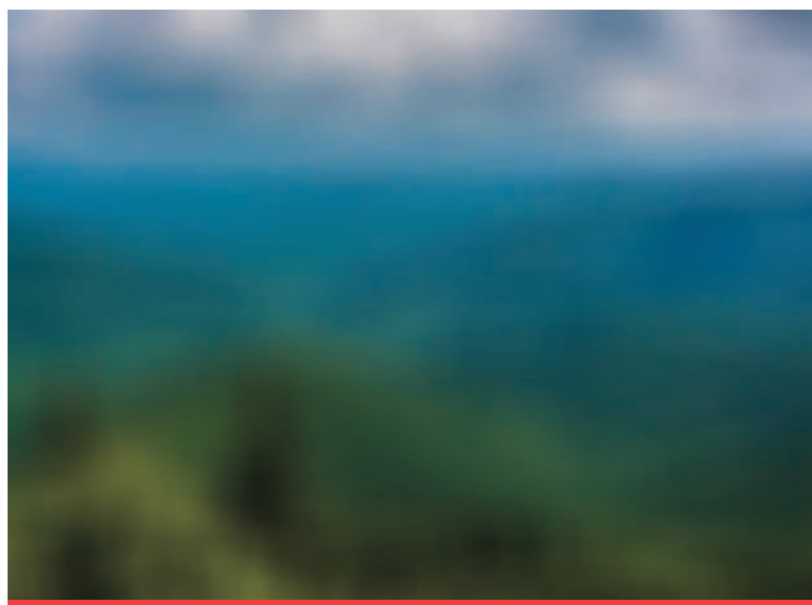
Në mes Oqeanit Paqësor ndodhet **Arkipelagu i Havait**, ku ngrihen **Mauna Loa** dhe **Mauna Kea**, dy vullkane masive që konsiderohen ndër më të mëdhenjtë në Tokë, nëse llogaritet lartësia e tyre nga fundi i oqeanit. Mauna Loa është një nga vullkanet më aktive në botë.

Në pjesën lindore të Amerikës së Veriut shtrihen **Malet Apalaçe**, një nga sistemet malore më të vjetra në Tokë. Për dallim nga vargmali i ri dhe i lartë i Kordilereve në perëndim, Apalaçet janë formuar para qindra miliona viteve, për këtë arsye sot duken më të ulëta, me maja të rumbullakëta. Majat e tyre dikur kanë qenë shumë më të larta, por proceset e gjata të erozionit, era, shiu dhe akulli gradualisht i kanë rrafshuar dhe u kanë rumbullakosur format e tyre. Malet Apalaçe përfaqësojnë një shembull të maleve të vjetra me **pjerrësi të buta dhe vegjetacion të gjerë**, të përshtatshme për pyje dhe kullota.

Malet Apalaçe janë të njohura për **biodiversitetin e tyre të pasur**, me lloje të shumta pyjesh, lloje shtazore dhe lumenj që rrjedhin drejt Oqeanit Atlantik. Ky sistem malor ka një rëndësi të madhe për klimën, pasi përfaqëson një pengesë natyrore që parandalon lëvizjen e shpejtë të masave ajrore nga perëndimi në lindje. Gjithashtu, Malet Apalaçe ndikojnë edhe në hidrografinë e rajonit. Prej tyre buron një numër i madh lumenjsh që rrjedhin nëpër pjesën lindore të kontinentit.

Mes Kordilereve të larta në perëndim dhe Maleve të vjetra Apalaçe në lindje shtrihet **Ultësira Qendrore**, një nga rajonet natyrore më të rëndësishme të Amerikës së Veriut. Këto ultësira janë **jashtëzakonisht të gjera, të rrafshëta dhe pjellore**, gjë që i bën ato ideale për prodhimin bujqësor.

Në një hartë memece me konture të Amerikës së Veriut, shënoni të gjitha njësitë e rëndësishme natyrore-gjeografike nga pjesa perëndimore e kontinentit të përmendura në mësim! Përdorni ngjyra ose simbole për malet, rrafshnaltat, shkretëtirat dhe zonat vullkanike dhe nën hartë krijoni një legjendë ku do të shpjegoni kuptimin e çdo simboli dhe ngjyre!

Malet Apalaçe

Ultësirat Qendrore përgjatë rrjedhës së lumit Misuri

Ultësira Qendrore ndërpriten nga disa prej lumenjve më të mëdhenj në botë, siç janë: **Misisipi, Misuri dhe Ohajo**, të cilët krijojnë tokë të pasur aluviale. Pikërisht këto kushte natyrore i mundësojnë rajonit të bëhet **“hambari i drithrave” i Amerikës së Veriut**, i njohur për prodhimin e grurit, misrit, sojës dhe kulturave të tjera bujqësore. Këtu klima është e favorshme për bujqësinë, ndërsa rrafshnaltat mundësojnë zhvillimin e fermave të mëdha dhe zbatimin e teknikave bashkëkohore e të mekanizuara të punimit të sipërfaqeve bujqësore. Kjo hapësirë ka një rëndësi të madhe për ShBA-në dhe Kanadanë, pasi nëpër të kalojnë rrugë të rëndësishme lumore dhe tokësore të transportit.

Në jugun e largët të Amerikës së Veriut, në territorin e Meksikës, ngrihet **Rrafshnaltat e Meksikës**. Ajo ndodhet midis vargmaleve perëndimore dhe lindore të Siera Madre dhe përfaqëson një **rrafshnaltë të lartë, të gjerë dhe me popullsi të dendur**. Kjo hapësirë është e njohur për faktin se ka **klimë të butë**, ndryshe nga zonat e nxehta bregdetare të Meksikës. Rrafshnaltat përmban **fushëgropa pjellore**, ku janë zhvilluar mjedise të shumta banimi dhe rajone bujqësore. Për këtë arsye, aktiviteti njerëzor në Rrafshnaltën e Meksikës ka qenë shumë intensiv që nga koha e qytetërimeve të vjetra, si Aztekët. Këtu ndodhet edhe **Fushëgropa gjigante e Meksikës**, ku sot është i vendosur **kryeqyteti Meksiko Siti**. Kjo fushëgropë është e rrethuar nga male të larta, ndër të cilët dominojnë vullkanet **Popokatapetl dhe Orizaba**, të cilët me pamjen e tyre mbresëlënëse ndikojnë mbi klimën, burimet ujore dhe zhvillimin e popullsisë.

Imagjinoni sikur po udhëtoni nga pjesa perëndimore në atë lindore të Amerikës së Veriut! Me disa fjali përshkruani se si ndryshon relievi i kontinentit!

MBANI MEND

Relievi i Amerikës së Veriut është shumë i larmishëm dhe përbëhet nga male të larta në perëndim, male të vjetra në lindje dhe ultësira të gjera në pjesën qendrore. Kjo larmishmëri ndikon mbi klimën, lumenjtë dhe popullimin e kontinentit.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilat karakteristika i bëjnë Kordileret një nga sistemet malore më të rëndësishme në botë?
2. Shpjegoni se si dallojnë Malet Apalaçe nga Kordileret!
3. Cilët rajone natyrore bëjnë pjesë në Ultësirat Qendrore dhe pse janë ato të rëndësishme?
4. Përshkruani veçoritë kryesore të Rrafshnaltës së Meksikës!
5. Përmendni dy vullkane nga Amerika e Veriut dhe tregoni se ku ndodhen ato!

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Klima
arktike

Klima
subarktike

Klima e butë

Klima
kontinentale e
lagësht

Klima stepike

Klima
shkretëtimore

Klima
tropikale

Erërat pasate

Rryma e
Kalifornisë

Rryma e Golfit

KLIMA E AMERIKËS SË VERIUT

Shikoni hartën klimatike të Amerikës së Veriut! Vini re se cilët breza klimatikë shfaqen dhe mendoni se pse klima nuk është e njëjtë në të gjithë kontinentin!

Imagjinoni një vend ku brenda një dite mund të ketë borë, nxehtësi shkretëtimore dhe ajër të ngrohtë tropikal. Edhe pse tingëllon si fantazi, pikërisht breza të tillë klimatike kontrastesh shfaqen në Amerikën e Veriut. Në këtë kontinent ndodhen njëkohësisht si një nga vendet më të ftohta të banuara në gjysmësferën veriore, ashtu edhe shkretëtirat me temperatura mbi 50 °C, si dhe rajone ku mesatarisht bie më shumë shi se në pyjet tropikale! Nga hapësirat e akullta arktike në veri, përmes zonave të buta në mes, e deri te rajonet e ngrohta dhe të lagështa në jug, klima ndryshon aq shumë në mënyrë drastike saqë duket si një kontinent me shumë "fytyra". Këto dallime të mëdha janë rezultat i disa faktorëve të rëndësishëm: gjatësia e madhe e kontinentit në drejtimin veri-jug, ndikimi i madh i rrymave detare oqeanike, relievi kompleks dhe lëvizja e masave ajrore. Amerika e Veriut është një "teatër klimatik" i vërtetë natyror, ku çdo rajon ka rolin dhe ndikimin e vet.

Amerika e Veriut shtrihet nga Arktiku deri në brezat tropikalë, gjë që krijon një dallim të madh në temperatura dhe reshje. Në veriu, në largët, në Grenlandë, ishullin Baffin dhe brigjet veriore të Kanadasë, mbizotëron **klima arktike**. Dimrat janë të gjatë dhe jashtëzakonisht të ftohtë, ndërsa verërat shumë të shkurtra dhe të freskëta. Toka është vazhdimisht e ngrirë, kurse bota bimë është e kufizuar në myshqet dhe likere.

Më tej drejt jugut mbizotëron **klima subarktike**, ku dimrat janë të ftohtë, kurse verërat të shkurtra, por pak më të ngrohta. Këtu dominojnë pyjet e gjera me gjelbërim të përhershëm (halorë), të quajtura **tajgë**. Në pjesën qendrore të kontinentit mbizotëron **klima mesatare**, por me variacione të ndryshme: **klima kontinentale e lagësht** në lindje; **klima stepike** në ultësirat Qendrore; **klima mesdhetare** në Kaliforni dhe **klima shkretëtimore** në rajonet jugperëndimore (Mohava). Këto lloje klimatike kanë mundur zhvillimin e zonave të mëdha bujqësore, qyteteve dhe industrisë.

Jugu i largët i SHBA-së (Florida) dhe pjesa jugore e Meksikës kanë **klimë tropikale**, me temperatura të larta gjatë gjithë vitit. Në pjesë të Karaibeve mbizotëron **klima tropikale e lagësht**, me shumë të reshura dhe vegjetacion të pasur.

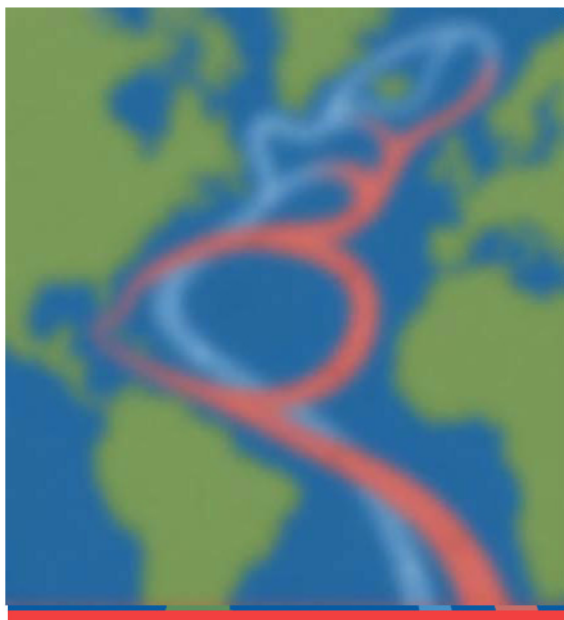
Brezat klimatikë në Amerikën e Veriut

Klima
arktike

Në një hartë me mece të Amerikës së Veriut, ngjyrosni brezat klimatike që përmenden në mësim (zona arktike, zonat stepike, zonat shkretëtinore, rajonet tropikale dhe klima mesdhetare në Kaliforni) me ngjyra të ndryshme sipas zgjedhjes suaj dhe më pas shkruani nga një fjali të shkurtër me të cilën do të përshkruani se çfarë shënon çdo brez klimatik!

Rryma e Golfit

Amerika e Veriut është nën ndikimin e fortë të rrymave oqeanike. Nga lindja, përgjatë brigjeve të Amerikës së Veriut, ndikon **Rryma e ngrohtë e Golfit**. Për këtë arsye, vendet në të njëjtat gjerësi gjeografike në Evropë dhe Amerikën e Veriut kanë temperatura të ndryshme. Në bregun perëndimor rrjedh **Rryma e ftohtë e Kalifornisë**, e cila sjell ujë të ftohtë nga veriu. Ajo shkakton një klimë më të ftohtë dhe më të thatë në Kaliforni dhe shpesh krijon mjegull mbi oqean dhe bregdet.

Në pjesët jugore të kontinentit fryjnë **erërat pasate**, të cilat sjellin lagështi nga Oqeani Atlantik dhe krijojnë kushte për shira tropikale, e ndonjëherë edhe **uragane**, të cilët janë karakteristike për Karaibet dhe Gjirin e Meksikës.

Vargmalet e Amerikës së Veriut kanë një ndikim të madh në shpërndarjen e klimës. **Kordileret** parandalojnë depërtimin e masave ajrore të lagështa detare nga Oqeani Paqësor drejt brendësisë. Për këtë arsye, ana lindore e Kordilereve është më e thatë (stepa dhe shkretëtira), ndërsa ajo perëndimore është më e lagësht. **Malet Apalaçe** ngadalësojnë lëvizjen e masave ajrore nga brendësia drejt Atlantikut. Këto pengesa natyrore krijojnë breza të ndryshëm klimatike midis vargmaleve malore dhe rrafshnaltave.

Për shkak të larmisë së madhe të klimës në Amerikën e Veriut, shfaqen dukuri të ndryshme natyrore: **temperatura të ftohta ekstreme** në Kanadë dhe Alaskë; **temperatura me nxehtësi përvëluese shkretëtinore** në Mohave dhe Arizonë; **uragane të fuqishme** në Karaibe dhe në Gjirin e Meksikës; **shumë borë** në rajonet malore; **verëra të ngrohta e të lagështa** në pjesët lindore. Kjo e bën Amerikën e Veriut një kontinent me dinamikë të madhe të kohës dhe klimës.

Në një hartim të shkurtër prej 5-6 fjalishë, shpjegoni pse Amerika e Veriut ka një klimë kaq të larmishme, duke lidhur faktorët si shtrirja veri-jug e kontinentit, rrymat oqeanike, vargmalet malore dhe shfaqja e të ftohtës ekstreme e uraganeve dhe në fund shkruani se cila zonë klimatike është më interesante për ju dhe pse!

MBANI MEND

Klima në Amerikën e Veriut është shumë e larmishme për shkak të sipërfaqes së madhe, relievit të larmishëm dhe ndikimit të oqeanëve. Në kontinent ndeshen pothuajse të gjithë brezat klimatike, nga klima polare deri te ajo tropikale.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilët lloje klimatike shfaqen në pjesën veriore, qendrore dhe jugore të Amerikës së Veriut?
2. Pse bregu i Kalifornisë është më i thatë se bregu lindor i ShBA-së?
3. Çfarë ndikimi ka Rryma e Golfit mbi klimën?
4. Si ndikon relievi në shpërndarjen e reshjeve në Amerikën e Veriut?
5. Pse Ultësirat Qendrore kanë një bujqësi kaq të zhvilluar?

LUMENJTË E AMERIKËS SË VERIUT

Shikoni hartën me lumenjtë e Amerikës së Veriut! Vini re se në cilin drejtim rrjedhin lumenjtë më të mëdhenj dhe në cilët oqeanë kanë dalje?

Imagjinoni një lumë aq të gjatë, saqë rrjedh nëpër pothuajse gjysmën e kontinentit ose një lumë që ka arritur të gërryejë një kanion gati një kilometër e gjysmë të thellë. Në Amerikën e Veriut vërtet ekzistojnë lumenj të tillë. Misisipi me Misurin është një sistem lumor aq i gjatë, saqë nëse niseni nga fillimi i tij në Montana e deri në grykëderdhje, do të udhëtoni rreth 6 000 kilometra. Lumi Kolorado, me këmbënguljen e tij, ka "punuar" për miliona vjet për të krijuar Kanionin e Madh, një nga mrekullitë natyrore më mbresëlënëse të planetit tonë. Disa lumenj, si Sent Lorens, lidhin liqene gjigante me oqeanin, prandaj përmes tyre anijet oqeanike lundrojnë thellë në brendësi të kontinentit. Lumenjtë tjerë, si Rio Grande, janë bërë kufij natyrorë midis shteteve. Në Amerikën e Veriut lumenjtë nuk janë thjesht ujë që rrjedh. Ata janë histori për natyrën, për mbijetesën dhe për zhvillimin.

Pellgu lumor është sipërfaqja nga e cila i gjithë uji mblidhet në një lumë, liqen, det ose oqean. Amerika e Veriut ka tre pellgje të mëdha lumore.

Pellgu i Oqeanit të Ngrirë të Veriut ndodhet në veriun e largët të kontinentit. Këtu rrjedhin lumenj që kalojnë nëpër rajone të ftohta me vera të shkurtra. Lumi më i rëndësishëm është **Mekenzi**, një nga lumenjtë më të gjatë në Kanada. Ai rrjedh nëpër hapësira me tajgë e tundra dhe përfundon në Oqeanin e Ngrirë të Veriut.

Pellgu i Oqeanit Paqësor përfshin anën perëndimore të kontinentit, ku lumenjtë janë të pjerrët dhe të shpejtë për shkak të maleve të Kordilereve. Më të njohurit ndër ta janë: **Jukon**, i cili rrjedh nëpër Kanada dhe Alaskë; **Kolumbia**, që ka rëndësi të madhe për hidroenergjinë dhe **Kolorado**, i njohur për krijimin e Kanionit të Madh.

Harta hidrografike e Amerikës së Veriut

Lumi Jukon në Alaskë mund të ngrijë plotësisht, kështu që njerëzit në të kaluarën ecnin mbi të dhe e përdornin si "rrugë dimërore". Në pranverë i njëjti lumë bëhet i fuqishëm dhe i shpejtë, aq i shpejtë saqë mund të bartë copa akulli të mëdha.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Pellgu lumor

Oqeani i
Ngrirë i Veriut

Oqeani
Paqësor

Oqeani Atlantik

Lumi Mekenzi

Jukon

Kolumbia

Kolorado

Sent Lorens

Misisipi

Misuri

Rio Grande

Lumi Misisipi

Pellgu i Oqeanit Atlantik është zona ujëmbledhëse më e madhe dhe më e rëndësishme në kontinent. Lumenjtë më të rëndësishëm janë **Misisipi me Misurin**, një nga sistemet lumore më të mëdha në botë; **Sent Lorens**, një lumë i rëndësishëm për tregtinë dhe daljen e Liqeneve të Mëdha drejt oqeanit; si dhe **Rio Grande**, i cili përfaqëson një kufi natyror midis ShBA-së dhe Meksikës.

Në një hartë memece të Amerikës së Veriut, shënoni me ngjyra të ndryshme të tre pellgjet e mëdha ujëmbledhëse (Oqeani i Ngrirë i Veriut, Oqeani Paqësor dhe Oqeani Atlantik) dhe në secilin prej tyre shkruani nga një lumë si shembull!

Lumenjtë më të mëdhenj në Amerikën e Veriut			
Lumi	Gjatësia	Shtetet	Përshkrimi
Misuri	3 767 km	ShBA	Lumi më i gjatë, buron nga Malet Shkëmbore.
Misisipi	3 730 km	ShBA	Lumi kryesor i transportit, me një pellg lumor gjigant.
Jukon	3 185 km	Kanadë, ShBA	I njohur që nga koha e 'Etheve të Arit', shtrihet në rajone të ftohta.
Rio Grande	3 051 km	ShBA, Meksikë	Kufi natyror, kalon nëpër zona të thata.
Kolorado	2 330 m	ShBA, Meksikë	Ka krijuar Kanionin e Madh, i rëndësishëm për ujitje dhe energji.

Lumi **Misisipi**, së bashku me degën e tij më të madhe dhe më të gjatë, **Misurin**, krijon një nga sistemet lumore më të fuqishme dhe më të mëdha në botë. Gjatësia e përgjithshme e këtij sistemi është **rreth 6 000 km**, gjë që e bën atë një nga sistemet lumore më të gjata në Tokë. Vetë lumi Misisipi ka një gjatësi prej 3 730 km dhe kalon nëpër Ultësiat Qendrore pjellore, duke rrjedhur pranë qyteteve të mëdha si Mineapolis, Sent Luis, Memfis dhe Nju Orleans. Misisipi është mjaft i rëndësishëm sepse shërben si një **korridor gjigant i transportit ujqor**, siguron ujë për **bujqësinë**, përdoret për **prodhimin e energjisë elektrike** dhe lidh rajone të ndryshme ekonomike.

Lumi **Sent Lorens**, i gjatë rreth 1 200 km, është një nga rrugët ujore më të rëndësishme në Amerikën e Veriut. Ai lidh sistemin e **Liqeneve të Mëdha** me Oqeanin Atlantik, duke mundësuar që edhe anijet e mëdha oqeanike të futen thellë në brendësi të kontinentit.

Për këtë arsye, Sent Lorens është kyç për tregtinë, eksportin e mallrave nga rajonet industriale dhe për zhvillimin e qyteteve si Toronto, Montreal dhe Kuebek. Ky lumë përfaqëson një "korridor" natyror dhe ekonomik që lidh brendësinë me oqeanin.

Me një gjatësi prej rreth **2 330 km**, lumi **Kolorado** është më i njohuri për aftësinë e tij të jashtëzakonshme për të formësuar relievin. Gjatë një periudhe prej miliona vjetësh, fuqia e ujit të tij ka gërryer një nga peizazhet natyrore më madhështore në botë, **Kanionin e Madh**. Sot ky lumë ka një rëndësi të madhe për pjesën jugperëndimore të ShBA-së, pasi siguron ujë për zonat shkretëtimore, furnizon me ujë shtetin e Kalifornisë, përdoret për kapacitete **hidroenergetike**, duke përfshirë edhe digën e njohur **Hoover**. Kolorado është një shembull se si një lumë i vetëm mund të ndryshojë pamjen e një rajoni të tërë.

Lumi **Rio Grande**, i gjatë rreth **3 034 km**, ka një rol unik pasi një pjesë e madhe e rrjedhës së tij përfaqëson kufirin natyror midis **Shteteve të Bashkuara të Amerikës dhe Meksikës**. Ai rrjedh nëpër rajone të thata dhe gjysmëshkretëtimore, gjë që e bën ujin e këtij lumi një burim shumë të rëndësishëm për popullatën, bujqësinë dhe zhvillimin e qyteteve. Për shkak të këtij roli, Rio Grande është i rëndësishëm jo vetëm në aspektin natyror, por edhe në atë politik dhe ekonomik.

Në pjesën veriperëndimore të kontinentit veçohen lumenjtë **Jukon dhe Kolumbia**. Jukon është i gjatë rreth **3 185 km**. Ai rrjedh nëpër rajone të ftohta arktike dhe subarktike të Kanadasë dhe Alaskës. Jukon ka pasur një rëndësi të madhe historike gjatë kohës së “Etheve të Arit”. Sot ai është i rëndësishëm për komunitetet lokale dhe për hidroenergjinë. Lumi **Kolumbia** është i gjatë rreth **2 000 km**. Ai rrjedh nëpër zona të thyera malore dhe krijon shumë kanione. Ai siguron një pjesë të rëndësishme të energjisë hidroelektrike në ShBA dhe Kanada, me diga të shumta, të ndërtuara përgjatë rrjedhës së tij. Këta janë lumenj tipikë malor, të shpejtë, të pjerrët dhe me fuqi të madhe energetike.

Diga Hoover, Kolorado

Imagjinoni sikur po udhëtoni përgjatë një lumi të Amerikës së Veriut, nga burimi i tij e deri në grykëderdhje dhe përshkruani (me disa fjali) nëpër çfarë zonash natyrore po kaloni, si ndryshon relievi dhe klima përgjatë lumit dhe çfarë rëndësie ka ky lumë për popullatën dhe ekonominë në vendet ku ai rrjedh!

MBANI MEND

Lumenjtë e Amerikës së Veriut janë të gjatë, me shumë ujë dhe derdhen në Oqeanin Atlantik, Paqësor dhe në Oqeanin e Ngrirë të Veriut. Ata kanë rëndësi të madhe për transportin, bujqësinë dhe popullimin e kontinentit.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson pellgu lumor (zonë ujëmbledhëse)?
2. Cilët janë tre pellgjet e mëdha ujëmbledhëse në Amerikën e Veriut?
3. Pse Misisipi me Misurin janë nga sistemet lumore më të rëndësishme në botë?
4. Çfarë roli ka lumi Sent Lorens?
5. Si e ka formësuar lumi Kolorado Kanionin e Madh?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Liçeni i Madh i
Ariut
Liçeni i Madh i
Skllëvërve
Liçenet e
Mëdha
Amerikane
Liçeni Superior
Liçeni
Miçigen
Liçeni Huron
Liçeni Eri
Liçeni Ontario

LIQENET E AMERIKËS SË VERIUT

Shikoni hartën me liqenet e Amerikës së Veriut! Vini re se ku ndodhen liqenet më të mëdha dhe mendoni pse ato janë të grupuara në pjesë të caktuara të kontinentit!?

Amerika e Veriut është e njohur për liqenet e saj madhështore që ndonjëherë duken si oqeane të vërtetë të vegjël. Disa prej tyre janë aq të mëdha sa që valet mund të arrijnë lartësinë e atyre të detit, ndërsa horizonti është aq larg, sa nuk shihet as gjurma më e vogël e bregut. Këtu ndodhet sistemi më i madh i liqeneve me ujë të ëmbël në botë, Liqenet e Mëdha Amerikane, si dhe liqenet veriore arktike, ujërat e të cilëve mbeten të ftohtë dhe të ngrirë gjatë pjesës më të madhe të vitit. Liqenet në këtë kontinent nuk janë vetëm bukuri natyrore, ato janë vërtet elemente kyçe të klimës, jetës dhe ekonomisë së rajoneve të mëdha.

Liçenet e mëdha amerikane përmbajnë rreth 20% të të gjitha rezervave botërore të ujit të ëmbël. Ata janë aq të mëdha sa që në horizont duken si det, ndërsa sipërfaqja e tyre shpesh krijon kushte specifike klimatike.

Liçenet e mëdha në Amerikën e Veriut

Liçeni	Sipërfaqja	Lokacioni	Përshkrimi
Superior	82 100 km ²	ShBA / Kanada	Liçeni më i madh me ujë të ëmbël për nga sipërfaqja në botë.
Huron	59 600 km ²	ShBA / Kanada	Ka mbi 30 000 ishuj, duke përfshirë Manitulin.
Miçigen	58 000 km ²	ShBA	I vetmi liçen i madh që ndodhet tërësisht në ShBA.
Eri	25 700 km ²	ShBA / Kanada	Më i cekëti; i njohur për rajonet e vreshtarisë.
Ontario	18 960 km ²	ShBA / Kanada	Përmes lumit Sent Lorens drejt Atlantikut.

Liçenet e mëdha në Amerikën e Veriut jashtë Liçeneve të Mëdha

Liçeni	Sipërfaqja	Lokacioni	Përshkrimi
I Madh i Ariut	31 153 km ²	Kanada	Liçeni më i madh tërësisht në Kanada; shumë i ftohtë dhe i pastër.
I Madh i Skllëvërve	28 568 km ²	Kanada	Liçeni më i thellë i Amerikës së Veriut (614 m).
I Kripur	4 400 – 6 000 km ²	ShBA	Liçen i kripur me madhësi vazhdimisht të ndryshueshme.
Illiamna	2 600 km ²	Alaskë, ShBA	Liçeni më i madh në Alaskë; shtëpi e fokave të ujit të ëmbël.

Në pjesët veriore të Kanadasë, **Liqeni i Madh i Ariut** dallohet me madhësinë e tij me një sipërfaqe prej rreth **31 000 km²**. Ai është një nga liqenet më të mëdha në botë. Ujërat e tij janë të thella dhe të ftohta dhe thellësia maksimale kalon **440 metra**, gjë që e bën atë një rezervuar të vërtetë natyror të ujit të freskët.

Liqeni i Madh i Skllëvërve është i veçant për nga thellësia e tij me rreth **615 metra** dhe është liqeni më i thellë në Amerikën e Veriut dhe ka sipërfaqe prej rreth **28 500 km²**. Për shkak të thellësisë së madhe dhe temperaturave shumë të ulëta, uji në liqen është i ftohtë edhe gjatë muajve të verës. Të dy liqenet janë të rrethuara nga një natyrë e paprekur, gjë që u mundëson atyre të mbeten pothuajse të pandryshuara nga aktiviteti njerëzor.

Liqenet e Mëdha Amerikane ndodhen në pjesën më të ngrohtë dhe më të populluar të kontinentit. Madhësia dhe fuqia e tyre natyrore janë vërtet mbresëlënëse, pasi ato përfaqësojnë një sistem unik të lidhur me pesë liqene të mëdha: **Superior, Miçigen, Huron, Eri dhe Ontario**.

Më i madhi prej tyre sipas sipërfaqes është **Liqeni Superior**, i cili ka një sipërfaqe prej rreth **82 000 km²**, sa një shtet evropian, si për shembull Austria, gjë që e bën atë liqenin më të madh me ujë të ëmbël për nga sipërfaqja në botë dhe me një thellësi prej **406 metra**.

Liqeni Miçigen, i vendosur në territorin e SH-BA-së, ka një sipërfaqe prej **58 000 km²** dhe thellësi prej rreth **280 metra**. Rreth tij janë ndërtuar limane dhe qytete të mëdha, prandaj liqeni është pjesë e sistemit më të rëndësishëm transportues në shtet.

Liqeni Huron, i njohur për shumë ishuj dhe sipërfaqe prej **59 600 km²**, me thellësi deri në **229 metra**.

Liqeni Eri është më i cekëti mes Liqeneve të Mëdha, i thellë vetëm rreth **64 metra**, prandaj ujërat e tij janë më të ngrohtë.

Më i vogli për nga sipërfaqja, **Liqeni Ontario**, është i thellë **244 metra** dhe ka sipërfaqe prej **18 960 km²**. Lumi Sent Lorens është lidhja natyror e liqeneve të Mëdha me Oqeanin Atlantik.

Midis liqeneve Eri dhe Ontario rrjedh lumi Niagara, i cili përfaqëson lidhjet më të rëndësishme natyrore në sistemin e Liqeneve të Mëdha Amerikane. Në mes të rrjedhës së tij ndodhen **Ujëvarat e Niagarës**, më e njohura në botë dhe simbol i fuqisë natyrore që mban ky sistem ujor. Uji që vjen nga Eri bie mbi shkëmbinjtë e lartë dhe të thyer, duke krijuar tri ujëvara të mëdha, nga të cilat më madhështorja është ujëvara e Patkoit të Kalit (Horseshoe Falls), e njohur për formën e saj specifike të lakut. Me gjerësinë e saj, sasinë e madhe të ujit dhe zhurmën e pandërprerë nga rënia e ujit, Niagara krijon një peizazh spektakolar që e vizitojnë miliona turistë në vit.

Përveç bukurisë natyrore, Niagara ka edhe një vlerë të madhe praktike. Fuqia e ujit përdoret për

Në një hartë memece të Amerikës së Veriut, shëno Liqenin e Madh të Ariut, Liqenin e Madh të Skllëvërve dhe pesë Liqenet e Mëdha Amerikane dhe me dallimet të ndryshme mes liqeneve veriore arktike dhe liqeneve në brezin e mesëm!

Liqenet e Mëdha të Amerikës

Ujëvarat e Niagarës

prodhimin e energjisë elektrike dhe pikërisht këtu janë zhvilluar disa nga kapacitetet më të vjetra dhe më të rëndësishme hidroenergjetike në Amerikën e Veriut. Me rregullimin e rrjedhës së ujit, Liqenet e Mëdha shërbejnë si një rezervuar natyror që mundëson një prurje të rregullt të ujit drejt lumit Niagara, që ka rëndësi të madhe për nevojat energjetike të ShBA-së dhe Kanadasë. Sot ky rajon është një shembull i kombinimit të suksesshëm të bukurisë natyrore, zhvillimit teknologjik dhe qëndrueshmërisë energjetike.

Liqenet e Amerikës së Veriut kanë një rëndësi të shumëfishtë për natyrën dhe për njerëzit. Ato janë rezervuarë të mëdhenj të ujit të ëmbël, krijojnë një mikroklimë të favorshme dhe në to zhvillohen ekosisteme të pasura. Shumë kafshë, peshq, shpendë dhe gjitarë varen nga ujërat e liqeneve. Njeriu gjithashtu ka një histori të gjatë të përdorimit të liqeneve. Sot ato janë të rëndësishme për furnizimin me ujë, për peshkim, për lundrim dhe për prodhimin e energjisë elektrike. Përmes sistemit të liqeneve dhe lumit Sent Lorens, anijet e mëdha tregtare mund të lëvizin nga brendësia e kontinentit drejt Oqeanit Atlantik, që është një korridor i rëndësishëm transporti. Me madhësinë, bukurinë dhe rëndësinë e tyre ekonomike, liqenet janë pasuri natyrore më mbresëlënëse e Amerikës së Veriut.

Zgjidh një liqen nga mësimi, hulumto dhe përshkruaje atë me disa fjali, duke treguar se si duket bregu i tij, klima që e rrethon, çfarë bote të gjallë ka dhe cili është roli i tij më i rëndësishëm!

MBANI MEND

Amerika e Veriut ka një numër të madh liqenesh, nga të cilët më të njohurit janë Liqenet e Mëdha, sistemi më i madh i liqeneve me ujë të ëmbël në botë. Shumica e liqeneve janë krijuar nga veprimi i akullnajave dhe kanë rëndësi të madhe për furnizimin me ujë, komunikacionin, hidroenergjinë dhe ekonominë.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Me çfarë karakterizohen Liqeni i Madh i Ariut dhe Liqeni i Madh i Sklleverve?
2. Për çfarë janë të njohura Liqenet e Mëdha Amerikane dhe ku ndodhen ato?
3. Cili nga Liqenet e Mëdha është më i thelli dhe cili është më i cekëti?
4. Pse liqenet kanë rëndësi të madhe ekonomike për shtetet rrethuese?
5. Çfarë roli ka lumi Sent Lorens në sistemin e Liqeneve të Mëdha?

PASURITË NATYRORE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE SHPËNDARJA E TYRE GJEOGRAFIKE

Shikoni hartën e pasurive natyrore të Amerikës së Veriut! Vini re se ku ndodhen burimet më të rëndësishme minerale dhe energjetike dhe tregoni shpërndarja e tyre në të gjithë kontinentin!

Koncepte kyçe gjeografike:

Naftë
Qymyr
Ar
Bakër
Alumini
Hekur
Gaz natyror
Pyje
Miniera
Burime (Resurse)

A e dinit se Amerika e Veriut është një nga kontinentet më të pasura me burime natyrore?

Amerika e Veriut ka pasuri të mëdha natyrore që ndikojnë fuqishëm në zhvillimin e ekonomisë, industrisë dhe standardit jetësor. Këtu ndodhen burimet më të mëdha të naftës në botë, pyje të mëdha që përfaqësojnë "pasuri të mëdha të gjelbra" dhe miniera me metale të çmuara si ari, bakri dhe boksiti. Pa këto burime, shumë shtete nuk do të mund të zhvillonin industri të fuqishme, qytete moderne dhe teknologji bashkëkohore. Amerika e Veriut shpesh quhet "kontinenti i pasurisë", sepse burimet natyrore janë të shpërndara në rajone të ndryshme, nga zonat e ftohta të Alaskës, deri te shkretëtirat e Meksikës dhe Rrafshnaltat e Mëdha në pjesën qendrore.

Në provincën kanadeze të Albertës ndodhen rezervat më të mëdha naftëmbajtëse që përmbajnë shumë naftë, që vlerësohet si rajoni i tretë më i mëdha i naftës në botë, menjëherë pas Arabisë Saudite dhe Venezuelës. Për këtë arsye, ky rajon shpesh quhet "Arabia Saudite e Amerikës së Veriut".

Nafta është një nga pasuritë natyrore më të rëndësishme të Amerikës së Veriut, pasi është baza për zhvillimin e industrisë moderne, transportit dhe sistemit energjetik. Kontinenti disponon disa nga vendburimet më të mëdha dhe më të pasura të naftës në botë, ndërsa shfrytëzimi dhe përpunimi ka ndikim të madh ekonomik në ShBA, Kanada dhe Meksikë.

Në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, rajonet më të mëdha të naftës ndodhen në shtetin e Teksasit, i njohur për fushat e tij të mëdha të naftës që nga fillimi i shekullit XX. Rajon i rëndësishëm është Alaska, ku nafta ndodhet në zonat e ftohta arktike dhe Kalifornia, e cila ka një traditë të gjatë të nxjerrjes së naftës. Një nga infrastrukturat më të njohura të naftës në veri është Naftësjellësi Trans-Alaskë, i gjatë mbi 1 200 km, i cili transporton naftën nga bregu arktik deri në portet jugore të Alaskës. Në Kanada, pasuria më e madhe e naftës ndodhet në provincën Alberta, ku nëntoka përmban shtresa të mëdha naftëmbajtëse. Këto rrëra përfaqësojnë një përzierje të rrës, ujit dhe naftës së dendur të quajtur bitum.

Prodhuësit më të mëdhenj të naftës në Amerikën e Veriut

Shteti/ Rajoni	Rajonet kryesore të naftës	Prodhim (sasia)	Përshkrimi
ShBA	Teksas, Alaskë, Kaliforni, Gjiri i Meksikës.	12 milionë fuçi në ditë	Një nga prodhuësit më të mëdhenj në botë.
Kanada	Alberta, Kolumbia Britanike.	5 milionë fuçi në ditë	Rezervat më të mëdha të "naftës së rëndë".
Meksikë	Kampeçe, Gjiri i Meksikës.	1.7 milionë fuçi në ditë	Eksportues i rëndësishëm i naftës.

Rezervat më të mëdha të naftës në Amerikën e Veriut			
Shteti/ Rajoni	Rezervat e vlerësuara	Vendburimet më të rëndësishme	Përshkrimi
Kanada	170 miliardë fuçi	Alberta	Është e treta për nga rezervat më të mëdha të naftës në botë.
ShBA	70 miliardë fuçi	Teksas, Alaskë, Dakota e Veriut	Përfshin rezerva të mëdha të gazit dhe naftës nga argjilat (shistet).
Meksikë	7 miliardë fuçi	Kantrel (Kampeçe), Gjiri i Meksikës.	Rezerva të rëndësishme në platformat në krahun bregdetare

Shfrytëzimi i naftës në Teksas

Gazi natyror është pasuri më e rëndësishme energjetike e Amerikës së Veriut dhe është burim kyç i energjisë për amvisëritë, industrinë dhe transportin. Ai përdoret për ngrohjen e shtëpive, termocentraleve, për prodhimin e kimikateve dhe plehrave artificiale, ndërsa vitet e fundit po përdoret gjithnjë e më shumë si një alternativë “më e pastër” ndaj qymyrit. Amerika e Veriut disponon nga **rezervat më të mëdha dhe sistemet teknologjike më të zhvilluara** për shfrytëzimin e gazit natyror në botë.

Kanadaja ka rezerva të mëdha botërore të gazit natyror, veçanërisht në provincat Alberta dhe Kolumbia Britanike. Këtu ndodhen shtresa të mëdha nëntokësore shkëmbore me gaz. Kanadaja është një nga eksportuesit më të mëdhenj të gazit natyror në botë dhe një pjesë e madhe e këtij burimi eksportohet në ShBA përmes gazsjellësve të gjatë.

ShBA është ndër prodhuesit më të mëdhenj botërorë të gazit natyror falë rezervave të mëdha në disa rajone, siç janë **Teksasi dhe Luiziana**, zona tradicionale me rezerva të mëdha, **Oklahoma**, qendër e naftës dhe industrisë së gazit, si dhe **Pensilvania**, e njohur për shfrytëzimin e gazit nga argjilat (shistet), gjë që në vitet e fundit ka rritur ndjeshëm prodhimin. Inovacionet teknologjike, si frakturimi hidraulik (fracking), mundësuan qasjen në vendburime të reja dhe e bënë Amerikën një fuqi udhëheqëse në këtë sektor energjetik.

Prodhuësit më të mëdhenj të gazit natyror në Amerikën e Veriut			
Shteti	Prodhimi vjetor (përafërsisht)	Rajonet kryesore të prodhimit	Përshkrimi
ShBA	rreth 950 – 1000 miliardë m ³	Teksas, Luizianë, Pensilvani, Oklahoma, Kolorado	Prodhuësi më i madh në botë.
Kanada	rreth 180–200 miliardë m ³	Alberta, Kolumbia Britanike	Një pjesë e madhe e prodhimit eksportohet në ShBA.
Meksikë	rreth 45–50 miliardë m ³	Zona rreth Gjirit të Meksikës	Një pjesë e gazit nxirret si produkt shoqërues gjatë shfrytëzimit të naftës.

Rezervat më të mëdha të gazit natyror në Amerikën e Veriut			
Shteti	Rezervat e vlerësuara	Vendburimet kryesore / Rajonet	Përshkrimi
ShBA	rreth 17–18 trilionë m ³	Rajoni Apalaçeve, Teksas, Luizianë, Baseni Permian	Rezerva të mëdha nga shistet → prodhim i stabilizuar
Kanada	rreth 2.0–2.5 trilionë m ³	Alberta, Kolumbia Britanike, Territoret Veriperëndimore	Shumë nga rezervat ndodhen nën ekosisteme rreptësisht të mbrojtura
Meksikë	rreth 0.3–0.4 trilionë m ³	Kampeçe, Çiapas, zona rreth Gjirit të Meksikës	Rezervat rriten me kërkime të reja

Meksika ka rezerva të gazit natyror, kryesisht në zonën rreth Gjirit të Meksikës. Një pjesë e gazit nxirret si produkt shoqërues gjatë shfrytëzimit të naftës. Megjithatë prodhimi është më i vogël se në ShBA dhe Kanada. Gazi natyror është shumë i rëndësishëm për industrinë dhe ekonominë meksikane.

Për shkak të këtyre rezervave të mëdha, Amerika e Veriut është **një nga prodhuesit dhe konsumuesit më të mëdhenj të gazit natyror në botë**. Ky burim ka një rëndësi të madhe ekonomike, krijon vende pune, zhvillon rajone industriale dhe siguron burime të qëndrueshme të energjisë.

Qymyri është nga burimet më të vjetra energetike që përdor njeriu, ndërsa në Amerikën e Veriut ka rëndësi të madhe, megjithatë gradualisht po zëvendësohet me burime më të pastra të energjisë. Qymyri është i rëndësishëm, sepse për një kohë të gjatë ka qenë bazën kryesore për prodhimin e energjisë elektrike, për zhvillimin e industrisë dhe për formësimin e rajoneve minerare dhe popullsisë. Në **Shtetet e Bashkuara të Amerikës** qymyri është i përhapur gjerësisht dhe është nga burimet më të rëndësishme energetike. Rajonet më të njohura të qymyrit janë **Malet Apalaçe**, ku minierat kanë një traditë disa shekujsh. Në shtetet **Virxhinia Perëndimore, Kentaki dhe Pensilvani** qytete të tëra janë zhvilluar pikërisht për shkak të minierave të qymyrit. Sot këto zona njihen për minierat e tyre të thella nëntokësore dhe për ndikimin e fortë që minierat kanë mbi ekonominë dhe standardin e jetesës së popullsisë lokale.

Rezervat më të mëdha të qymyrit në ShBA ndodhen në shtetin perëndimor të **Uajomingut (Wyoming)**, ku shtrihet **Pellgu i lumit Pauder**. Ky basen është vendi i disa prej minierave më të mëdha të qymyrit me sipërfaqe të hapur në botë. Këtu qymyri nxirret në sasi të mëdha, se shtresat janë sipërfaqësore dhe lehtësisht nxirret nga toka dhe nga vjen pjesa më e madhe e qymyrit që përdoret në termocentralet amerikane.

Në **Kanada** qymyri është më pak i përhapur në krahasim me provincat perëndimore **Alberta dhe Kolumbia Britanike**. Atje nxirret qymyr termik, i cili përdoret për prodhimin e energjisë elektrike, si dhe qymyr metalurgjik i cilësisë së lartë, i cili përdoret në prodhimin e çelikut. Këto rajone janë të rëndësishme për ekonominë kanadeze dhe për eksport, pasi Kanadaja furnizon shumë vende në botë me qymyr të cilësisë së lartë.

Amerika e Veriut disponon rezerva të mëdha të **metaleve**, që kanë një rëndësi të madhe për industrinë, teknologjinë dhe zhvillimin ekonomik. Falë relievit të larmishëm, masiveve malore dhe proceseve gjeologjike, kontinenti është i pasur me vendburime të **arit, bakrit, hekurit dhe boksitit (minerali nga i cili fitohet alumini)**. Këto metale janë baza e shumë industrive si: transporti, ndërtimtaria, prodhimi i elektronikës, energjëtika dhe teknologjia e lartë.

Ari ka qenë gjithmonë nga metalet më të çmuara, ndërsa në Amerikën e Veriut zbulimi i tij ka formësuar fatin e rajoneve të tëra. Shembulli më i njohur është **“ethet e arit” në Alaskë** nga fundi i shekullit XIX. Mijëra njerëz nga mbarë bota u nisën drejt rajoneve të ftohta arktike me shpresën se do të gjenin

Minierë ari në Alaskë

pasuri. Qytetet ndërtoheshin shpejt, rrugë të reja dhe porte u ndërtuan për të mbështetur minatorët. Alaska nuk është e vetmja zonë e arit. Vendburime të pasura ka edhe në **Kanada**, veçanërisht në **Jukon, Ontario dhe Kuebek (Quebec)**, të cilat edhe sot janë ndër rajonet më të rëndësishme për prodhimin e arit. Në ShBA, prodhimi më i madh sot vjen nga shteti i **Nevadës**, i cili njihet për minierat moderne dhe rezervat e mëdha. Për këtë arsye, Nevada konsiderohet si një nga qendrat më të rëndësishme të arit në botë.

Bakri është një metal jashtëzakonisht i rëndësishëm në botën moderne. Ai përdoret për instalime elektrike, kablllo, motorë, energji të rinovueshme dhe në prodhimin e automobilitave. Rajonet më të rëndësishme në ShBA janë veçanërisht në shtetin e **Arizonës**, i njohur si “shteti i bakrit” sepse aty prodhohet pjesa më e madhe e bakrit amerikan. **Juta (Utah)** është vendi ku ndodhet miniera Bingham Canyon, nga minierat më të mëdha të bakrit me sipërfaqe të hapur në botë. **Nju Meksiko** ka një traditë të gjatë të minierave dhe rezerva të mëdha. Në **Kanada** bakri nxirret më së shumti në **Kolumbian Britanike**, ku rajonet malore janë të pasura me minerale dhe xehe metalike.

Alumini fitohet nga **xehja e boksitit**. Kanadaja nuk njihet për rezerva të mëdha të boksitit, por për **prodhimin e saj të madh të aluminit**. Arsyeja është e thjeshtë, për të përfituar alumin nevojiten sasi të mëdha të energjisë elektrike, ndërsa Kanadaja ka shumë hidrocentrale që ofrojnë energji elektrike të lirë dhe të pastër. Prandaj, qytetet në Kuebek dhe Kolumbian Britanike u bënë qendra të mëdha botërore për prodhimin e aluminit.

Xehja e hekurit, nga e cila prodhohet çeliku, është gjithashtu shumë e rëndësishme për ekonominë. Vendburime të mëdha ka në **Kanada**, veçanërisht në Labrador dhe Kuebek, nga ku miniera të mëdha eksportojnë xehe hekuri në tregun botëror. Në ShBA, në shtetin e **Minesotës** ndodhen minierat e njohura në rajonin Mesabi, të cilat për më shumë se një shekull furnizojnë prodhimin amerikan të çelikut.

Pyjet përfaqësojnë një nga pasuritë natyrore më të vlefshme të Amerikës së Veriut. Ato mbulojnë hapësira të mëdha, veçanërisht në pjesët veriore dhe perëndimore të kontinentit dhe luajnë një rol kyç në ruajtjen e klimës, biodiversitetit dhe zhvillimit ekonomik. Veçanërisht të rëndësishme janë pyjet e përhapura fletëgjera gjilpërore, të njohura si **tajga**, të cilat janë karakteristike për rajonet e ftohta veriore. Pjesa më e madhe e pyjeve ndodhet në **Kanada**, e cila është një nga vendet më të pyllëzuara në botë. Tajga kanadeze shtrihet në mijëra kilometra dhe përbëhet nga pisha, bredhi, dëllinja dhe lloje të tjera drunjë gjilpërore.

Këto pyje janë vendi i shumë kafshëve, si arinj, thundrakë (losë) dhe ujçër, por janë edhe burim i rëndësishëm natyror që e furnizon

Në një hartë
memece të
Amerikës së Veriut,
shëno rajonet ku
ndodhen pasuritë më të
rëndësishme natyrore
(nafta, qymyri, ari, bakri,
pyjet)!

**Bredhi i
Dagllasit,
Oregon**

vendin me lëndë druri, letër dhe material ndërtimi. Pyjet në Kanada kanë gjithashtu një rol të madh klimatik. Ata thithin sasi të mëdha të dioksidit të karbonit dhe ndihmojnë në rregullimin e klimës globale.

Hapësirat pyjore vazhdojnë edhe drejt **Alaskës**, ku kombinimi i tajgës dhe pyjeve të lagështa bregdetare krijon një nga peizazhet pyjore më të mrekullueshme dhe më pak të prekura në planet. Alaska është e njohur për brezat masivë pyjorë me vjetërsi të madhe, ku drurët arrijnë lartësi gjigante dhe moshë. Këto pyje janë të rëndësishme jo vetëm për ekosistemet, por edhe për komunitetet lokale që i përdorin për drurë, gjueti dhe burime tradicionale.

Në **pjesën veriperëndimore të ShBA-së**, veçanërisht në shtetet **Oregon dhe Uashington**, ndodhen pyje të lagështa, të dendura dhe të buta (pyje tropikale të brezit të mesëm). Është rajoni i disa prej drurëve më të lartë në botë, si **Bredhi i Dagllasit**, i cili mund të rritet mbi 100 metra. Ky rajon është shumë i rëndësishëm për industrinë e drurit të ShBA-së, por në të njëjtën kohë edhe për mbrojtjen e natyrës, pasi në të jetojnë shumë lloje të rralla dhe endemike. Pyjet e Amerikës së Veriut sot përdoren në mënyra të ndryshme: si lëndë e parë për industrinë e drurit, për prodhimin e letërës, si material ndërtimi, si vendi i **botës biologjike të larmishme**, si hapësira natyrore për turizëm, parqe kombëtare dhe rekreacion.

Megjithëse janë pasuri e madhe natyrore, pyjet përballen edhe me kërcënime të shumta si zjarret, prerjet e pakontrolluara (të jashtëligjshme) dhe ndryshimet klimatike. Për këtë arsye, shtetet e Amerikës së Veriut investojnë përpjekje të mëdha për menaxhimin e tyre të qëndrueshëm dhe mbrojtjen, me qëllim që kjo “pasuri e gjelbër” të ruhet edhe për gjeneratat e ardhshme.

Mbani mend

Amerika e Veriut disponon burime të pasura natyrore si nafta, gazi natyror, qymyri, xehet, pyjet dhe ujërat. Ata nuk janë të shpërndara në mënyrë të barabartë, por janë të përqendruara në rajone të caktuara, gjë që ndikon fuqishëm në zhvillimin ekonomik dhe popullimin e kontinentit.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Cilët shtete në Amerikën e Veriut janë më të pasurat me naftë?
2. Pse Malet Apalaçe kanë qenë qendra e minierave të qymyrit?
3. Ku prodhohet më së shumti bakër në Amerikën e Veriut?
4. Pse Kanadaja ka rezerva të mëdha të pasurisë së drurit?
5. Shpjegoni pse pasuritë natyrore ndikojnë në zhvillimin ekonomik të shteteve!

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË JUGUT

POZITA DHE PËRTHYERJA BREGDETARE E AMERIKËS SË JUGUT

Shikoni hartën e Amerikës së Jugut! Vini re se ku ndodhet kontinenti në raport me ekuatorin e oqeanet dhe tregoni nëse bregu i tij është pak apo shumë i prerë (i dhëmbëzuar)!

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Pozita
gjeografike
Degëzimi
bregdetar
Ishujt
Galapagos
Toka e Zjarrtë
Gadishujt
Detet
Gjiret
Ngushticat
Ngushtica e
Magelanit

Imagjinoni një kontinent ku dielli lind mbi plazhet e mëdha tropikale, ndërsa në jug erërat garojnë me stuhitë e akullta dhe valët e larta. Një kontinent ku xhunglat e Amazonës shtrihen si një det i gjelbër, ndërsa zonat bregdetare të Paqësorit ndeshen me male të larta e të thikta. Kjo është Amerika e Jugut, një vend ku pozita gjeografike krijojnë nga natyrat më të larmishme në planetin tonë. Një nga faktet më të pazakonta është se në skajin jugor të kontinentit, afër Tokës së Zjarrtë, takohen Oqeani Atlantik dhe Oqeani Paqësor dhe ujërat e tyre ndonjëherë kanë ngjyra të ndryshme dhe nuk përzihen menjëherë. Amerika e Jugut me formën, pozitën dhe prerjen e saj bregdetare është unike. Nga ekuatori e deri te zonat e akullta afër Antarktikut, bregdetet, ishujt dhe gadishujt e saj tregojnë një histori për natyrën, historinë dhe jetën.

POZITA GJEOGRAFIKE E AMERIKËS SË JUGUT

Amerika e Jugut ndodhet tërësisht në hemisferën perëndimore, kurse pjesa më e madhe e territorit të saj është në hemisferën jugore. Pjesën e saj veriore e pret paraleli i ekuatorit, përkatësisht **ekuatori**, ku mbretëron një klimë e ngrohtë dhe e lagësht ekuatoriale, ndërsa pjesët më jugore u afrohen zonave të ftohta pranë Antarktikut.

Në lindje kontinenti kufizohet me **Oqeanin Atlantik**, kurse në perëndim me **Oqeanin Paqësor**, gjë që i jep një pozitë strategjike dhe jashtëzakonisht të rëndësishme. Përgjatë drejtimit veri-jug, nga ekuatori deri te zonat e ftohta të Tokës së Zjarrtë, ndryshon klima, vegjetacioni dhe llojet e shtazëve.

Amerika e Jugut është e lidhur me Amerikën e Veriut përmes rrypit të ngushtë tokësore të **Panamasë**, i cili e bashkon me kontinentin në veri. Pozita e saj gjeografike e bënë gjithashtu vendin e pasurive natyrore të veçanta, nga Amazoni deri në Patagoni.

Pozita gjeografike e Amerikës së Jugut

Amerika e Jugut është e rrethuar nga disa prej peizazheve natyrore më mbresëlënëse, nga ujërat e ngrira pranë Tokës së Zjarrtë e deri te ishujt e ngrohtë vullkanikë Galapagos. Bregu është më pak i degëzuar se ai i Amerikës së Veriut, por përmban ekosisteme unike që nuk ekzistojnë në asnjë vend tjetër.

Krahasoni pozitën gjeografike të Amerikës së Jugut me Amerikën e Veriut dhe shpjegoni në 4–5 fjali se me çfarë dallojnë (pozita në raport me ekuatorin, shtrirja verijug, afërsia me dy oqeanet, ndikimi mbi klimën).

DEGËZIMI BREGDETAR I AMERIKËS SË JUGUT

Për dallim nga Amerika e Veriut, bregu i Amerikës së Jugut është **më pak i degëzuar**, por megjithëse është më i thjeshtë, ai fsheh shumë mrekulli natyrore. Në bregun lindor Oqeani Atlantik krijon vija bregdetare të gjata dhe të rregullta, ndërsa bregu perëndimor është i pjertë dhe i ngushtë, sepse këtu sistemi malor i Andeve zbrit pothuajse deri në det.

Në jug, bregu bëhet shumë më i ndërlikuar dhe më mbresëlënës. Këtu ndodhet **Toka e Zjarrtë**, një arkipe-lag i njohur për erërat e ftohta, brigjet e mprehta dhe peizazhet dinamike. Toka e Zjarrtë është e ndarë nga kontinenti i Amerikës së Jugut me **Ngushticën e Magellanit**, një nga kalimet detare më të njohura në botë. Kjo ngushticë për shekuj me radhë ka qenë e rëndësishme për detarët, pasi u mundësonte atyre të kalonin nga Atlantiku në Oqeanin Paqësor përpara se të ndërtohej Kanali i Panamasë.

Prerja bregdetare e Amerikës së Jugut

Ishujt më të mëdhenj në Amerikën e Jugut			
Ishulli	Sipërfaqja	Lokacioni	Përshkrimi
Toka e Zjarrtë (Isla Grande de Tierra del Fuego)	47 992 km ²	E ndarë mes Kilit (jug dhe perëndim) dhe Argjentinës (veri dhe lindje).	I njohur për klimën e ftohtë dhe me erë, akullnajat, malet dhe historinë e pasur të popujve vendas.
Marazho (Ilha de Marajó)	40 100 km ²	Brazil, në grykëderdhjen e lumit Amazon.	Për shkak të klimës së lagësht tropikale, pjesë të mëdha të tij përmbyten gjatë sezonit të shiut. Është i njohur për buajt unikë të ujit që jetojnë këtu.
Çiloe (Isla de Chiloe)	8 394 km ²	Kili	Chiloé (Çiloe) është i njohur për arkitekturën tradicionale me kisha druri (pjesë e UNESCO-s), si dhe për jetën e pasur detare.
Soledad (Isla Soledad)	6 353 km ²	Ishujt Folkland / Malvine (Falkland Islands / Islas Malvinas)	Ishulli më i madh në pjesën lindore të Ishujve Folkland. Ishujt janë të njohur për klimën e ftohtë, erërat e forta dhe kolonitë e mëdha të pinguineve dhe albatrosëve.

Në një hartë me mece të Amerikës së Jugut, shëno ishujt Galapagos, Tokën e Zjarrtë dhe Ngushticën e Magelanit dhe trego se në cilin oqean ndodhet secili prej tyre!

Megjithëse bregu i Amerikës së Jugut nuk është shumë i prerë, kontinenti ka disa ishuj jashtëzakonisht të rëndësishëm. Më të njohurit janë **Ishujt Galapagos**, të vendosur në Oqeanin Paqësor, në perëndim të Ekuadorit. Këta ishuj vullkanikë janë të njohur në mbarë botën për natyrën e tyre të larmishme dhe për faktin se këtu Çarls Darvini zhvilloi idetë e tij për evolucionin. Galapagos është shtëpia e breshkave gjigante, iguanave detare dhe shumë llojeve të shpendëve që nuk gjenden në asnjë vend tjetër të botës.

Në skajet jugore, **Toka e Zjarrtë** është një arkipelag i madh dhe i egër me klimë të ftohtë, brigje të thikta dhe shumë ishuj. Kjo zonë është një nga më të stuhishmet në botë, ku valët dhe mjegullat krijojnë kushte natyrore të papërsëritshme, por të ashpra. Megjithëse Amerika e Jugut nuk ka gadishuj të mëdhenj si kontinentet e tjera, brigjet e saj jugore dhe perëndimore janë të mbushura me gjire interesante, kalime të ngushta dhe grupe ishujsh që pasurojnë pamjen natyrore të kontinentit.

Amerika e Jugut nuk ka shumë dete të mbyllura, por ka disa gjire dhe ngushtica të rëndësishme. Më e njohura prej tyre është **Ngushtica e Magelanit**. Ajo ka pasur një rëndësi të jashtëzakonshme historike për lundrimin detar, pasi që ishte një nga rrugët më të sigurta sesa lundrimi i rrezikshëm rreth **Kepit Horn**.

Në bregun lindor, Oqeani Atlantik formon gjire të gjera dhe një brez të gjatë bregdetar, i cili sot është shumë i populluar dhe i rëndësishëm ekonomikisht, veçanërisht në Brazil dhe Argjentinë.

*Ngushtica e
Magelanit*

MBANI MEND

Amerika e Jugut ndodhet kryesisht në hemisferën jugore dhe laget nga Oqeani Atlantik dhe Oqeani Paqësor. Bregu i saj është pak i përthyer, me një numër të vogël gjiresh dhe gadishujsh, veçanërisht në krahasim me Amerikën e Veriut.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Si është pozita gjeografike e Amerikës së Jugut në raport me hemisferat dhe oqeanet?
2. Për çfarë dallon prerja bregdetare në bregun perëndimor dhe atë lindor të kontinentit?
3. Cilat veçori natyrore i bëjnë Ishujt Galapagos unikë?
4. Pse Ngushtica e Magelanit është e rëndësishme për lundrimin detar?
5. Çfarë e bën Tokën e Zjarrtë karakteristike për nga natyra dhe klima e saj?

RELIEVI I AMERIKËS SË JUGUT

Shikoni hartën fiziko-gjeografike të Amerikës së Jugut! Vini re se ku ndodhen malet e larta dhe zonat e rrafshëta dhe përpikuni të thoni se cila pjesë e kontinentit është më e lartë!

Imagjinoni një tokë ku malet shtrihen për mijëra kilometra, ku shkretëtira ekziston pikërisht aty ku mjegullat e oqeanit nuk arrijnë në tokë dhe ku disa nga vullkanet më të larta në Tokë “prekin” qiellin. Amerika e Jugut është kontinent i krijuar nga forcat e fuqishme natyrore, lëvizja e pllakave tektonike, erupsionet vullkanike, erozioni i lumenjve dhe akullnajat. Në perëndim ngrihen Andet, sistemi malor më i gjatë në botë, ndërsa në brendësi shtrihen rrafshnaltat dhe ultësira shumë të ndryshme, nga Ultësira e madhe e Amazonës deri te shkretëtira e thatë dhe e ftohtë Atakama. Relievi i kontinentit është enciklopedi natyrore në të cilën çdo pjesë ka historinë e vet.

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Ultësirat
Rrafshnaltat
Malet
Andet
Malet e
Guajanës
Malet e Brazilit
Vullkanet
Ohos Del Salado
Kotopaksi
Shkretëtirë
Atakama

Zgjidhni një formë relievi nga Amerika e Jugut (pavarësisht nëse është shkretëtirë, mal, ultësirë apo rrafshnaltë) dhe përshkruajeni atë me 5-6 fjali: si duket, çfarë klime ka, cilat janë karakteristikat natyrore dhe pse është e rëndësishme për kontinentin!

ULTËSIRAT

Amerika e Jugut është një kontinent me ultësira të mëdha, por asnjëra nuk është aq e njohur dhe e rëndësishme sa Ultësira e Amazonisë. Ajo është ultësira tropikale më e madhe në Tokë dhe e pyllit tropikal më të dendur dhe më të larmishëm në botë, pyllit të Amazonës, i cili shpesh quhet edhe “mushkëritë e planetit”. Ultësira shtrihet në një sipërfaqe të madhe prej rreth gjashtë milionë km², gjë që e bën atë një nga zonat më të mëdha të ulëta në Tokë, afërsisht sa dy të tretat e Evropës. Ajo shtrihet në disa shtete si Brazili, Peru, Kolumbia dhe Venezuela dhe është formësuar nga rrjedha e lumit Amazon, lum me prurjen më të madhe në botë.

Për shkak të sasisë së madhe të reshjeve dhe lagështisë tropikale, Ultësira e Amazonës është pothuajse gjatë gjithë kohës e gjelbër. Në të jetojnë miliona lloje bimësh dhe kafshësh, shumë prej të cilave janë unike dhe nuk mund të gjenden në asnjë vend tjetër të planetit. Pylli i dendur tropikal, numri i madh i lumenjve dhe temperaturat e larta krijojnë një mjedis që duket si një labirint natyror me plot jetë, tinguj dhe ngjyra.

Harta relivore e Amerikës së Jugut

Në një hartë memece të Amerikës së Jugut, shënoni Ultësirën e Amazonës, ultësirën e Orinokos dhe ultësirën e La Platës, duke i vizatuar zonat e tyre me ngjyra të ndryshme dhe nën çdo zonë të shënuar shkruani një fjali të shkurtër se çfarë e bën atë ultësirë të veçantë (për shembull: pyll tropikal, kullota ose ligatinat - kënetat)!

Ultësira e Amazonës

Amazonia nuk është vetëm biologjikisht e rëndësishme, por ajo ka një rol kyç në ekuilibrin klimatik të Tokës. Sasia e madhe e avullit të ujit që lirohet nga bimët dhe lumenjtë ndikon në reshjet dhe klimën e të gjithë kontinentit, e pjesërisht edhe në pjesët e tjera të botës. Ultësira e Amazonës është një vend ku natyra ka fuqi të jashtëzakonshme dhe ku jeta është zhvilluar pa ndërprerje përgjatë mijëra viteve.

Përveç Amazonisë, Amerika e Jugut ka edhe ultësira të tjera të rëndësishme. Në lindje të Andeve shtrihet ultësira e Orinokos, e cila ndjek rrjedhën e lumit Orinoko dhe shtrihet në pjesën veriore të Amerikës së Jugut, kryesisht në Venezuelë dhe në pjesë të Kolumbisë. Ajo është e njohur për zonat e saj kënetore dhe botën e pasur shtazore. Në pjesën juglindore ndodhet ultësira e La Platës, e cila përfshin pjesë të Argjentinës, Uruguait dhe Paraguait. Ajo është një nga zonat më të rëndësishme bujqësore të kontinentit. Këtu shtrihen sipërfaqe të mëdha tokash pjellore, kullotat e njohura me emrin pampas dhe zona të dendura të banuara në rajonet bregdetare.

Megjithëse ultësirat janë të ndryshme nga klima, bimësia dhe peizazhi, të gjitha kanë një gjë të përbashkët: ato janë hapësira të mëdha dhe me pasuri natyrore që formësojnë jetën, klimën dhe ekonominë e Amerikës së Jugut.

RRAFSHNALTAT

Amerika e Jugut nuk është një kontinent vetëm i ultësirave të mëdha, por edhe i rrafshnaltave mbresëlënëse që dëshmojnë për origjinën e saj gjeologjike. Të tilla janë Malet e Guajanës dhe të Brazilit, zona që përfaqësojnë rrafshnaltat e vjetra dhe të larta me maja të rrumbullakta dhe forma të rrafshuara.

Në pjesën veriore të kontinentit ngrihen Malet e Guajanës, si masivet shkëmbore më të vjetra në Tokë. Shkëmbinjtë e tyre janë formësuar nga miliona vite erozion, gjë që u jep atyre pamjen e kalave dhe shtyllave të plasaritura. Veçanërisht të njohura janë tepui, male me maja të rrafshëta dhe shpate të pjerrëta, të larta deri në disa qindra metra. Këto tepuitë për një kohë të gjatë kanë qenë të izoluara nga bota, prandaj pikërisht në to janë zhvilluar bimë dhe kafshë unike që nuk ekzistojnë në asnjë vend tjetër. Majet e maleve shpesh janë të rrethuara nga retë dhe mjegulla, ndaj duken mistike, si “ishuj natyrorë në qiell”. Shumë shkencëtarë vijnë

Roraima

këtu për të studiuar peizazhin dhe botën e jashtëzakonshme shtazore që ka mbijetuar e izoluar për mijëra vjet. Një nga tepuitë më të njohura është **Roraima**, e cila ndodhet në kufirin midis Venezuelës, Brazilit dhe Guajanës. Kjo rrafshnaltë duket si një tryezë gjigante që ngrihet nga nëntoka me mure shkëmbore të larta mbi **400 metra**, ndërsa platoja është e gjatë më shumë se **10 km** dhe e gjerë deri në **5 km**. Në sipërfaqen e saj ka lumenj të vegjël, ujëvara, forma shkëmbore dhe bimë që janë zhvilluar të izoluar për mijëra vjet.

Ujëvara e Engjëllit ndodhet në Venezuelë dhe konsiderohet si ujëvara më e lartë në botë. Lartësia e saj e përgjithshme është **979 metra**, nga të cilat 807 metra janë të pandërprerë. Ujëvara ndodhet në një nga degëzimet e shtratit të lumit **Kerepakupai Meru**, i cili derdhet në lumin **Çurun**. Lumi Çurun është degë e lumit më të madh Karao, i cili derdhet në **Orinoko**.

Në anën lindore të kontinentit shtrihen **Malet e Brazilit** dhe rrafshnaltat më të mëdha në Amerikën e Jugut. Ato përfshijnë një pjesë të madhe të Brazilit dhe janë të banuara dhe pjellore dhe në to ka shumë qytete, zona bujqësore dhe miniera. Këto male përbëhen nga rrafshnalta të shumta, kodra dhe lugina që lëshohen drejt Oqeanit Atlantik.

Malet e Brazilit kanë një ndikim të fortë mbi lumenjtë e kontinentit. Shumë nga lumenjtë e mëdhenj si Parana, Sao Francisco dhe një pjesë e pellgut të Amazonës, burojnë nga rrafshnaltat. Relievi krijon ujëvarat, kanione dhe lugina të gjata lumore të cilat janë të rëndësishme për transportin, energjinë dhe bujqësinë. Klima gjithashtu ndryshon nën ndikimin e relievit, pasi ato mbajnë ajrin e lagësht të oqeanit, gjë që krijon reshje në anën lindore dhe kushte më të thata në brendësi.

Për shkak të kombinimit të burimeve natyrore, tokave pjellore dhe klimës së këndshme, Malet e Brazilit janë të populluara dhe ekonomikisht të rëndësishëm. Qytetet e mëdha si Brazili, Belo Horizonte dhe Sao Paulo ndodhen pikërisht në rrafshnalta.

Rrafshnaltat në Amerikën e Jugut, me larmishmërinë e tyre, kanë ndikim të madh në klimë, sasinë lumenjve dhe jetën e njerëzve, duke e bërë relievin e kontinentit ende më të larmishëm dhe mbresëlënës.

MALET

Në skajin perëndimor të Amerikës së Jugut shtrihet një nga sistemet natyrore më mbresëlënëse në planetin tonë, **Andet**. Ky vargmal i gjatë rreth **7 000 kilometra** është vargmali më i gjatë në botë. Andet shtrihen në të gjithë gjatësinë e kontinentit, nga zonat tropikale të Venezuelës dhe Kolumbisë në veri, e deri në jug të rajonet e ftohta dhe me erë të Patagonisë.

Ujëvara e Engjëllit

Në një hartë me mece të Amerikës së Jugut shënoni Malet e Guajanës dhe Malet e Brazilit me ngjyra të ndryshme dhe pastaj nën çdo zonë të shënuar shkruani një fjali të shkurtër, se çfarë e bën atë rrafshnaltë të veçantë (për shembull: tepui, burime lumenjsh, toka pjellore ose qytete të dendura me popullsi)!

Majat më të larta në Amerikën e Jugut

Maja	Lartësia	Lokacioni	Përshkrimi
Akonkagva	6 961 m	Argjentinë	Maja më e lartë në Amerikën e Jugut dhe jashtë Azisë
Ohos del Salado	6 893 m	Argjentinë / Kili	Vullkani aktiv më i lartë në Tokë
Monte Pisis	6 793 m	Argjentinë	Masiv i madh vullkanik me fusha akullnajore
Uaskaran	6 768 m	Peru	Maja më e lartë në Peru
Sero Bonete	6 759 m	Argjentinë	Majë e lartë vullkanike në Argjentinën Veriore

Në Ande ka liqene dhe vendbanime në lartësi të mëdha sa që disa prej tyre janë më të larta se majat e Alpeve të njohura evropiane. Në lartësi mbi 4 000 metra njerëzit jetojnë në kushte ku ajri është aq i rrallë, sa që shumë vizitorë duhet të mësohen me ditë të tëra që të mund të marrin frymë normalisht.

Akonkagva

Kotopaksi

Andet si vargmal i madh janë krijuar si rezultat i përplasjes midis pllakës tektonike Naska dhe pllakës Jugamerikane. Andet janë male të reja, majat e tyre janë të larta, të thata dhe ende jostabile ndaj lëvizjeve të fuqishme tektonike. Tërmetet, aktiviteti vullkanik dhe ngritja graduale e maleve janë vetëm një pjesë e proceseve natyrore që veprojnë edhe sot në këtë rajon.

Andet janë të njohura edhe për faktin se në to gjenden qindra vullkane aktive dhe joaktive, por edhe maja me dëborë që ngrihen lart midis reve. Ky kontrast midis zjarrit (vullkaneve) dhe akullit (akullnajave) e bën këtë vargmal unik dhe magjepsës.

Maja më e lartë është **Akonkagva**, e cila ndodhet në Argjentinë dhe arrin një lartësi prej **6 960 metrash**.

Në zonën kufitare kiliano-argjentinase ngrihet **Ohos del Salado**, me lartësi prej mbi **6 800 metrash**. Ky vullkan konsiderohet si vullkani aktiv më i lartë në planet. Mjedisi i tij është jashtëzakonisht i thatë, i ftohtë dhe i paarritshëm, prandaj është shpesh synim i ekspeditave shkencore që studiojnë jetën në kushte të vështira dhe proceset vullkanike.

Në Peru veçohet maja mbresëlënëse **Uaskaran**, e lartë rreth **6 768 metra**, e njohur për akullnajat e mëdha dhe shpatet malore. Kjo është një nga majat më të vështira për t'u ngjitur në të gjithë vargmalin.

Një nga vullkanet më të njohur në Ekuador është **Kotopaksi**, i cili shquhet për formën konike dhe kapuçin prej dëbore. Ai është vullkan aktiv dhe duket nga larg, që është simbol i fuqisë natyrore të Andeve.

Andet nuk janë vetëm male të larta, por ato janë një barrierë natyrore që ka një ndikim të madh në **klimën** e kontinentit. Në shpatet perëndimore, për shkak të maleve të larta, reshjet pothuajse nuk arrijnë kurrë, prandaj shfaqet **shkretëtira Atakama**, e cila konsiderohet si **vendi më i thatë në botë**, vend që prej shekujsh nuk ka ra shi. Në anën lindore, ajri i ngrohtë dhe i lagësht nga Ultësira e Amazonës krijon shumë reshje dhe vegjetacion të pasur.

Andet gjithashtu ndikojnë mbi **lumenjtë**. Shumë lumenj në Amerikën e Jugut burojnë në shpatet e tyre, duke përfshirë lumin Amazon, Orinokon dhe degë të shumta që ujin rajonet bujqësore.

Përveç natyrës, Andet kanë një rol të madh në **histori dhe kulturë**. Inkasit e lashtë e ndërtuan perandorinë e tyre pikërisht përgjatë këtij sistemi malor, duke krijuar rrugë guri, tarraca për bujqësi dhe qytete si **Maçu Piçu (Machu Picchu)**. Sot, shumë qytete si La Paz, Kito dhe Kusko, ndodhen në lujna malore dhe rrafshnalta, duke u përshtatur lartësive dhe kushteve klimatike.

Andet janë nga sistemet natyrore më të larmishme dhe më madhështore në botë. Është vendi i ftohtit, nxehtësisë, shkretëtirave, akullnajave, vullkaneve dhe botës së gjallë, që është zhvilluar në kushtet më të larmishme. Andet janë më shumë se male, ato janë një **simbol natyror, historik dhe kulturor i Amerikës së Jugut**.

Maçu Piçu (Machu Picchu)

Në një hartë memece të Amerikës së Jugut shëno njësitë kryesore të relievit: Ultësirën e Amazonës, Malet e Guajanës, Maletë e Brazilit dhe sistemin malor të Andeve, duke përdorur ngjyra të ndryshme ose hije për të dalluar ultësirat, rrafshnaltat dhe malet!

MBANI MEND

Relievi i Amerikës së Jugut është me shumë kontraste, me male të larta e të reja të Andeve në perëndim dhe ultësira e rrafshnalta të mëdha në pjesën qendrore dhe lindore. Kjo larmi relievi ka një ndikim të madh në klimën, lumenjtë dhe ekonominë e kontinentit.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilat ultësira të gjera janë më të rëndësishmet në Amerikën e Jugut dhe ku ndodhen ato?
2. Për çfarë njihen Malet e Guajanës dhe ato të Brazilit?
3. Çfarë e bën sistemin malor të Andeve unik në gjatësi dhe lartësi?
4. Cili është vullkani aktiv më i lartë në botë dhe ku ndodhet ai?
5. Pse shkretëtira Atakama është një nga vendet më të thata në Tokë?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Klimë
ekuatoriale
tropikale
Klimë e lagësht
tropikale
Klimë savane
Klimë stepë
Klimë
shkretëtinore
Klimë e mesatare
Klimë malore
Atakama
Amazon
Ande

KLIMA E AMERIKËS SË JUGUT

Shikoni hartën e klimës së Amerikës së Jugut! Vini re se cilat tipe klimatike janë të përfaqësuara dhe mendoni se si ekuatori dhe relievi ndikojnë në klimë!?

Amerika e Jugut është një nga kontinentet me klimën më të larmishme në Tokë. Në këtë masë tokësore shfaqen pothuajse të gjitha tipet klimatike, nga klima e lagësht dhe pyjet e nxehta tropikale pranë ekuatorit, te klima stepike e butë në rajonet jugore, e deri te klima shkretëtirore më e thatë në planet. Kjo larmishmëri nuk është e rastësishme. Ajo shfaqet për shkak të pozitës specifike gjeografike të kontinentit, shtrirjes së madhe nga veriu në jug, ndikimeve të rrymave oqeanike, si dhe pranisë së Andeve, vargmalit që formëson kushtet e motit në hapësira të mëdha.

Klimën e Amerikës së Jugut e përcaktojnë disa faktorë të rëndësishëm: **pozita gjeografike**, pasi kontinenti shtrihet nga ekuatori deri në gjerësitë gjeografike me jugore; **lartësia e relievit**, veçanërisht Andet; **rrymat oqeanike**, siç është rryma e ftohtë e Humboltit; **qarkullimi i masave ajrore**; **afërsia me sipërfaqe të mëdha ujore**, mbi të gjitha me Oqeanin Atlantik dhe Paqësor. Falë të gjithë këtyre faktorëve, Amerika e Jugut ka tipe të shumta klimatike.

Në pjesën veriore të Amerikës së Jugut, veçanërisht në Ultësirën e Amazonës, mbizotëron **klima tropikale ekuatoriale**. Kjo pjesë e kontinentit ndodhet në vijën e ekuatorit, prandaj temperaturat janë të larta gjatë gjithë vitit dhe kurrë nuk ndryshojnë ndjeshëm. Ajri është i lagësht dhe i rëndë, ndërsa shirat janë aq të shpeshtë, sa që disa shkencëtarë thonë se "në Amazoni nuk ka ditë pa re". Këto kushte klimatike krijojnë një pyll të dendur tropikal, më të madhin në Tokë. Shtëpi e një numri jashtëzakonisht të madh llojesh bimë dhe shtazore.

Në jug dhe në veri të zonës tropikale klima gradualisht ndryshon. Në vend të lagështisë së vazhdueshme, shfaqet një klimë me sezone të alternuara me shi dhe të thata. Ky tip klime quhet **klimë savane** dhe është karakteristike për pjesë të mëdha të Brazilit dhe Venezuelës. Gjatë sezonit të reshjeve bimësia është e harlisur dhe e bollshme, por kur vjen periudha e thatjes, toka thahet dhe lumenjtë e zvogëlojnë sasinë. Savana është shtëpia e kullotave, drurëve të rrallë dhe kafshëve që janë përshtatur me kushtet e ndryshueshme.

Zonat klimatike

Temperatura më e ulët e regjistruar në Amerikën e Jugut është -32.8°C , e matur në vendin Sarmiento, në Argjentinën jugore në vitin 1907. Ajri i ftohtë dhe i thatë që depërton nga Antarktika ndonjëherë e shndërron këtë zonë në një "shkretëtim të ngrirë" të vërtetë. Temperatura më e lartë në kontinent ka arritur deri në 48.9°C , e matur në Rivadavia, Argjentinë, në vitin 1905. Në këtë zonë ajri mund të jetë aq i nxehtë dhe i thatë, sa që bimët thahen për disa orë, ndërsa erërat bartin rrëzë të nxehtë nga rajonet shkretëtinore.

Pampas

Kur klima bëhet edhe më e thatë, ka zona ku pothuajse nuk bie shi me vite. Në këto zona mbizotëron **klima shkretëtina**. Shembulli më i njohur për këtë është shkretëtira Atakama, në Kili. Ajo ndodhet në shpatet perëndimore të Andeve dhe është një nga rajonet më të thata në Tokë. Në disa zona të Atakamës nuk është regjistruar asnjë pikë shiu për më shumë se një shekull. Arsyeja për këtë është kombinimi i rrymës së ftohtë oqeanike të Humboltit, Andeve të larta që bllokojnë depërtimin e ajrit të lagësht dhe kushteve të qëndrueshme atmosferike, që parandalojnë formimin e reve. Për shkak të këtyre karakteristikave, Atakama shpesh krahasohet me sipërfaqen e Marsit dhe shërben si një laborator natyror për kërkime shkencore.

Në pjesët jugore të kontinentit klima bëhet **e butë dhe stepike (subtropikale)**. Në Argjentinë dhe Uruguai shtrihen rajone të gjera stepash të njohura si pampas. Këtu temperaturat vjetore janë më të ulta, kurse shirat janë të shpërndarë në mënyrë të barabartë, duke krijuar kushte të favorshme për zhvillimin e bujqësisë. Këto zona janë ndër rajonet bujqësore më të rëndësishme në botë, falë tokave pjellore dhe klimës së butë që mundëson kultivimin e grurit, misrit dhe blegtorisë së zhvilluar.

Vargmali i lartë i Andeve përfaqëson një botë të veçantë klimatike. Klima në male ndryshon ndjeshëm në varësi të lartësisë mbidetare. Në shpatet më të ulëta klima është tropikale, por vetëm pak mijëra metra më lart temperaturat bien ndjeshëm, kurse në majat më të larta mbizotërojnë kushte të ngjashme me ato në rajonet polare. Në Ande mund të shihen “breza” të ndryshëm klimatikë që pasojnë njëri-tjetrin, nga nxehtësia tropikale deri te rrafshnaltat e ftohta me dëborë që nuk shkrihet gjatë gjithë vitit. Ky fenomen është arsyeja pse shkencëtarët thonë se “Andet përmbajnë të gjitha klimat e botës”.

Në një hartë të memecës të Amerikës së Jugut, përpiku të shënosh rajonet me klimë ekuatoriale, savane, shkretëtina, stepë dhe malore, duke përdorur ngjyra të ndryshme! Në fletore shkruaj një shpjegim të shkurtër se pse pikërisht atje shfaqet secili brez klimatik!

MBAJ MEND

Klima e Amerikës së Jugut është e larmishme dhe pjesa më e madhe e kontinentit ka klimë të ngrohtë për shkak të afërsisë me ekuatorin. Relievi, veçanërisht Andet dhe rrymat oqeanike ndikojnë ndjeshëm në shpërndarjen e temperaturave dhe reshjeve.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Pse në Ultësirën e Amazonës mbizotëron vazhdimisht temperaturë e lartë dhe lagështi e madhe?
2. Çfarë e bën shkretëtirën Atakama nga rajonet më të thata në Tokë?
3. Si ndryshon klima në Ande me rritjen e lartësisë mbidetare?
4. Cilat kushte karakterizojnë klimën e savanës?
5. Pse pampasët janë ndër rajonet më të rëndësishme bujqësore në Amerikën e Jugut?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Lumenjtë

Pellgu i
Oqeanit
Paqësor
Pellgu i
Oqeanit
Atlantik
Orinoko
Amazonë
Parana

LUMENJTË E AMERIKËS SË JUGUT

Shikoni hartën me lumenjtë e Amerikës së Jugut! Vini re cilët janë lumenjtë më të mëdhenj, në cilin drejtim rrjedhin dhe në cilët oqeane derdhen!

Amerika e Jugut është shtëpia e disa prej lumenjve më mbresëlënës në botë. Këtu ndodhet lumi me më shumë ujë në planet, Amazoni, si dhe shumë lumenj të tjerë që kanë formësuar natyrën, historinë dhe kulturën e kontinentit. Lumenjtë këtu nuk janë thjesht rrjedha uji, por "autostrada" të vërteta natyrore që lidhin xhunglat, savanat, malet dhe fushat pjellore. Shumë vende në Amerikën e Jugut janë aq larg nga rrugët, sa që mënyra e vetme për të arritur tek ato është përmes lumenjve. Prandaj, lumenjtë konsiderohen si sistemi i qarkullimit të gjakut të kontinentit, duke sjellë ujë, jetë, ushqim, energji dhe rrugë nëpër peizazhe të pazakonta dhe të larmishme.

Ujëvarat Iguazu janë një sistem prej më shumë se 270 ujëvarash që shtrihen tre kilometra gjatësi. Më e njohura prej tyre quhet "Fyty i Djallit", ku një sasi e madhe uji bie në një humnerë të thellë në formë harku. Te Iguazu uji bie me forcë të madhe, sa që i gjithë ajri rreth ujëvarës krijon re. Shtyllat e fuqishme të ujit krijojnë një mjegull që ngrihet me dhjetëra metra, ndërsa zhurma është aq e madhe, sa që ndonjëherë mezi dëgjohet biseda.

Pellgu i Oqeanit Paqësor shtrihet në anën perëndimore të kontinentit, përgjatë shpateve të Andeve. Këta lumenj janë të shkurtër, të pjerrët dhe të shpejtë, pasi burimi i tyre është në malet e larta dhe leshohen shpejt drejt oqeanit. Për shkak të relievit të pjerrët, shumë prej këtyre lumenjve kanë ujëvara dhe pragje, por nuk janë shumë të gjatë. Më të rëndësishmit janë lumenjtë në Peru dhe Kili, të cilët, me gjithë rrjedhën e shkurtër, kanë rëndësi të madhe lokale, sepse sigurojnë ujë për bujqësinë në zonat e thata shkretëtimore në perëndim të Andeve.

Sistemi më i madh dhe më i rëndësishëm i pellgut lumor në Amerikën e Jugut është **pellgu i Oqeanit Atlantik**. Ai përfshin hapësira të mëdha, mes të cilave Ultësirën e Amazonës, pjesë të Rrafshnaltës së Brazilit, Pampasët dhe rajonet jugore të kontinentit. Uji i shumë lumenjve të mëdhenj, të cilët derdhen në Oqeanin Atlantik, krijon lugina pjellore, kënetat dhe rajonet të pasura bujqësore. Në këtë pellg ndodhet **Amazona**, lumi me më shumë ujë në botë, i cili mbledh ujë nga qindra degë dhe krijon ultësirën më të madhe përmbytëse në planet. Pjesa veriore e pellgut formon lumin **Orinoko**, i cili rrjedh nëpër Venezuelë dhe Kolumbi. Në pjesën jugore zhvillohet sistemi **La Plata**, në të cilin derdhen lumenjtë **Parana, Paraguai dhe Uruguai**. Këta lumenj kanë rëndësi të madhe ekonomike, sepse luginat e tyre njihen si ndër rajonet bujqësore më pjellore në botë.

Rrjeti hidrografik i Amerikës së Jugut

Lumenjtë më të mëdhenj në Amerikën e Jugut			
Lumi	Gjatësia	Shtetet nëpër të cilat rrjedh	Përshkrimi
Amazon	6 400 – 7 062 km (në varësi të matjeve)	Peru, Kolumbi, Brazil	Lumi me më shumë ujë në botë; krijon një pellg lumor gjigant dhe rrjedh nëpër pyllin më të madh tropikal në Tokë.
Parana	4 880 km	Brazil, Paraguai, Argjentinë	Lum i madh i Amerikës së Jugut, i njohur për ujëvarat Iguazu dhe hidrocentralin Itaipu.
Madeira	3 380 km	Brazil, Bolivi	Dega kryesore e Amazonës; e njohur për rrymat e tij të forta dhe pyjet tropikale nëpër të cilat rrjedh.
Purus	3 211 km	Peru, Brazil	Lum shumë gjarpërues me rrjedhë të ngadaltë; rrjedh nëpër pyllin e dendur tropikal të Amazonës.
Sao Francisko	3 160 km	Brazil	Lum i rëndësishëm për Brazilin lindor; rrjedh nëpër klima të ndryshme dhe shërben për transport, ujitje dhe energji.

Pellgu i Detit të Karaibeve përfshin një sipërfaqe më të vogël dhe ka një rëndësi të madhe rajonale. Disa lumenj më të vegjël nga pjesët veriore të Kolumbisë dhe Venezuelës derdhen direkt në det. Këta lumenj janë më të shkurtër, por janë të rëndësishëm për popullsinë vendase në zonat me klimë të ngrohtë dhe të lagësht.

Në një hartë memece të Amerikës së Jugut, shëno me kujdes tre pellgjet kryesore lumore të kontinentit!

Pellgjet lumore në Amerikën e Jugut tregojnë se sa shumë është i lidhur uji me jetën në kontinent. Lumenjtë e mëdhenj si Amazoni, Orinoko dhe Parana, krijojnë toka pjellore dhe biosferë të pasur dhe mundësojnë zhvillimin e shumë komuniteteve njerëzore. Kuptimi i këtyre sistemeve lumore na ndihmon të kuptojmë më mirë natyrën dhe të vlerësojmë rëndësinë e lumenjve në ruajtjen e jetës.

Kur flitet për lumenjtë e Amerikës së Jugut, është e pamundur të mos përmendet lumi **Amazon**, që është treguesve natyrorë dhe shpesh përshkruhet si lumi më sasi më të madhe të ujit në Tokë. Amazona nuk është thjesht një lum i gjatë dhe i gjerë, ajo është një sistem që furnizon me ujë jetën e miliona njerëzve, kafshëve dhe bimëve. Sasia ujore është aq e madhe, sa që gjatë derdhjes në Oqeanin Atlantik, ujit të ëmbël që ajo sjell me vete bën që oqeani të humbasë kripësinë e tij deri në **200 kilometra** larg nga bregu. Ky fenomen nuk shfaqet te asnjë lum tjetër në botë. Amazona buron lart në **masivet malore të Andeve**, ku fillon si një lum i shpejtë, i ftohtë dhe i fuqishëm malor që çan luginat e thella dhe rajonin malor dhe hyn në **Ulltësinë e Amazonës** dhe shndërrohet në një lum të gjerë, të qetë, por jashtëzakonisht të fuqishëm. Në disa pjesë gjerësia e saj është aq e madhe sa që nga njëri breg nuk mund të shihet bregu tjetër. Gjatë sezonit të shirave, lumi rit nivelin dhe ujërat e tij përmblytëse mund të depërtojnë deri në 50 kilometra në brendësi të pyllit tropikal. Ky sistem i madh ujqor mbledh ujë nga **më shumë se**

Lumi
Amazon

Në një hartë memece të Amerikës së Jugut, përpiku të shënosh rrjedhat e Amazonës, Orinokos dhe Paranës! Gjithash-tu, në fletore shkruaj nga një fjali që do të jetë e veçantë për secilin nga tre lumenjtë, për shembull: vendi ku buron, zonat nëpër të cilat rrjedh ose ndonjë veçori natyrore!

1 100 degë, nga të cilat të paktën 15 janë më të gjata se 1 000 kilometra. Disa prej tyre, si Rio Negro ose Madeira, janë sisteme lumore që krahasohen me lumenjtë më të mëdhenj në kontinentet e tjera. Amazona ka pellgun lumor më të madh në botë, i cili mbulon një territor sa Evropa.

Ultësira e Amazonës është një botë e veçantë natyrore. Gjatë vitit hapësira të mëdha përgjatë lumit përmyten. Në të jetojnë lloje unike, si **delfini rozë i lumit, anakonda, piranjat**, si dhe qindra lloje zogjsh që jetojnë në kurorat e drunjeve. Amazona nuk është vetëm një mrekulli natyrore, por edhe një “motor” i madh klimatik. Avullimi i madh që ndodh nga ujërat e saj dhe pyjet tropikale krijon sasi të mëdha ajri të lagësht që rregullon motin jo vetëm në Amerikën e Jugut, por edhe në pjesë të tjera të botës.

Mbi 30 milionë njerëz jetojnë në rajonin e Amazonës dhe shumë prej tyre mbështeten te lumi për transport, peshkim, bujqësi dhe jetën e përditshme. Në shumë pjesë nuk ka rrugë, por vetëm lumi ofron qasjen e vetme në vendbanimet, gjë që e bën atë një lidhje të rëndësishme ekonomike dhe kulturore në të gjithë rajonin. Me madhësinë, pasurinë dhe rëndësinë natyrore, Amazona përfaqëson një mrekulli të vërtetë të planetit dhe shembullin më të përsosur se si një lumë mund të krijojë botën e tij të veçantë dhe unike.

Në pjesën veriore të Amerikës së Jugut rrjedh lumi i dytë për nga madhësia, **Orinoko**, i cili kalon hapësirën e Venezuelës dhe pjesë të Kolumbisë. Orinoko fillon pranë Maleve të Guajanës dhe rrjedh nëpër savana dhe kënetat e gjerë. Në disa pjesë krijon rrjete të mëdha kanalesh, liqenesh dhe ishujsh lumor. Orinoko është i njohur për faktin se gjatë sezonit të shiut shumë pjesë të shtratit të lumit përmyten dhe shndërrohen në sipërfaqe të mëdha ujore. Këto zona të përmytura janë venbanim i një numri të madh kafshësh, mes të cilave spikat delfini i rrallë i lumit, milingonangrënësi, kapibarat dhe zogjtë e shumtë.

Në pjesën jugore të kontinentit dominon lumi **Parana**, i cili së bashku me lumenjtë Paraguai dhe Uruguai krijon sistemin e madh lumor **La Plata**. Parana rrjedh përmes Brazilit, Paraguait dhe Argjentinës dhe është e rëndësishme për prodhimin e energjisë elektrike, bujqësinë dhe transportin. Hidrocentralet i njohur “Itaipu”, një nga më të mëdhenjtë në botë, është ndërtuar pikërisht në këtë lumë. Ajo krijon ultësira pjellore, kullota dhe lugina në të cilat janë zhvilluar qytete të mëdha dhe rajone bujqësore.

Përkrahuj me disa fjali se si do të dukej jeta e njerëzve në Amerikën e Jugut nëse lumenjtë si Amazona ose Parana do të zvogëloheshin ose do të thaheshin!

MBAJ MEND

Lumenjtë e Amerikës së Jugut kanë shumë ujë, ndërsa më i madhi prej tyre është Amazona, lumi me më shumë ujë në botë. Pjesa më e madhe e lumenjve derdhen në Oqeanin Atlantik dhe kanë rëndësi të madhe për transportin, bujqësinë dhe jetën e popullsisë.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Sa është gjatësia e lumit Amazonë?
2. Si ndikon lumi Amazonë mbi mjedisin jetësor në pjesët veriore të kontinentit?
3. Cilët shtete lidh rrjedha e lumit Parana dhe pse është e rëndësishme për ekonominë?
4. Çfarë lidhje ekziston mes lumenjve dhe zonave të përmytura në Ultësirën e Amazonës?
5. Në çfarë mënyre lumenjtë ua lehtësojnë jetën popullsisë vendase në brendësi të kontinentit?

LIQENET E AMERIKËS SË JUGUT

Kuptimet kryesore gjeografike:

Shikoni hartën me liqenet e Amerikës së Jugut! Vini re se ku ndodhen liqenet më të mëdha dhe mendoni se pse ato janë më të rralla në krahasim me Amerikën e Veriut!?

Amerika e Jugut nuk ka aq shumë liqene të mëdha sa Amerika e Veriut, por liqenet që ekzistojnë në këtë kontinent janë jashtëzakonisht të rëndësishëm. Disa ndodhen lart në Ande, ku uji është i ftohtë, i kthjellët dhe i qetë, kurse të tjerë janë formuar në rajonet e ulëta dhe të ngrohta të Amazonës ose në Ultësirën e Paraguit. Më i njohuri prej tyre, Titikaka, ndodhet në një lartësi të madhe sa që banorët vendas shpesh thonë se “prek qiellin”. Liqenet në Amerikën e Jugut janë shtëpi të kulturave të lashta, rezervate natyrore dhe burime të rëndësishme uji që kanë formësuar jetën e njerëzve dhe kafshëve për shekuj me radhë.

*Liqenet
Titikaka
Marakaibo
Liqen i kripur
Rrafshnaltë
Ande*

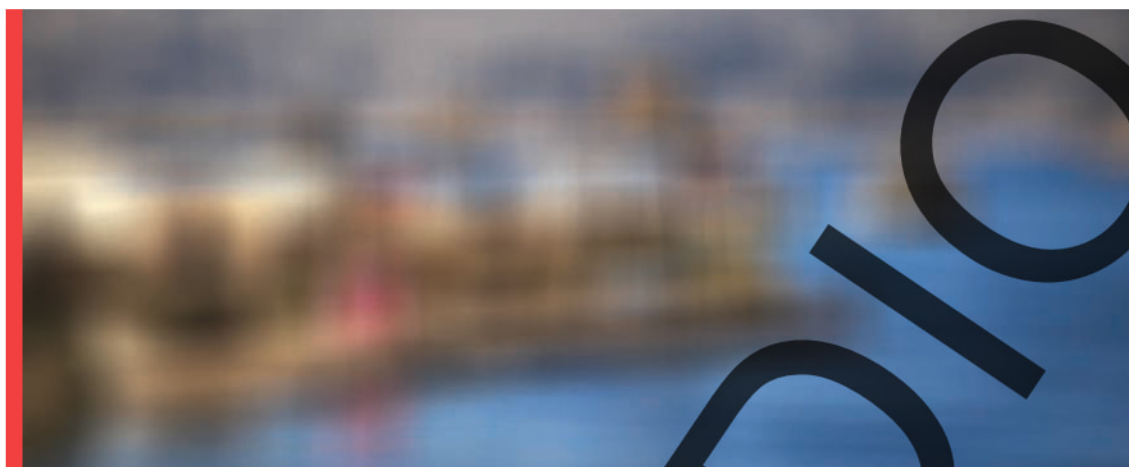
Në Ande ekzistojnë liqene të vegjël që ndodhen në lartësi mbi 5 000 metra dhe gjatë vitit janë të ngrirë dhe të mbuluar me dëborë. Disa prej tyre kanë ujë me ngjyra të pazakonta, si e gjelbër, e kaltër ose e kuqërremtë. Për shkak të kushteve ekstreme, këtu jetojnë vetëm disa lloje organizmash që janë përshtatur me të ftohtët dhe ajrin e rrallë.

Liqeni më i njohur dhe më i madh në Amerikën e Jugut është **Titikaka**, i vendosur në rrafshnaltën e gjerë në kufirin midis Perusë dhe Bolivisë. Me lartësinë e tij mbidetare prej rreth **3 812 metrash**, ky liqen konsiderohet si **liqeni më i lartë i lundrueshëm në botë**. Kjo do të thotë se ujërat e tij janë të thellë dhe të qetë sa që në të mund të lundrojnë varka, anije peshkimi dhe anije turistike. Për shkak të lartësisë së madhe, ajri rreth liqenit është i rrallë dhe jashtëzakonisht i pastër. Kur dielli lind mbi Ande, rrezet e tij reflektohen nga sipërfaqja e ujit, duke krijuar një ngjyrë të kaltër mbresëlënëse, kështu që shpesh duket si një pasqyrë gjigante midis majave të maleve. Kjo llojë dritë dhe e ujit u ka lënë përshtypje të fortë popujve që kanë jetuar këtu për mijëra vjet.

Liqeni Titikaka

Ishujt
lundrues
të popullit
Uros

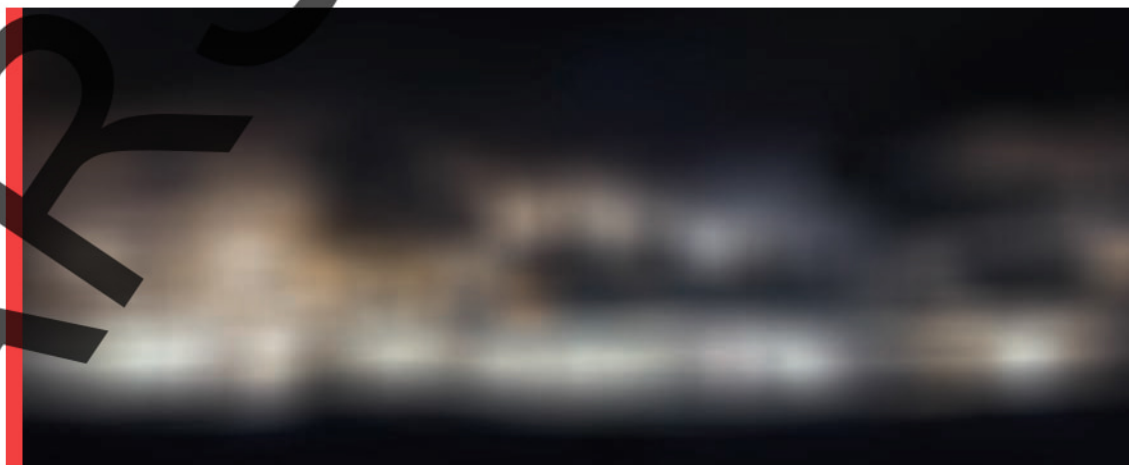
Titikaka është gjithashtu një liqen **shumë i thellë**, në disa vende thellësia e tij kalon **280 metra**, kurse sipërfaqja e tij është **më e madhe se 8 000 km²**, gjë që e bën atë një nga liqenet më të mëdha në Amerikën e Jugut. Në ujërat e tij janë të shpërndarë ishuj të shumtë, disa natyrorë e disa të krijuar nga dora e njeriut. Më të pazakontët janë ishujt që lundrojnë të popullit **Uros**. Këta ishuj janë të ndërtuar nga shtresat e kallamave, të quajtur totora, të cilët i mbledhin nga pjesët e cekëta të liqenit. Me shekuj, Urosët i rinovojnë ishujt e tyre, ndërtojnë shtëpi prej kallami dhe lundrojnë me varka të bëra nga i njëjti material. Këta ishuj janë vërtet një shembull i jashtëzakonshëm se si njeriu mund të përshtatet dhe të jetojë në harmoni me natyrën.

Liqeni Titikaka ka një rëndësi të madhe historike dhe kulturore. Besohet se pikërisht në rrethinën e tij **ka filluar qytetërimi i Inkëve**, një nga qytetërimet më me ndikim dhe më të fuqishme në Amerikën e Jugut. Sipas legjendave të tyre, Inkët e parë dolën nga ujërat e Titikakës, gjë që e bën liqenin një vend të shenjtë në traditën e tyre. Edhe sot, qytetet përreth, ishujt dhe faltoret dëshmojnë për historinë e lashtë dhe për rëndësinë që liqeni ka pasur në zhvillimin e këtij qytetërimi.

Në pjesën veriore të Venezuelës ndodhet **liqeni Marakaibo**, një nga liqenet më interesante në Amerikën e Jugut. Edhe pse nga pamja dhe madhësia të kujton një liqen, shkencëtarët shpesh e quajnë gji, pasi përmes një kanali të ngushtë është i lidhur me Detin e Karaibeve. Uji në të është një përzierje e ujit të ëmbël dhe të kripur, gjë që krijon një ekosistem unik.

Marakaibo është i njohur edhe për një dukuri të pazakontë dhe në zonën e tij shfaqen **rufetë më të shpeshta në botë**, të njohura si “rufetë e Katatumbos”. Në disa netë, rrufetë shkëlqejnë vazhdimisht për orë të tëra, pa bubullima, duke krijuar një spektakël dritash natyrore të dukshëm nga shumë kilometra. Për shkak të kësaj, liqeni Marakaibo është një nga vendet natyrore më të njohura në Venezuelë.

Rufetë e
Katatumbos
në liqenin
Marakaibo

Liqenet më të mëdha në Amerikën e Jugut			
Liqeni	Sipërfaqja km ²	Lokacioni	Përshkrimi
Marakaibo	13 000 km ²	Venezuelë	Liqen i madh/gji; i njohur botërisht për rrufetë e Katatumbos.
Titikaka	8 372 km ²	Peru / Bolivi	Liqeni më i lartë i lundrueshëm në botë.
Popo	3 000 – 4 000 km ²	Bolivi	Liqen i kripur historikisht i madh, sot pothuajse i tharë.
Buenos Aires/ Gjeneral Karera	1 850 km ²	Argjentinë / Kili	Liqen akullnajor me ujëra bruz dhe shpella mermeri.
Lago Argjentino	1 466 km ²	Argjentinë	Liqeni më i gjerë me ujë të ëmbël në Argjentinë; akullnaja Perito Moreno.

Titikaka dhe Marakaibo janë më të njohurit, në kontinent ekzistojnë edhe liqene të tjerë të rëndësishëm. Në Paraguai dhe Argjentinën Veriore ndodhen liqene të shumta, të cekëta dhe laguna që janë të rëndësishme për shpendët shtegtarë dhe për bujqësinë. Në Ande ka shumë liqene të vogla akullnajore të krijuara nga shkrija e borës dhe akullit, të cilët shërbejnë si burime uji për komunitetet lokale. Në rajonet jugore të Kilit dhe Argjentinës janë zhvilluar sisteme të liqeneve vullkanike të jashtëzakonshme, me ngjyrë të kaltër ose të gjelbër, të krijuara nga mineralet dhe burimet nëntokësore.

Liqenet në Amerikën e Jugut, jo shumë në numër, luajnë një rol të madh në natyrë dhe në jetën e popullsisë. Disa janë qendra shpirtërore, të tjerë janë ekonomikisht të rëndësishëm, kurse të tretit janë mrekulli natyrore që tërheqin shkencëtarë dhe turistë nga e gjithë bota.

Përfytyro se je një kërkues në Amerikën e Jugut! Shkruaj një fjali se cilin liqen do të dëshiroje të vizitoje dhe pse!

MBAJ MEND

Amerika e Jugut ka një numër më të vogël liqenesh, kurse më i njohuri është liqeni Titikaka, liqen më i lartë i lundrueshëm në botë. Shumica e liqeneve janë të lidhur me zonat malore dhe proceset tektonike, prandaj nuk janë të shpërndarë në mënyrë të barabartë në kontinent.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Ku ndodhet liqeni Titikaka dhe për çfarë është i njohur?
2. Pse liqeni Marakaibo ndonjëherë konsiderohet dhe si gji?
3. Çfarë lidhje ekziston midis liqenit Titikaka dhe qytetërimit të Inkave?
4. Pse është e pazakontë dukuria e "rrufeve të Katatumbos"?
5. Çfarë llojesh të tjera liqenesh shfaqen në Ande dhe çfarë i krijon ato?

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Bakër
Argjend
Ar
Litium
Hekur
Naftë
Gaz natyror
Amazonë
Pyje
Burime (Resurse)

PASURITË NATYRORE TË AMERIKËS SË JUGUT DHE SHPËNDARJA E TYRE GJEOGRAFIKE

Shikoni hartën me pasuritë natyrore të Amerikës së Jugut! Vini re se ku ndodhen burimet minerale, energjetike dhe pyjore dhe mendoni nëse ato janë të shpërndara në mënyrë të barabartë në kontinent!

Amerika e Jugut është një kontinent i pasur me burime natyrore, të cilat ndikojnë në zhvillimin e saj ekonomik, industrinë dhe tregtinë ndërkombëtare. Nga pasuritë e mëdha minerale që kanë malet e Andeve, te pyjet e pafundme të Amazonisë dhe sipërfaqet pjellore bujqësore në Argjentinë dhe Brazil, ku natyra ka një ndikim të madh mbi jetën e njerëzve në këtë kontinent. Pasuritë minerale, si bakri, ari, argjendi dhe hekuri, janë më së shumti të përqendruara në zonat malore, ndërsa lumenjtë dhe pyjet e lagështa tropikale krijojnë rajone jashtëzakonisht pjellore në ultësira. Amerika e Jugut është gjithashtu e rëndësishme nga pikëpamja energjetike, me hidrocentrale mëdha dhe rezerva të pasura të naftës dhe gazit.

Nafta dhe gazi natyror janë ndër pasuritë natyrore më të rëndësishme të Amerikës së Jugut. Ato përfaqësojnë bazën e sistemit energjetik, eksportit dhe industrinë e shumë shteteve. Për shkak të proceseve të ndryshme gjeologjike dhe aktivitetit të pasur vullkanik e tektonik, nën koren e kontinentit fshihen rezerva të mëdha energjetike.

Venezuela zotëron rezervat më të mëdha të naftës në botë, në mbi **300 miliardë fuçi**. Vendburimet më të mëdha ndodhen në zonën përgjatë lumit **Orinoko**, ku bëhet fjalë për naftë të rëndë dhe të dendur, e cila kërkon teknologji të veçantë për përpunim. Nafta në Venezuelë është baza e ekonomisë. Një pjesë e madhe e të ardhurave, industria dhe eksporti bazohen kryesisht në këtë burim. Për këtë arsye, ky vend ka një histori të gjatë si një nga prodhuesit më të rëndësishëm në industrinë botërore të naftës.

Në Amerikën e Jugut ndodhet i ashtuquajtur i "Trekëndëshi i Litiumit", një rajon midis Kilit, Bolivisë dhe Argjentinës. Këtu gjenden mbi 50% e rezervave botërore të litiumit, metal i cili është kyç për bateritë e automobilave elektrikë dhe telefonave celularë.

*Platformë
nafte, Rio de
Zhaneiro*

Brazili është lider në Amerikën e Jugut në teknologjinë moderne të naftës. Vendburimet më të mëdha janë zbuluar thellë nën sipërfaqen e Oqeanit Atlantik, nën shtresat e trashë të kripës. Këto të ashtuquajtura rezerva “**para-kripës**” janë zbuluar në thellësi të mëdha dhe kërkojnë teknologji të përparuar për t’u shfrytëzuar dhe përmbajnë sasi të mëdha naftë me cilësi të lartë. Industria e naftës luan një rol të madh në zhvillimin e qyteteve si **Rio de Zhaneiro dhe Santos**, ku ndodhen platforma të mëdha naftë dhe porte.

Argjentina është veçanërisht e njohur për pasurinë e **gazit natyror**, i cili është i rëndësishëm në industri dhe në prodhimin e energjisë elektrike. Zbulimi më i rëndësishëm në dekadat e fundit është **formacioni Vaca Muerta (Vaca Muerta)**, nga vendburimet më të mëdha të gazit dhe naftës në botë. Ky rajon mund ta shndërrojë Argjentinën në një fuqi energjetike, pasi përmban rezerva të mëdha që vlerësohen në miliarda metra kub gaz dhe qindra miliona fuçi naftë.

Bakri është një metal që ka pasur një rëndësi të jashtëzakonshme në zhvillimin e njerëzimit që nga kohërat e lashta, ndërsa sot është i pazëvendësueshëm në elektronikë, transport dhe teknologjinë moderne. Amerika e Jugut është një qendër botërore për prodhimin e bakrit, pasi nën koren e kontinentit gjenden disa nga rezervat më të pasura të bakrit në planet. Arsyeja fshihet në proceset e gjata gjeologjike që janë zhvilluar në **Ande**, ku vullkanizmi dhe trysnitë në brendësi të Tokës kanë krijuar shtresa të pasura minerale.

*Shfrytëzimi i
bakrit, Kili*

Në një hartë memece të Amerikës së Jugut, shëno rajonet ku ndodhen pasuritë më të rëndësishme natyrore: bakri, litiumi, ari, nafta dhe pyjet e dendura tropikale!

Kili është prodhuesi më i madh i bakrit në botë dhe siguron rreth **një të tretën e rezervave botërore**. Thuajse e gjithë pjesa perëndimore e vendit është pjesë e Andeve, prandaj pikërisht atje ndodhen disa nga minierat më të mëdha në planet. Më e njohura është **Eskondida (Escondida)**, minierë gjigante me qiell të hapur, e cila nga pamja ngjan me një amfiteatër gjigant shkëmbor. Në të punojnë mijëra njerëz, kurse prodhimi është aq i madh saqë vetë miniera siguron një pjesë të konsiderueshme të të ardhurave shtetërore.

Peru është prodhuesi i dytë më i rëndësishëm i bakrit në rajon. Atje minierat ndodhen në lartësi të mëdha mbidetare, shpesh mbi 3 000 metra. Kushtet janë të vështira për shkak të ajrit të rrallë, klimës së ftohtë dhe terrenit të vështirë, por minierat janë ndër më të pasurat në botë. Peruja ka një traditë të gjatë minerare. Qytetërimi i lashtë i Inkave nxirrte dhe përpunonte bakër për prodhimin e mjeteve, sendeve zbukuruese dhe armëve. Minierat moderne në Peru si **Antamina dhe Toromocho**, janë ndër më produktivet në kontinentin amerikan. Prodhimi i bakrit është një nga shtyllat më të rëndësishme ekonomike në vend dhe ndikon ndjeshëm në eksportin dhe të ardhurat.

Litiumi është një metal që po bëhet gjithnjë e më i rëndësishëm në botën moderne për shkak të rolit të tij kyç në prodhimin e baterive për telefonat celularë, laptopët, automobilat elektrikë dhe sistemet për ruajtjen e energjisë nga elektrocentralet diellore dhe të erës. Amerika e Jugut është qendra e prodhimit dhe e rezervave botërore të litiumit, kurse arsyeja fshihet në kushtet e veçanta natyrore në rrafshnaltat e larta të Andeve.

Në kufirin midis **Kilit, Bolivisë dhe Argjentinës** shtrihen rrafshnaltat të thata dhe të larta të quajtura **salare** (shkretëtira kripe), të cilat dikur kanë qenë liqene gjigante. Me kalimin e kohës uji ka avulluar, duke lënë pas shtresa kripe të pasura me minerale, mes të cilave edhe sasi të mëdha litiumi. Sipërfaqja e këtyre salareve duket si fusha të bardha gjigante me çarje të rregullta gjeometrike. Por, pasuria e vërtetë ndodhet **nën korren e kripës**, ku ka rezervuarë të mëdhenj nëntokësorë me ujë të kripur mineral, nga i cili nxirret litiumi.

Në Kilin Verior ndodhet **Salar de Atakama**, një nga vendburimet më të pasura të litiumit në Tokë. Litiumi përfitohet në atë mënyrë që uji i kripur pompohet në pishina të cekëta, ku nxehtësia e diellit avullon ujin dhe e lejon metalin të mbetet pas.

Salar de Ujuni në Bolivi është shkretëtira më e madhe e kripës në botë, me një sipërfaqe prej rreth **10 500 km²**. Ajo duket si një det i bardhë i pafund dhe shihet nga gjithësia. Ky rajon përmban rezervat më të mëdha të litiumit në planet, por është më pak i shfrytëzuar për shkak të problemeve teknike. Salar de Ujuni ka një potencial të madh për t'u bërë një qendër energjetike në të ardhmen.

Salar de Ujuni, Bolivi

Argjentina ka rezerva të mëdha të litiumit në provincat veriore Jujuy (Huhui), Salta dhe Katamarca. **Salar del Hombre Muerto** dhe **Salar de Antofalla** janë ndër vendburimet më perspektive në botë. Argjentina po hap me shpejtësi miniera dhe pritet që në vitet e ardhshme të bëhet nga prodhuesit kryesor të litiumit.

Ari dhe argjendi kanë një rol veçanërisht të rëndësishëm në historinë dhe zhvillimin e Amerikës së Jugut. Këto metale fisnike janë nxjerrë në këtë rajon për më shumë se dy mijë vjet, që nga koha e Inkave, të cilët i konsideronin ato si dhurata nga Zoti. Sipas besimeve të tyre, ari ishte „lotët e Diellit”, ndërsa argjendi «lotët e Hënës». Pandaj Inkat zhvilluan teknika të përparuara për minierat dhe përpunimin, të cilat edhe sot konsiderohen si mrekulli të vërteta teknologjike për atë kohë.

Peru është një shtet me miniera i njohur botërisht, me rezerva të mëdha të argjendit dhe arit. Peru është nga prodhuesit më të mëdhenj të argjendit në botë. Në rajone si Pasco dhe Puno ndodhen miniera me koridore më të thella nëntokësore. Peru është gjithashtu një prodhues i rëndësishëm i arit. Minierat në Kajamarca dhe Madre de Dios janë ndër më të mëdhatë dhe më të njohurat në Amerikën e Jugut. Disa zona minerale, si Yanacocha, është nga minierat më të mëdha të arit në hemisferën perëndimore.

Brazili dhe Kolumbia janë të njohur për të ashtuquajturit «lumenj të artë», lumenj në shtretërit e të cilëve gjenden ende kokrriza ari. Njerëzit në vendbanimet e vogla minerale, të njohur si garimpeiros (Brazili) ose mineros (Kolumbia), vazhdojnë tradicionalisht të kërkojnë ar duke shpëlarë rërën dhe zhavorrin përgjatë lumenjve. Kjo është një mënyrë e vështirë dhe e rrezikshme pune, por ka vlerë të madhe historike për komunitetet lokale.

Në Brazil, rajoni Minas Gerais (“Minierat e Përgjithshme”), që nga shekulli XVIII ka qenë qendër për prodhimin e arit. Kolumbia, nga ana tjetër, përveç arit, është e njohur edhe për smeraldët e cilësisë së lartë që gjenden në të njëjtat zona minerale.

Hekuri dhe boksiti janë ndër burimet minerale më të vlefshme në Amerikën e Jugut, sepse përfaqësojnë bazën për zhvillimin e industrisë metalurgjike dhe teknologjive moderne. Pa këto xehe nuk do të mund të ndërtoheshin ura, rrokaqiej, automjete, hekurudha, avionë, e madje as sende të thjeshta si kanaçe, kablo apo pjesë për pajisje elektronike.

Brazili është një nga eksportuesit më të mëdhenj të xehes së hekurit në të gjithë botën. Pjesa më e madhe e prodhimit vjen nga shteti Minas Gerais. Kompleksi më i njohur mineral është **Carajás (Kara-zhas)**, një nga vendburimet më të mëdha dhe më të pasura të hekurit në planet. Hekuri nga Brazili ka cilësi të lartë dhe përmban shumë pak mbetje, gjë që e bën atë të shkëlqyer për prodhimin e çelikut. Një pjesë e madhe e këtij hekuri eksportohet shtete me industri si Kina, Japonia dhe shtetet evropiane.

Boksiti është minerali nga i cili përfitohet alumini, një nga metalet më të përdorura në botën moderne. Amerika e Jugut është një burim i pasur i boksitit, veçanërisht në vendet në pjesën veriore të kontinentit. Përveç hekurit, Brazili ka rezerva mëdha të boksitit. Në shtetin Pará ndodhen miniera që prodhojnë miliona tonë në vit. Brazili është në mesin e tre prodhuesve më të mëdhenj të boksitit në botë dhe një pjesë e madhe e xehes eksportohet në vendet e zhvilluara industrialisht.

*Shfrytëzimi
i hekurit,
Brazil*

Guajana është e njohur për tokat e saj të kuqe të pasura me boksit. Ky mineral është kyç për ekonominë e saj dhe për dekada me radhë përfaqëson produktin kryesor të eksportit. Në Guajanë ekzistojnë impiante dhe fabrika për përpunim, kështu që një pjesë e boksitit nuk eksportohet si lëndë e parë, por përpunohet në aluminë, një hap i rëndësishëm drejt përfuturit të aluminit.

Më tej, ndonëse është një nga shtetet më të vogla në Amerikën e Jugut, **Surinami** ka rezerva të rëndësishme të boksitit dhe një traditë të gjatë në miniera. Në shekullin XX ai ishte një nga prodhuesit më të mëdhenj botërorë. Sot, edhe pse prodhimi është zvogëluar, industria minerare luan ende një rol të madh në ekonomi.

Pylli tropikal i Amazonës (Amazonia) është pylli më i madh i shiut në Tokë dhe një nga pasuritë natyrore më të vlefshme që zotëron Amerika e Jugut, por edhe i gjithë planetit. Ai shtrihet në nëntë shtete, ndërsa pjesa më e madhe ndodhet në Brazil. Ky territor pyjor i gjelbër mbulon më shumë se **5.5 milionë km²** dhe kjo sipërfaqe është më e madhe se e gjithë Bashkimi Evropian. Sipas shkencëtarëve, Amazonia është shtëpia e **rreth 10% të të gjitha llojeve të gjalla në Tokë**, gjë që e bën atë ekosistemin biologjik më të pasur në botë.

Pylli i Amazonës është i njohur si **“mushkëritë e planetit”**, sepse prodhon sasi të jashtëzakonshme oksigjeni, ndërsa në të njëjtën kohë thith sasi të madhe të dioksidit të karbonit. Në këtë mënyrë rregullon klimën në mbarë botën dhe parandalon ngrohjen e shpejtë globale. Lagështia dhe nxehtësia në Amazonë krijojnë kushte për rritjen e vazhdueshme të bimëve dhe pemëve, mes të cilave ka mijëra lloje mjekësore që ende nuk janë hulumtuar plotësisht. Shumë barna moderne bazohen në bimë që e kanë origjinën pikërisht nga pylli i Amazonës.

Nën këtë pafundësi rriten drurë të lartë edhe mbi 60 metra, duke krijuar një tendë të dendur që e mbulon xhunglën si një kapele e gjelbër. Nën to ndodhen shtresat e bimëve, lianave dhe drurëve të vegjël që formojnë një ekosistem kompleks. Amazonia është edhe vendi i shumë kafshëve: jaguarëve, milingonangrënësve, tapirëve, shqiponjave harpi, papagajve, si dhe e mijëra llojeve të insekteve dhe gjallesave të rralla ujore si delfini i Amazonës.

Përveç pasurisë natyrore, Amazonia ka edhe një **rëndësi të madhe ekonomike**. Pyjet sigurojnë lëndën e drurit, bimë për industrinë farmaceutike, fruta dhe burime të tjera që përdoren nga komunitetet lokale. Por, në të njëjtën kohë, ky rajon është shumë i ndjeshëm dhe i ekspozuar ndaj rreziqeve për shkak të prerjeve masive, zjarreve dhe zgjerimit të bujqësisë. Prandaj, një numër i madh shtetesh dhe organizatash ndërkombëtare punojnë për mbrojtjen e pyllit të Amazonës për të ruajtur këtë thesar natyror për brezat e ardhshëm.

MBAJ MEND

Amerika e Jugut disponon pasuri të rëndësishme natyrore si xehe, naftë, gaz natyror, pyje dhe ujëra. Këto burime janë të shpërndara në mënyrë të pabarabartë, më së shpeshti të lidhura me relievin dhe përbërjen gjeologjike dhe kanë ndikim të madh në zhvillimin ekonomik të kontinentit.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilët shtete në Amerikën e Jugut janë prodhuesit më të mëdhenj të bakrit?
2. Çfarë përfaqëson “Trekëndëshi i Litiumit” dhe ku ndodhet ai?
3. Pse Andet janë aq të pasura me minerale?
4. Cilët shtete janë ndër prodhuesit më të mëdhenj të naftës në kontinent?
5. Pse pylli i Amazonës konsiderohet si një pasuri natyrore globale?

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE AMERIKËS SË JUGUT

POPULLSIA E AMERIKËS: SHPËRNDARJA, DENDËSIA DHE SHTIMI NATYROR

Shikoni hartën e shpërndarjes së popullsisë në Amerikë. Vëreni se ku jetojnë numri më i madh dhe ku numri më i vogël i banorëve dhe mendoni se prej çka varet dendësia e popullsisë.

A e dini se në Amerikë mund të gjeni vende ku në një kilometër katror jetojnë mbi 20 000 njerëz, por edhe hapësira të mëdha ku mund të udhëtoni me orë të tëra pa takuar asnjë njeri? Në këtë kontinent ka megapolisë me miliona banorë, por edhe zona të egra me pyje të dendura, shkretëtira dhe male ku natyra ka pushtetin e plotë. Pikërisht ky kontrast i madh e bën Amerikën një nga kontinentet më interesante për studimin e popullsisë. Në këtë mësim do të zbuloni se sa njerëz jetojnë në Amerikë, ku janë më të përqendruar dhe pse disa rajone janë shumë të populluara, ndërsa të tjerat pothuajse të zbrazëta, si dhe si ndryshon numri i popullsisë me kalimin e kohës.

Konceptet kryesore gjeografike:

Numri i popullsisë
Shpërndarja e popullsisë
Dendësia e popullsisë
Shtimi natyror
Rajonet urbane
Zonat me popullsi të rrallë

NUMRI DHE SHPËRNDARJA E POPULLSISË NË AMERIKË

Amerika është një nga kontinentet më të populluara në botë. Sot në kontinentin amerikan jetojnë mbi **1 miliard banorë**, që përbën rreth 13% të popullsisë së botës. Amerika e Veriut dhe Amerika e Jugut zënë sipërfaqe të mëdha, prandaj popullsia nuk është e shpërndarë në mënyrë të barabartë. Ka rajone me dendësi të lartë të popullsisë dhe hapësira të mëdha me shumë pak banorë. Kjo shpërndarje e pabarabartë është rezultat i kushteve natyrore, zhvillimit historik dhe mundësive ekonomike.

POPULLSIA E AMERIKËS SË VERIUT

Amerika e Veriut ka rreth **600 milionë banorë** dhe është një nga kontinentet më të urbanizuara në botë, sepse më shumë se 80% e popullsisë jetojnë në qytete. Numrin më të madh të banorëve e kanë: **Shtetet e Bashkuara të Amerikës** – rreth **340 milionë banorë**, **Meksika** – rreth **130 milionë banorë**, **Kanadaja** – rreth **40 milionë banorë**. Megjithatë Kanadaja është shteti i dytë më i madh në botë me sipërfaqe, ajo ka një numër relativisht të vogël banorësh.

Dhjetë shtetet më të populluara në Amerikën e Veriut

Nr.	Shteti	Numri i banorëve
1	Shtetet e Bashkuara të Amerikës	347 276 000
2	Meksika	131 947 000
3	Kanadaja	40 126 700
4	Guatemala	18 687 900
5	Haiti	11 906 100
6	Republika Dominikane	11 520 500
7	Hondurasi	11 005 800
8	Kuba	10 937 200
9	Nikaragua	7 007 500
10	El Salvadori	6 365 500

Lëvizja numerike e popullsisë në Amerikën e Veriut

Burim:: <https://worldpopulationreview.com/continents/north-america>

Dendësia mesatare e popullsisë në Amerikën e Veriut është 25 banorë për km². Zonat më të dendura janë përgjatë **bregut lindor të ShBA-së**, rajoni rreth **Liqeneve të Mëdha Amerikane** dhe **Rrafshnaltat e Meksikës**. Në të kundërt, zona të mëdha si **Alaska**, **Kanadaja Veriore** dhe rajonet e brendshme malore e shkretinore janë shumë pak të banuara. Arsyt janë klima e ashpër, temperaturat e ulëta, relievi i papërshtatshëm dhe kushtet e vështira të jetesës.

Shtimi natyror paraqet **ndryshimin ndërmjet numrit të të lindurve dhe numrit të të vdekurve gjatë një viti**. Nëse numri i të lindurve është më i madh se numri i të vdekurve, popullsia rritet dhe shtimi natyror është **pozitiv**. Nëse numri i të lindurve dhe i të vdekurve është afërsisht i njëjtë, shtimi natyror është i **ulët**. Nëse numri i të vdekurve është më i madh se numri i të lindurve, kemi **shtim natyror negativ** dhe zvogëlim të popullsisë.

Në Amerikë shtimi natyror ndryshon dukshëm ndërmjet Amerikës së Veriut dhe Amerikës së Jugut. Këto dallime lidhen ngushtë me zhvillimin ekonomik, arsimin, mbrojtjen shëndetësore dhe mënyrën e jetesës.

Në pjesën më të madhe të **Amerikës së Veriut**, veçanërisht në **Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe Kanada**, shtimi natyror është i **ulët** dhe arrin rreth 3‰ (promilë). Kjo do të thotë se për çdo 1000 banorë ka rreth **3 banorë më shumë në vit**. Arsyt janë të shumta: Familjet zakonisht kanë **më pak fëmijë**. Shumica e popullsisë jeton në qytete, niveli i arsimit është i lartë, punësimi i grave, qasje e mirë në kujdesin shëndetësor. Megjithatë shtimi natyror është i ulët, popullsia në Amerikën e Veriut nuk zvogëlohet ndjeshëm. Kjo ndodh **për shkak të jetëgjatësisë së lartë dhe migrimeve**, pasi kontinenti tërheq emigrantë nga pjesë të ndryshme të botës. Në këtë mënyrë, migrimi pjesërisht kompenson shtimin e ulët natyror.

POPULLSIA E AMERIKËS SË JUGUT

Amerika e Jugut ka rreth **430–450 milionë banorë** dhe paraqet një shpërndarje të ndryshme hapësimore të popullsisë.

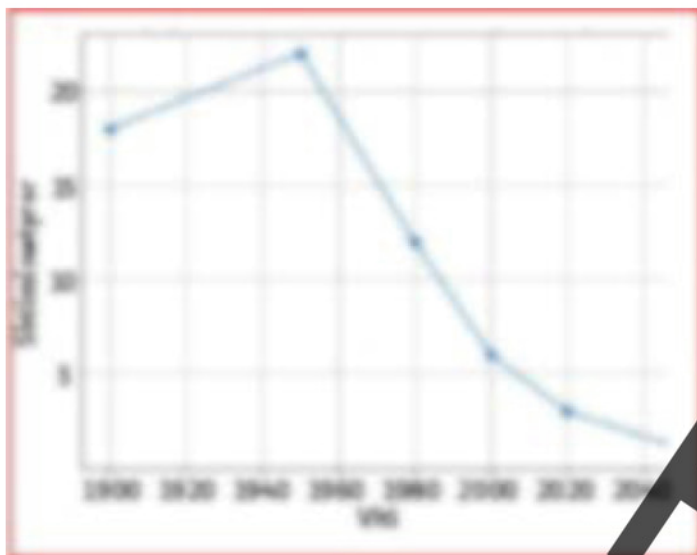
Megjithatë kontinenti ka pasuri të mëdha natyrore, popullsia është e përqendruar në rajone të caktuara. Shteti më i populluar është **Brazili**, me mbi **210 milionë banorë**, duke e bërë atë një nga shtetet më të populluara në botë. Pas tij vijnë **Kolumbia, Argjentina dhe Peruja**.

Dendësia mesatare e popullsisë në Amerikën e Jugut është 24.5 banorë për km².

Zonat më të dendura janë: **pjesa juglindore e Brazilit**; rajoni rreth **lumit La Plata** (Argjentinë dhe Uruguai). Nga ana tjetër **Pyjet e Amazonës**, **pjesët e larta të Andeve** dhe disa zona shkretinore janë pothuajse të pabanuara. Në Amazon dendësia e popullsisë në disa vende është më **pak se 1 banor për km²**, duke e bërë atë një nga rajonet më rrallë të banuara në planet. Arsyt janë: vegjetacioni i dendur, lagështia e lartë, mungesa dhe vështirësia e infrastrukturës.

Në pjesën më të madhe të vendeve të Amerikës së Jugut, **shtimi natyror është më i lartë** se në Amerikën e Veriut. Sot ajo është afërsisht **9‰**, që do të thotë se për çdo 1000 banorë, popullsia rritet me rreth 9 banorë në vit. Familjet shpesh kanë **më shumë fëmijë** dhe popullsia është më e re. Megjithatë, në dekadat e fundit është vërejtur ulje e shkallës së shtimit natyror.

Numri i lindjeve ende është më i madh se numri i vdekjeve. Ky shtim natyror i lartë sjell **rritje më të shpejtë të popullsisë**, gjë që sjell edhe sfida të caktuara. Shtetet duhet të sigurojnë mjaftueshëm

Shtimi natyror i popullsisë në Amerikën Veriore

Më shumë se 80% e popullsisë së Amerikës së Veriut jeton në qytete, ndërsa në disa pjesë të Amazonisë në Amerikën e Jugut dendësia e popullsisë është më e vogël se 1 banor për kilometër katror, që do të thotë se atje jetojnë më pak njerëz sesa në disa fshatra malore të Maqedonisë së Veriut.

Dhjetë shtetet më të populluara në Amerikën e Jugut

Nr.	Shtet	Numri i banorëve
1	Brazili	212 812 000
2	Kolumbia	53 425 600
3	Argjentina	45 851 400
4	Peruja	34 576 700
5	Venezuela	28 516 900
6	Kili	19 859 900
7	Ekuadori	18 289 900
8	Bolivia	12 581 800
9	Paraguai	7 013 080
10	Uruguai	3 384 690

Burim: <https://worldpopulationreview.com/continents/south-america>

shkolla, vende pune, shërbime shëndetësore dhe vendbanime. Në të njëjtën kohë, rritja e popullsisë mund të jetë edhe një mundësi, sepse popullsia e re përfaqëson fuqi punëtore dhe potencial për zhvillim ekonomik.

Megjithëse Amerika e Veriut dhe Amerika e Jugut janë të ngjashme për nga madhësia e territorit, ato ndryshojnë për nga numri i banorëve, shkalla e urbanizimit dhe mënyra e shpërndarjes së popullsisë. Amerika e Veriut ka numër më të madh banorësh, standard më të lartë jetese dhe përqendrim më të madh të popullsisë në qytete, ndërsa Amerika e Jugut ka rritje më të shpejtë të popullsisë dhe kontraste më të mëdha ndërmjet rajoneve shumë të populluara dhe atyre pothuajse të zbrazëta. Shpërndarja e popullsisë në Amerikë tregon qartë se njerëzit vendosën më shpesh aty ku ka **klime të favorshme, relief fushor, ujë dhe mundësi ekonomike.**

Shtimi natyror i popullsisë në Amerikën e Jugut

Në hartën memece të Amerikës shëno rajonet me dendësinë më të madhe të popullsisë dhe ato me dendësinë më të vogël, pastaj me një fjali shpjego pse ekziston ky dallim!

MBANI MEND

Popullsia në Amerikë është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë, me dendësinë më të madhe në zonat bregdetare dhe urbane. Shtimi natyror ndryshon nga një rajon në tjetrin dhe varet nga kushtet ekonomike, klima dhe niveli i zhvillimit.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Sa banorë jetojnë afërsisht në Amerikë?
2. Cilët rajone në Amerikë janë më të dendura me popullsi dhe pse?
3. Cilët faktorë natyrorë ndikojnë në dendësinë e popullsisë?
4. Cfarë paraqet shtimi natyror?
5. Pse shtimi natyror është i ndryshëm në Amerikën e Veriut dhe në Amerikën e Jugut?

Konceptet kryesore gjeografike:

Popujt

Popullsia vendase
(Autoktone)

Imigrantët
(Ardhësit)

Gjuhët

Anglisht

Spanjisht

Portugezisht

Frëngjisht

Fetë

Krishterimi

Katolicizmi

Protestantizmi

POPUJT, GJUHËT DHE FETË NË AMERIKË

Mendoni se cilët popuj jetojnë dhe cilat gjuhë fliten në Amerikë? Tregoni se cilat gjuhë mendoni se janë më të përhapura dhe pse Amerika ka një larmishmëri të madhe kulturore?

A e dini se në Amerikë fliten mbi 1000 gjuhë të ndryshme, ndërsa në kontinent jetojnë njerëz me prejardhje nga të gjitha pjesët e botës? Në disa qytete, si Nju Jorku ose Sao Paulo mund të dëgjoni dhjetëra gjuhë që fliten, duke ecur vetëm në një rrugë. Amerika shpesh quhet “kontinenti i popujve” sepse popullsia e saj është krijuar nga një përzierje e popujve vendas, evropianëve, afrikanëve dhe imigrantëve nga Azia.

Banorët e parë në kontinentin amerikan ishin popuj vendas (autoktonë), të cilët mbërritën dhjetëra mijëra vjet më parë nga Azia, përmes Ngushticës së Beringut. Ata gradualisht u vendosën në të gjithë kontinentin dhe zhvilluan kultura të ndryshme, të përshtatura me kushtet natyrore ku jetonin. Në Amerikën Veriore popullsia vendase jetonte në bashkësi më të vogla fisnore, ndërsa në Amerikën Qendrore dhe Jugore u zhvilluan civilizime të fuqishme dhe të përparuara.

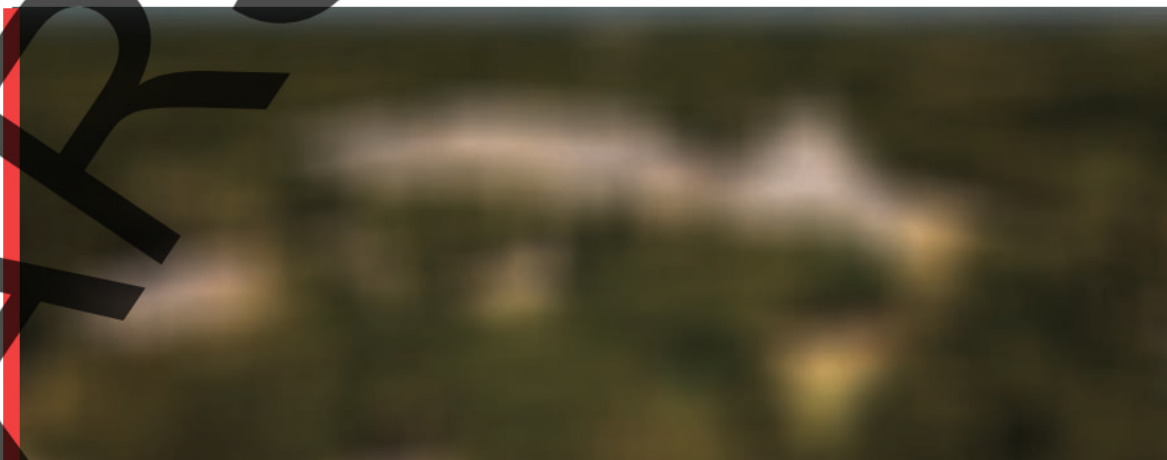
Një vend veçanërisht të rëndësishëm në historinë e Amerikës zënë **civilizimet e lashta të Majave, Aztekëve dhe Inkëve**, të cilët u zhvilluan përpara **Zbulimeve të Mëdha Gjeografike** dhe ardhjes së evropianëve. Këta popuj krijuan shoqëri të përparuara me kulturë, shkencë dhe organizim të lartë.

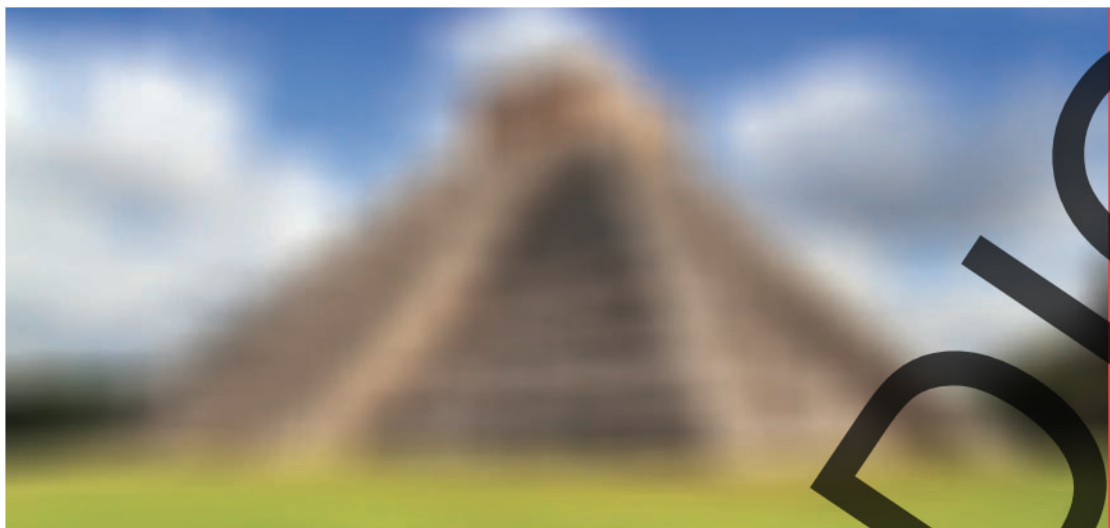
Majat jetuan në zonën e **Amerikës Qendrore**, në territorin e Meksikës së sotme Jugore, Guatemalës, Belizes dhe pjesëve të Hondurasit. Ata ndërtuan qytete të mëdha prej guri, si Chichen Itza dhe Tikal, zhvilluan bujqësi të përparuar, kalendar të ndërlikuar, shkrim dhe njohuri të thella në astronomi. Majat me vëmendje studionin lëvizjen e Diellit, Hënës dhe yjeve, gjë që u mundësonte të parashikonin me saktësi ciklet kohore.

Shtetet e Inkëve, Majave dhe Aztekëve

Ushmal,
lokalitet
arkeologjik
nga Majat

**El Castillo
(El Kastiljo)
ose Piramida
e Kukulkanit,
qytetërimi i
Majave**

Në Amerikë jeton një nga komunitetet kulturore më të larmishme në botë, kurse më shumë se gjysma e popullsisë së Amerikës Jugore flet një gjuhë që e ka prejardhjen nga Evropa, megjithëse kontinenti është mijëra kilometra larg Evropës.

Aztekët u zhvilluan në pjesën qendrore të Meksikës, në **rrafshnaltën meksikane**. Kryeqyteti i tyre, **Tenoçtitlan** u ndërtua në një ishull brenda një liqeni dhe përfaqësonte një nga qytetet më të mëdha dhe më të rregulluara në botë në atë kohë. **Aztekët** kishin një shtet të fortë, tregti të zhvilluar, bujqësi dhe sistem fetar. Perandoria e tyre u shkatërrua me ardhjen e spanjollëve në shekullin XVI, por trashëgimia e tyre është e pranishme edhe sot në kulturën dhe gjuhën meksikane.

Inkët ndërtuan shtetin më të madh në Amerikën Jugore, i cili shtrihej përgjatë vargmaleve të **Andeve**, nga Ekuadori i sotëm, përmes Perusë dhe Bolivisë, deri në Kili dhe Argjentinë. **Inkët** dalloheshin për aftësinë e tyre për të jetuar dhe ndërtuar qytete në zona të larta malore. Ata ndërtuan një rrjet rrugor të gjatë me mijëra kilometra, zhvilluan bujqësinë në terraca dhe ishin mjeshtër në përpunimin e gurit. Trashëgimia më e njohur e Inkëve është qyteti **Maçu Piçu**, i cili edhe sot dëshmon për arkitekturën dhe organizimin e tyre të përparuar.

Këto qytetërimë ishin **të lidhura gjeografikisht përmes Amerikës Qendrore**, e cila përfaqësonte një **urë natyrore dhe kulturore midis Amerikës Veriore dhe Jugore**. Përmes kësaj zone zhvilloheshin lëvizjet e njerëzve, ideve, bimëve dhe ndikimeve kulturore. Prandaj, Amerika Qendrore ka një rëndësi të veçantë si një hapësirë që lidh dy kontinentet jo vetëm gjeografikisht, por edhe historikisht e kulturalisht.

**Tenoçtitlan
vendbanim
arkeologjik
i Aztekëve**

Me ndihmën e hartës memece të Amerikës shëno zonat ku dominojnë gjuha angleze, spanjolle dhe portugeze dhe më pas shkruaj një tekst të shkurtër në të cilin do të shpjegoj se si historia e vendosjes së popullsisë ka ndikuar në përbërjen kombëtare dhe gjuhësore të kontinentit!

Edhe pse shtetet e tyre u shkatërruan pas mbërritjes së evropianëve, **trashëgimia e Majave, Aztekëve dhe Inkasve është e dukshme edhe sot** në gjuhët, zakonet, traditat, arkitekturën dhe mënyrën e jetesës së shumë popujve në Amerikë.

Me fillimin e kolonizimit evropian në shekujt XV dhe XVI, në Amerikë u vendosën masivisht evropianë, më së shumti nga Spanja, Portugalia, Anglia dhe Franca. Paralelisht me këtë, miliona afrikanë u sollën me forcë si skllavër, veçanërisht në Karaibe, Brazil dhe në pjesën jugore të Amerikës së Veriut. Me kalimin e kohës erdhi deri te përzjerja e popullsisë vendase, evropiane dhe afrikane, me çka u krijuan grupe të reja etnike, si **mestikët** (prejardhje e përzier nga evropianët dhe vendasit, d.m.th. popullsia indiane) dhe **mulatët** (prejardhje e përzier nga evropianët dhe afrikanët), të cilët sot janë të shumtë në Amerikën e Jugut. Në periudhën më të re, Amerika u bë synim i emigrantëve nga e gjithë bota, duke përfshirë njerëz nga Azia dhe Lindja e Mesme. Për këtë arsye, popullsia e sotme e Amerikës përfaqëson një kombinim të popujve vendas, pasardhësve të evropianëve dhe afrikanëve, si dhe komuniteteve të reja të emigrantëve.

Harta gjuhësore e Amerikës është e lidhur drejtpërdrejt me historinë e kolonizimit. Edhe pse kontinenti fillimisht kishte një numër të madh gjuhësh vendase (gjuha amtare), sot më të përhapura janë gjuhët evropiane të cilat u sollën me pushtimet.

Në Amerikën e Veriut dominon gjuha angleze, e cila është gjuha kryesore në Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe një nga gjuhët zyrtare në Kanada. Gjuha frënge gjithashtu ka një vend të rëndësishëm në Kanada, veçanërisht në provincën e Kebekut (Quebec), ku përdoret si gjuhë amtare nga një pjesë e madhe e popullsisë.

Në Amerikën e Jugut gjuha më e përhapur është spanjishtja, e cila flitet në pjesën më të madhe të shteteve. Përjashtim bën Brazilin, ku gjuhë zyrtare është portugezja, për shkak të kolonizimit portugez. Gjuha frënge është e pranishme në disa shtete dhe territore të Karaibeve.

Përveç këtyre gjuhëve, në shumë rajone edhe sot fliten gjuhët vendase. Në Ande, për shembull, një vend të rëndësishëm ka gjuha **keçua (quechua)**, ndërsa në Paraguai është e përhapur gjerësisht gjuha **guaraní**. Këto gjuhë përfaqësojnë një pjesë të rëndësishme të trashëgimisë kulturore dhe në disa shtete kanë edhe status zyrtar.

Kolonitë evropiane në Amerikë në shekujt XVI-XVII

Struktura fetare e Amerikës			
Feja	Përhapja në Amerikë	Rajonet dhe shtetet më të përhapura	Përshkrimi
Krishterimi – Katolicizmi	Më e përhapura 48%	Amerika e Jugut (Brazili, Argjentina, Peruja), Meksika, Amerika Qendrore	Katolicizmi u soll nga spanjollët dhe portugezët. Ai dominon në Amerikën Latine.
Krishterimi – Protestantizmi	Shumë e përhapur 32%	ShBA, Kanada, pjesë të Karaibeve	Protestantizmi është më i përhapuri në vendet anglosaksone.
Krishterimi Ortodoks	Pak e përhapur 2%	Pjesë të ShBA-së dhe Kanadasë	Pranishëm kryesisht te emigrantët nga Evropa Lindore.
Islami	Përqindje e vogël 1%	ShBA, Kanada, pjesë të Amerikës së Jugut	I sjellë përmes migrameve nga Afrika, Azia dhe Lindja e Mesme.
Judaizmi	Komunitet i vogël por i rëndësishëm 1%	ShBA, Kanada, Argjentinë	Komunitetet çifute kanë ndikim të fortë kulturor dhe ekonomik.
Besimet tradicionale vendase	Të kufizuara, por me rëndësi kulturore 3%	Amazonia, Andet, Amerika Qendrore	Besime të lidhura mitike me natyrën te popullsia vendase.
Jo-fetarë / Ateistë	Në rritje 10%	ShBA, Kanada, qendra urbane	Një numër gjithnjë e më i madh njerëzish nuk deklarohen fetarisht.

Struktura fetare e Amerikës është rezultat i proceseve historike. Pjesa më e madhe e popullsisë i përket **krishterimit**. Ai u soll nga evropianët. Në Amerikën e Jugut dhe Meksikë dominon **feja katolike**. Ajo ka ndikim të fortë në jetën e përditshme, festa, art dhe arkitekturë.

Në Amerikën e Veriut (SHBA dhe Kanada) vend të rëndësishëm zë **protestantizmi**. Ai u shfaq me kolonizimin anglez dhe kolonizimet e tjera të Evropës Perëndimore. Atje ka një shumëllojshmëri të madhe fetare në qytetet e mëdha. Në to jetojnë njerëz nga pjesë të ndryshme të botës.

Përveç krishterimit, në Amerikë janë të pranishme edhe fe të tjera. Këtu përfshihen **judaizmi, islami, budizmi dhe besimet tradicionale vendase**. Kjo shumëllojshmëri fetare është veçanërisht e theksuar në ShBA. Aty ka kisha dhe komunitete të shumta protestante.

Amerika përfaqëson një kontinent me një shumëllojshmëri të jashtëzakonshme kulturore, gjuhësore dhe fetare. Popujt që jetojnë këtu kanë prejardhje të ndryshme. Së bashku ata krijojnë një shoqëri dinamike dhe të pasur. Kuptimi i përbërjes kombëtare, gjuhëve dhe feve është kyç. Kjo ndihmon për të kuptuar plotësisht karakteristikat socio-gjeografike të Amerikës dhe rolin e saj në botë.

MBANI MEND

Amerika është një kontinent me shumëllojshmëri kulturore dhe etnike. Ajo u formua nga popullsia vendase dhe emigrantët nga Evropa, Afrika dhe Azia. Më të përhapurat janë gjuhët evropiane dhe feja e krishterë. Megjithatë, ekzistojnë edhe gjuhë dhe besime të shumta vendase.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilët ishin banorët e parë në kontinentin amerikan?
2. Si ndikoi kolonizimi evropian në përbërjen e popullsisë së Amerikës?
3. Pse në Amerikën e Jugut dominojnë gjuha spanjolle dhe ajo portugeze?
4. Cilat fe janë më të përhapura në Amerikën e Veriut dhe të Jugut?
5. Pse Amerika konsiderohet si kontinenti më i larmishëm nga ana kulturore?

Konceptet kryesore gjeografike:

Ndarja rajonale
Amerika e Veriut
Amerika Qendrore
Amerika e Jugut
Kanali i Panamasë
Shtete
Qytete kryesore
Njësi gjeografike

NDARJA RAJONALE E AMERIKËS: AMERIKA E VERIUT, AMERIKA QENDRORE DHE AMERIKA E JUGUT

Mendoni se si mund të ndahet Amerika në rajone më të mëdha? Mundohuni të tregoni se cilat pjesë përfshijnë Amerika e Veriut, Amerikën Qendrore dhe Amerikën e Jugut dhe me çfarë dallojnë ato?

A e dinit se Amerika është e vetmja tokë që shtrihet nga rajonet e ngrira Arktike në veri, e deri në zonat e ftohta afër Antarktikut? Përgjatë asaj rruge të gjatë, natyra, popujt dhe kulturat ndryshojnë në mënyrë drastike. Për shkak të sipërfaqes së madhe dhe ndryshimeve të mëdha midis pjesëve të saj, Amerika nuk studiohet si një tërësi e vetme. Ajo ndahet në tre rajone të mëdha: Amerika e Veriut, Amerika Qendrore dhe Amerika e Jugut. Secila prej këtyre njësive ka veçoritë e veta gjeografike, demografike dhe ekonomike. Kjo ndarje i ndihmon gjeografët të kuptojnë më mirë veçoritë natyrore dhe shoqërore të kontinentit.

Amerika e Veriut përfaqëson pjesën më veriore të tokës amerikane. Ajo është një nga rajonet më të mëdha dhe më të larmishme në Tokë. Ajo shtrihet nga **Oqeani i Ngrirë i Veriut** në veri, ku dominojnë zonat e ngrira dhe polare, deri në **kufirin jugor të Meksikës**. Nga lindja, Amerika e Veriut rrethohet nga **Oqeani Atlantik**. Nga perëndimi rrethohet nga **Oqeani Paqësor**. Kjo gjë i jep asaj një pozitë të rëndësishme detare. Pozita lehtëson lidhjen me Evropën dhe Azinë.

Ky rajon përfshinë një sipërfaqe prej rreth **24 milionë km²**. Kjo e bën rajonin e tretë kontinental për nga madhësia në botë. Sot në Amerikën e Veriut jetojnë mbi **600 milionë banorë**. Megjithatë, popullsia është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë. Ka ndryshime të mëdha natyrore. Ato nisin nga tundra dhe tajga në pjesët veriore të Kanadasë dhe Alaskës dhe vazhdojnë përmes pyjeve të rripit të mesëm dhe fushave. Përfundojnë te shkretëtirat dhe pjesët subtropikale në shtetet jugore të ShBA-së dhe Meksikës. Këto kushte ndikojnë fuqishëm në mënyrën e jetesës dhe dendësinë e popullsisë.

Në përbërjen e Amerikës së Veriut bëjnë pjesë **tre shtete: Kanada** me kryeqytet **Otava**; **Shtetet e Bashkuara të Amerikës (ShBA)** me kryeqytet **Uashington**; **Meksika** me kryeqytet **Meksiko Siti**.

Harta politike rajonale e Amerikës së Veriut

Kanali i Panamasë është një nga kanalet artificiale më të rëndësishme në botë. Ai u mundëson anijeve të lundrojnë midis Oqeanit Atlantik dhe Oqeanit Paqësor, pa pasur nevojë të lundrojnë për rreth kontinentit të Amerikës së Jugut.

Toronto, Kanadaja

Këto shtete kanë një rol të rëndësishëm në ekonominë, politikën dhe kulturën botërore. **ShBA** janë një nga fuqitë kryesore botërore me industri, teknologji dhe qendra financiare të zhvilluara. **Kanada** dallohet për nivelin e lartë të standardit të jetesës, burimet e pasura natyrore dhe hapësirat e mëdha, por të populluara rrallë. **Meksika**, përfaqëson një lidhje të rëndësishme midis veriut të zhvilluar dhe vendeve të Amerikës Latine. Amerika e Veriut është një **rajon shumë i urbanizuar**. Pjesa më e madhe e popullsisë jeton në qytete. Qytetet si **Nju Jork, Los Anxhelos** dhe **Çikago** në ShBA, **Toronto** dhe **Vankuver** në Kanada, si dhe **Meksiko Siti** në Meksikë kanë **rëndësi botërore ekonomike, kulturore dhe politike**. Ato janë qendra të industrisë, tregtisë, arsimit, kulturës dhe transportit. Për shkak të pozitës së saj të favorshme gjeografike, pasurisë natyrore dhe infrastrukturës së zhvilluar, Amerika e Veriut përfaqëson një nga **rajonet më të zhvilluara dhe me më shumë ndikim në botë**, me ndikim të fortë në proceset globale ekonomike dhe politike.

Amerika Qendrore përfaqëson një **rrip tokësor të ngushtë, por jashtëzakonisht të rëndësishëm**, i cili lidh **Amerikën e Veriut dhe atë të Jugut**. Amerika Qendrore shtrihet nga kufiri jugor i Meksikës në veri deri në kanalin e Panamasë në jug, i cili përfaqëson një lidhje natyrore tokësore midis Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut. Në këtë rrip shumë të ngushtë është ndërtuar Kanali i Panamasë. Edhe pse përfshin një sipërfaqe relativisht të vogël në krahasim me pjesët e tjera të Amerikës, **pozita e saj gjeografike është e një rëndësie të jashtëzakonshme**. Amerika Qendrore ndodhet **midis Oqeanit Atlantik (Detit të Karaibeve)** në lindje dhe **Oqeanit Paqësor** në perëndim, gjë që mundëson zhvillimin e tregtisë detare dhe porteve strategjike. Objekti më i rëndësishëm në rajon është **Kanali i Panamasë**, një rrugë detare e ndërtuar artificialisht që mundëson lundrim të drejtpërdrejtë midis Oqeanit Atlantik dhe Paqësor. Me këtë, Amerika Qendrore ka një rol kyç në **trafikun dhe tregtinë detare botërore**.

*Harta politike rajonale e Amerikës Qendrore
Managua, Nikaragua*

Në hartën memece të Amerikës ngjyros të tre tërësitë rajonale me ngjyra të ndryshme, shkruaj nga një karakteristikë për secilën prej tyre dhe shëno nga një shtet nga Amerika e Veriut, Amerika Qendrore dhe Amerika e Jugut!

Në pjesën kontinentale të Amerikës Qendrore bëjnë pjesë shtetet: **Guatemala** me kryeqytet **Guatemala Citi**; **Beliza** me kryeqytet **Belmopan**; **Hondurasi** me kryeqytet **Tegucigalpa**; **El Salvadori** me kryeqytet **San Salvador**; **Nikaragua** me kryeqytet **Managua**; **Kosta Rika** me kryeqytet **San Jose** dhe **Panamaja** me kryeqytet **Panama Citi**.

Përveç këtyre shteteve, në një kuptim më të gjerë, në Amerikën Qendrore shpesh përfshihen edhe **shtetet ishullore dhe territoret e Karaibeve** si Kuba, Haiti, Republika Domenikane, Xhamajka etj. Këta ishuj kanë lidhje të forta kulturore, historike dhe ekonomike me pjesën kontinentale të rajonit.

Amerika Qendrore dallohet për **klime tropikale**, me temperatura të larta gjatë gjithë vitit dhe periudha të theksuara të lagështa e të thata. Relievi është **malor dhe vullkanik**, duke e bërë rajonin një zonë aktive tektonike. Për këtë arsye, këtu ka vullkane të shumtë, tërmete dhe tokë vullkanike pjellore, të cilat mundësojnë zhvillimin e bujqësisë.

Ky rajon ka një **traditë jashtëzakonisht të pasur kulturo-historike**. Këtu u zhvillua **civilizimi i Majave**, një nga civilizimet më të përparuara parakolumbiane në Amerikë. Majat ndërtuan qytete të mëdha, piramida dhe tempuj, zhvilluan një kalendar të ndërlikuar, astronominë dhe shkrimin. Sot, trashëgimia e tyre është e dukshme përmes lokaliteteve të shumta arkeologjike si Tikal, Çiçen Ica dhe Kopan, si dhe përmes zakoneve, dokeve dhe traditave të popullsisë vendase.

Për shkak të pozitës së saj, kushteve natyrore dhe trashëgimisë historike, Amerika Qendrore përfaqëson një **lidhje gjeografike dhe kulturore midis Amerikës së Veriut dhe asaj të Jugut**, por edhe një rajon me identitet të vetin, shumëllojshmëri dhe rol të rëndësishëm në proceset gjeografike dhe historike botërore.

Amerika e Jugut përfaqëson pjesën **më jugore** të tokës amerikane dhe fillon në jug të **Gjirit të Panamasë**, përkatësisht nga zona ku sot është ndërtuar **Kanali i Panamasë**, i cili e ndan atë nga Amerika Qendrore. Kontinenti shtrihet deri në **Tokën e Zjarrtë**, arkipelag që shënon **pikën më jugore të Amerikës së Jugut**, në afërsi të Antarktikut. Për shkak të shtrirjes së saj të theksuar veri-jug, Amerika e Jugut përfshin breza të ndryshëm klimatikë, nga rajonet ekuatoriale deri te ato të ftohta polare.

Nga ana lindore, Amerika e Jugut rrethohet nga **Oqeani Atlantik**, i cili ka ndikim të madh në klimën dhe lidhjen detare të kontinentit, ndërsa nga ana perëndimore ndodhet **Oqeani Paqësor**, oqeani më i madh në Tokë. Kjo pozitë, së bashku me relievin malor, ka ndikim të fortë në klimën, sistemet ujore dhe popullsinë e kontinentit.

Amerika e Jugut përfshin një sipërfaqe prej rreth **18 milionë km²**, me çka është kontinenti i **katërt për nga madhësia në botë**. Sot në kontinent jetojnë mbi **430 milionë banorë**, por popullsia është **e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë**. Më dendur janë të populluara **bregdeti lindor dhe ai juglindor**, veçanërisht në Brazil dhe Argjentinë, si dhe luginat pjellore të lumenjve.

Kontinenti dallohet për një **reliev jashtëzakonisht të larmishëm**. Përgjatë bregdetit perëndimor

Harta politike rajonale e
Amerikës së Jugut

Buenos Ajres, Argjentinë

shtrihen **Andet, vargmali më i gjatë në Tokë**. Ky sistem malor ka ndikim të madh në klimën, lumenjtë dhe jetën e njerëzve, pasi përfaqëson një barrierë natyrore midis pjesëve bregdetare dhe atyre të brendshme të kontinentit.

Në brendësi të kontinentit ndodhet **Ultësira e Amazonës, ultësirë më e madhe tropikale në botë**, e cila është shtëpia e pyllit tropikal të Amazonës dhe lumit Amazonë, lum me prurjen më të madhe të ujit në planet. Ky rajon është i populluar rrallë për shkak të pyllit të dendur, klimës së lagësht dhe aksesit të vështirë, por ka një rëndësi të jashtëzakonshme ekologjike.

Amerika e Jugut përfshin shtetet e mëposhtme dhe kryeqytetet e tyre: **Brazili** me kryeqytet **Brazilja**, **Argjentina** me kryeqytet **Buenos Ajres**, **Kili** me kryeqytet **Santiago**, **Peruja** me kryeqytet **Lima**, **Kolumbia** me kryeqytet **Bogota**, **Venezuela** me kryeqytet **Karakas**, **Ekuadori** me kryeqytet **Kito**, **Bolivia** me kryeqytet **Sukre** (kryeqyteti kushtetues) dhe **La Paz** (selia e qeverisë), **Paraguai** me kryeqytet **Asunsion**, **Uruguai** me kryeqytet **Montevideo**, **Guajana** me kryeqytet **Xhorxhthaun**, **Surinami** me kryeqytet **Paramaribo**, **Guajana Franceze** me kryeqytet **Kajen** (territori i jashtëm i Francës). Qytetet më të mëdha dhe më të rëndësishme në kontinent janë Sao Paulo, Rio de Zhaneiro dhe Buenos Ajres, të cilët përfaqësojnë qendra ekonomike, kulturore dhe transporti me miliona banorë.

Popullsia e Amerikës së Jugut është **me dendësi më të madhe në rajonet bregdetare**, në ultësitat pjellore dhe në qytetet e mëdha, ndërsa zonat malore të Andeve, pylli tropikal i Amazonës dhe rajonet shkretëtinore, si Atakama, janë shumë pak të populluara. Kjo shpërndarje e pabarabartë është rezultat i kushteve natyrore, klimës dhe mundësive për zhvillim ekonomik.

Për shkak të madhësisë së saj, pasurisë natyrore dhe shumëllojshmërisë kulturore, Amerika e Jugut përfaqëson një nga rajonet më mbresëlënëse dhe më të larmishme në Tokë, me një rol të rëndësishëm në proceset natyrore dhe shoqërore në nivel global.

MBANI MEND

Amerika sipas pozitës së saj gjeografike dhe veçorive natyrore më së shpeshti ndahet në Amerikën e Veriut, Amerikën Qendrore dhe Amerikën e Jugut. Kjo ndarje mundëson studimin më të lehtë të karakteristikave natyrore dhe shoqërore të kontinentit.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

- 1. Në cilat tri tërësi rajonale është e ndarë Amerika?**
- 2. Ku ndodhet Kanali i Panamasë dhe pse është i rëndësishëm?**
- 3. Cilët shtete bëjnë pjesë në Amerikën e Veriut?**
- 4. Ku dallon Amerika Qendrore nga dy rajonet e tjera?**
- 5. Numëro dy veçori natyrore karakteristike për Amerikën e Jugut!**

Konceptet kryesore gjeografike:

Urbanizimi
Qyteti
Megapolis
Popullsia
Ekonomia
Industria
Transporti
Kultura

URBANIZIMI NË AMERIKË: ZHVILLIMI I QYTETEVE TË MËDHA

Mendoni se pse njerëzit dëshirojnë të jetojnë në qytete të mëdha? Tregoni se cilat qytete të mëdha në Amerikë njihni dhe për çfarë mendoni se janë bërë të rëndësishme?

A e dini se në disa qytete të Amerikës jetojnë më shumë njerëz sesa në shtete të tëra? Për shembull, në qytetin Sao Paulo jetojnë mbi 20 milionë banorë, ndërsa Meksiko Citi është një nga qytetet më të vjetra, por edhe më të mëdha në botë. Qytetet e mëdha në Amerikë janë vende ku ndërthuren miliona njerëz, kultura të ndryshme, gjuhë dhe mënyra jetese. Ato janë zemra e ekonomisë, kulturës dhe shkencës dhe kanë një ndikim të jashtëzakonshëm në zhvillimin e të gjithë kontinentit.

Urbanizimi është proces i rritjes së numrit të njerëzve që jetojnë në qytete dhe i zgjerimit të vendbanimeve qytetare. Urbanizimi modern në Amerikë u përshpejtua ndjeshëm në shekullin XIX me zhvillimin e industrisë, hekurudhës dhe tregtisë, ndërsa një progres veçanërisht të madh shënoi në shekullin XX. Sot, më shumë se **80% e popullsisë në Amerikën e Veriut** dhe mbi **75% e popullsisë në Amerikën e Jugut** jeton në qytete. Njerëzit shpërngulen në qytete për shkak të mundësive për punësim, arsimit dhe shëndetësisë më të mirë, si dhe transportit të zhvilluar, jetës kulturore dhe shoqërore.

QYTETET E MËDHA NË AMERIKËN E VERIUT

Nju Jorku është qyteti më i madh në Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe një nga qytetet më me ndikim dhe më të njohura në botë. Ai ndodhet në bregdetin lindor të ShBA-së, në grykëderdhjen e lumit Hadson, gjë që i mundësoi të zhvillohej herët si një **port i rëndësishëm dhe qendër tregtare**. Falë pozitës së tij të favorshme gjeografike, Nju Jorku që nga shekulli XIX u bë porta kryesore hyrëse për miliona emigrantë që mbërrinin në Amerikë në kërkim të një jete më të mirë.

Qyteti sot është **qendër financiare botërore**, ndërsa në pjesën e tij Manhatan ndodhet **Uoll Strit (Wall Street)**, rrugë që konsiderohet si zemra e financave botërore. Këtu janë të vendosura Bursa e Nju Jorku-t dhe banka të shumta, kompani sigurimesh dhe institucione financiare që kanë ndikim në ekonominë e mbarë botës. Për këtë arsye, vendimet e marra në Nju Jork shpesh kanë pasoja larg përtej kufijve të ShBA-së.

Nju Jorku nuk fle kurrë.

Në qytet punojnë hekurudhat nëntokësore, dyqanet dhe restorantet 24 orë në ditë, ndërsa çdo ditë në të hyjnë dhe dalin më shumë se 8 milionë njerëz.

Nju Jorku është i njohur edhe për **rrokaqiejt e tij të lartë**, ndër të cilët veçohen **Empajer Stejt Billding, Kraisler Billding** dhe shumë ndërtesa të tjera moderne biznesi. Ata janë simbol i fuqisë ekonomike dhe zhvillimit të shpejtë të qytetit. Përveç ndërtesave të biznesit, qyteti ka edhe sipërfaqe të mëdha të gjelbra, siç është **Central Park**, i cili përfaqëson “zemrën e gjelbër” të qytetit dhe një vend për pushim dhe rekreacion.

Një nga veçoritë më të mëdha të Nju Jorkut është **shumëllojshmëria e tij kulturore**. Në qytet jetojnë njerëz nga pothuajse të gjitha **shtetet e botës**, gjë që e bën atë një nga qytetet më multikulturore në planet. Për këtë arsye, Nju Jorku shpesh quhet **“kryeqyteti i botës”**. Nju Jorku ka gjithashtu një **rëndësi të jashtëzakonshme kulturore**. Në të ndodhen muze, teatre dhe qendra arti të njohura, si **Muzeu Metropolitan, Brodvej** ku shfaqen shfaqje teatrore të njohura botërisht dhe Statuja e Lirisë, e cila përfaqëson simbolin e lirisë dhe demokracisë. E gjithë kjo e bën Nju Jorkun një nga qytetet më të rëndësishme jo vetëm në Amerikë, por në mbarë botën.

Los Anxhelosi ndodhet në **bregdetin perëndimor të Shteteve të Bashkuara të Amerikës**, në shtetin federal të Kalifornisë, përgjatë Oqeanit Paqësor. Falë pozitës së tij të favorshme, klimës së këndshme dhe bukurive natyrore, qyteti u zhvillua në një nga qytetet më të njohura dhe më me ndikim në Amerikë. Ai është **qendra e industrisë botërore të filmit**, ndërsa pjesa e qytetit e quajtur **Uollivud (Hollywood)** është simbol i filmit, televizionit dhe industrisë së argëtimit në përmasa botërore.

Los Anxhelosi është një shembull i **qytetit që shtrihet në një sipërfaqe të madhe** dhe rrjeti i autostradave dhe bulevardëve është një nga më të mëdhenjtë në botë. Trafiku i përditshëm është një nga problemet kryesore me të cilat përballet qyteti. Los Anxhelosi ka gjithashtu **rëndësi të madhe ekonomike**, veçanërisht në fushën e tregtisë ndërkombëtare. Portet e **Los Anxhelosit dhe Long Biç** së bashku formojnë kompleksin më të madh portual në Amerikën e Veriut dhe përfaqësojnë një lidhje të rëndësishme ujore midis ShBA-së dhe vendeve të Azisë përmes Oqeanit Paqësor.

Qyteti është gjithashtu një **qendër e rëndësishme turistike**, i njohur për plazhet si **Santa Monika dhe Venis Biç** për studiot e filmit dhe shumëllojshmërinë kulturore. Në Los Anxhelos jetojnë njerëz nga shumë kultura dhe kombe të ndryshme, gjë që i jep atij një karakter të theksuar multikulturor. Për këtë arsye, Los Anxhelosi përfaqëson një nga qytetet më dinamike dhe më me ndikim në kontinentin amerikan.

Çikago ndodhet në **pjesën qendrore të Shteteve të Bashkuara të Amerikës**, në shtetin federal të Illinoisit, në bregun jugperëndimor të **Liqenit Miçigen**. Falë kësaj pozite, Çikago u zhvillua si një **qendër e rëndësishme transporti dhe tregtare**, e cila lidh pjesët lindore dhe perëndimore të ShBA-së. Qyteti ka një rol kyç në **transportin hekurudhor, rrugor dhe ujor**. Përmes sistemit të Liqeneve të Mëdha dhe lumit Sent Lorens, Çikago ka një lidhje ujore me Oqeanin Atlantik, gjë që mundësoi zhvillimin e shpejtë të tregtisë dhe industrisë. Çikago është i njohur si **një nga qendrat më të mëdha industriale në SHBA**. Në të kaluarën ka qenë veçanërisht i rëndësishëm për zhvillimin e industrisë së metalurgjisë, ushqimit dhe makinerive. Sot, përveç industrisë, qyteti njihet edhe si një **qendër financiare, arsimore dhe kulturore**, me universitete të shumta, institucione kërkimore dhe muze.

Empajer Stejt Billding

Los Anxhelos

Në **Çikago** jeton një popullsi e larmishme nga bashkësi të ndryshme etnike dhe kulturore, gjë që kontribuon në një jetë të pasur kulturore. Qyteti ka një rol të rëndësishëm edhe në **zhvillimin e muzikës**, veçanërisht të xhazit (jazz) dhe bluzit (blues), të cilët janë pjesë e identitetit të tij kulturor. Falë pozitës së tij gjeografike, rolit të transportit dhe fuqisë ekonomike, Çikago përfaqëson **një nga qytetet më të rëndësishme në Amerikën e Veriut** dhe një faktor kyç për zhvillimin e kontinentit amerikan.

Meksiko Siti është kryeqyteti i Meksikës dhe një nga **qytetet më të mëdha dhe më të populluara në botë**. Ai ndodhet në **pjesën qendrore të Meksikës**, në **rrafshinatën meksikane**, në një lartësi mbidetare prej rreth **2 200 m**. Për shkak të pozitës së tij në një luginë të lartë të rrethuar nga male dhe vullkane, qyteti ka kushte të veçanta natyrore dhe klimatike që kanë ndikuar në zhvillimin e tij. Qyteti është ndërtuar në vendin e qytetit të lashtë të aztekëve **Tenochtitlan**, i cili ishte një nga qytetet më të mëdha dhe më të përparuara në Amerikën parakolumbiane. Sot, Meksiko Siti përfaqëson një ndërthurje të **historisë së lashtë dhe jetës urbane moderne**, ku bashkëjetojnë mbetjet arkeologjike, arkitektura koloniale dhe ndërtesat moderne.

Me më shumë se **20 milionë banorë në aglomeracionin më të gjerë urban**, Meksiko Siti është një **megapolis** tipik. Ai është qendra politike, ekonomike dhe kulturore e shtetit. Në qytet ndodhen institucionet qeveritare, universitetet, muzetë dhe qendrat më të rëndësishme financiare e tregtare të Meksikës. Meksiko Siti ka një industri, tregti dhe shërbime të zhvilluara, por në të njëjtën kohë përballet

Në hartën memece të Amerikës shëno qytetet më të mëdha (Nju Jork, Los Anxhelos, Meksiko Siti, Sao Paolo dhe Rio de Zhaneiro) dhe përpiku të shpjegosh pse pikërisht këto vende u zhvilluan në qendra të mëdha urbane.

me **probleme serioze urbane**, si ndotja e ajrit, bllokimet në trafik dhe mungesa e hapësirës. Për shkak të rritjes së shpejtë të popullsisë, qyteti po zgjerohet vazhdimisht, gjë që krijon një presion të madh mbi infrastrukturën dhe mjedisin jetësor.

Pavarësisht këtyre sfidave, Meksiko Siti është edhe një **qendër e rëndësishme kulturore**. Ai është i njohur për muzetë e tij, si Muzeu Kombëtar i Antropologjisë, për bërthamën historike që ndodhet nën mbrojtjen e UNESCO-s, si dhe për jetën e pasur kulturore, traditat dhe festivalet.

Numri i popullsisë në aglomeratat metropolitane të qyteteve më të mëdha në Amerikën e Veriut

Qyteti	Shteti	Numri i përafërt i banorëve (milione)	Përshkrimi
Meksiko Siti	Meksikë	21-22	Qendër politike, ekonomike dhe kulturore e Meksikës; një nga qytetet më të mëdha në botë.
Nju Jork	ShBA	19	Qendër financiare botërore (Wall Street), kulturë, tregti.
Los Angjelos	ShBA	13	Qendër e industrisë së filmit (Hollywood), tregti dhe turizëm.
Çikago	ShBA	9-10	Qendër e rëndësishme transporti dhe industriale.
Toronto	Kanada	6-7	Qyteti më i madh në Kanada, qendër financiare dhe kulturore.
Hjuston	ShBA	7	Qendër e industrisë energjetike dhe kërkimeve hapësinore.
Uashington	ShBA	6	Kryeqyteti i ShBA-së, qendër politike.
Dalas-Fort Uorth	ShBA	7	Rajon i madh ekonomik dhe transporti.
Gvadalajara	Meksikë	5	Qendër e rëndësishme industriale dhe kulturore.
Monterej	Meksikë	5	Qendër industriale dhe njëje financiare.

QYTETET E MËDHA NË AMERIKËN E JUGUT

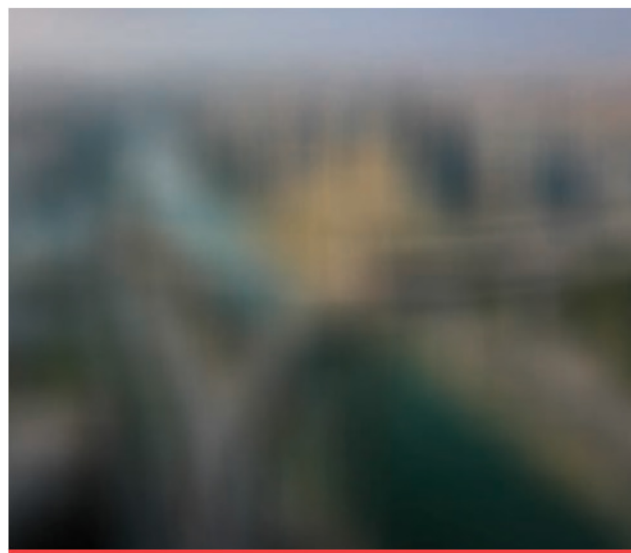
Sao Paulo është qyteti më i madh në Brazil dhe në të gjithë Amerikën e Jugut, e në të njëjtën kohë është edhe një nga qytetet më të mëdha në botë. Ndodhet në pjesën juglindore të Brazilit, jo larg Oqeanit Atlantik, në një rajon që ka klimë të favorshme, infrastrukturë të zhvilluar dhe mundësi të pasura ekonomike. Falë këtyre kushteve, qyteti është zhvilluar në **qendrën më të rëndësishme ekonomike dhe financiare** të kontinentit.

Me **më shumë se 20 milionë banorë në aglomeracionin më të gjerë urban**, Sao Paulo është një megapolis tipik. Sot në qytet ndodhen selitë e kompanive të mëdha, bankave dhe kapaciteteve industriale dhe Sao Paulo prodhon një pjesë të konsiderueshme të produktit të brendshëm bruto të Brazilit.

Qyteti është i njohur për **urbanizimin e tij të theksuar dhe kontrastet**. Në pjesët qendrore ngrihen rrokaqiej modernë, zona biznesi dhe qendra tregtare, ndërsa në periferi ka lagje të varfra, të njohura si **favela**, ku kushtet e jetesës janë shumë më të vështira. Sao Paulo është gjithashtu **një qytet emigrantësh**. Në të jetojnë njerëz me origjinë të ndryshme: evropianë, afrikanë, aziatikë dhe banorë nga brendësia e Brazilit. Kjo përzierje ka krijuar një mjedis të pasur kulturor me gjuhë, kuzhina, tradita dhe mënyra të ndryshme jetese.

Përveç ekonomisë, qyteti ka gjithashtu një rëndësi të madhe **kulturore dhe arsimore**. Në Sao Paulo ndodhen universitete, teatre, muze dhe institucione kulturore me rëndësi kombëtare dhe ndërkombëtare. Megjithatë nuk është i orientuar drejt turizmit si Rio de Zhaneiro, Sao Paulo tregon **zhvillimin e vërtetë të Amerikës së Jugut**.

Rio de Zhaneiro është një nga qytetet më të njohura dhe më të identifikueshme në Brazil dhe në të gjithë Amerikën e

Sao Paulo

Rio de Zhaneiro

Jugut. Ndodhet në bregdetin juglindor të Brazilit, pranë Oqeanit Atlantik. Falë pozicionit të tij gjeografik, Rio de Zhaneiro ka një rol të rëndësishëm si qendër portuale, kulturore dhe turistike. Qyteti ka qenë kryeqyteti i Brazilit deri në vitin 1960, kur këtë rol e mori qyteti i Braziliias. Pavarësisht kësaj, Rio edhe sot mbetet një nga qytetet më të rëndësishme në vend. Me më shumë se 12 milionë banorë në aglomeracionin më të gjerë urban, ai përfaqëson një qendër të madhe urbane me ndikim të rëndësishëm ekonomik dhe kulturor.

Rio de Zhaneiro ka rëndësi të madhe ekonomike, veçanërisht në tregti, shërbime dhe sektorin e energjisë. Në rajonin më të gjerë janë të zhvilluara aktivitetet e lidhura me industrinë e naftës dhe transportin portual. Si shumë qytete të mëdha, Rio përballlet me **sfida urbane**.

Numri i popullsisë në aglomeratet metropolitane të qyteteve më të mëdha në Amerikën e Jugut

Qyteti	Shteti	Numri i përafërt i banorëve (milionë)	Përshkrimi
Sao Paolo	Brazil	22	Qyteti më i madh në kontinent, zemra ekonomike e Brazilit.
Buenos Aires	Argjentinë	15	Kryeqytet, qendër kulturore dhe tregtare.
Rio de Zhaneiro	Brazil	12	Qendër turistike dhe kulturore.
Lima	Peru	11	Kryeqytet dhe qendra portuale më e rëndësishme.
Bogota	Kolumbi	10	Kryeqytet, i vendosur në një rrafshnaltë.
Santiago	Kili	7	Kryeqytet, qendër ekonomike.
Belo Horizonte	Brazil	6	Rajon industrial dhe minerar.
Karakas	Venezuelë	5	Kryeqytet, pranë Detit të Karaibeve.
Medelin	Kolumbi	4	Zhvillim industrial dhe teknologjik.
Kito	Ekuador	3	Kryeqytet, i vendosur lart në Ande.

MBAJ MEND

Urbanizimi në Amerikë është i shpejtë dhe i theksuar, me zhvillimin e qyteteve të mëdha dhe metropoleve. Ato formohen si qendra ekonomike, transporti dhe kulturore dhe tërheqin popullatë nga zonat përreth.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Çfarë përfaqëson urbanizimi?
2. Pse njerëzit shpërngulen drejt qyteteve të mëdha?
3. Përmend tre qytete të mëdha në Amerikën e Veriut dhe rëndësinë e tyre!
4. Cilët qytete konsiderohen si megapolise?
5. Me çfarë problemesh përballen qytetet e mëdha?

QENDRAT TURISTIKE TË AMERIKËS SË VERIUT DHE AMERIKËS SË JUGUT

Mendoni se pse njerëzit udhëtojnë dhe cilët vende i vizitojnë si turistë?
Përmendni disa qendra turistike në Amerikën e Veriut dhe të Jugut që i njihni
dhe tregoni se për çfarë janë të njohura!

A e dini se në Amerikë mund të ecni midis rrokaqiejve, ndërsa në momentin tjetër të gjendeni në mes të xhunglës, shkretëtirës ose përpara ujëvarës më të lartë në botë? Amerika e Veriut dhe e Jugut janë kontinente me atraksione turistike jashtëzakonisht të ndryshme, nga qytete të njohura botërisht dhe qendra argëtimi, deri te mrekullitë madhështore natyrore dhe qytetërimet e lashta. Pikërisht për shkak të kësaj shumëllojshmërie, Amerika është ndër rajonet turistike më të vizituara në botë.

Ujëvarat e Niagarës vizitohen nga më shumë se 12 milionë turistë në vit.

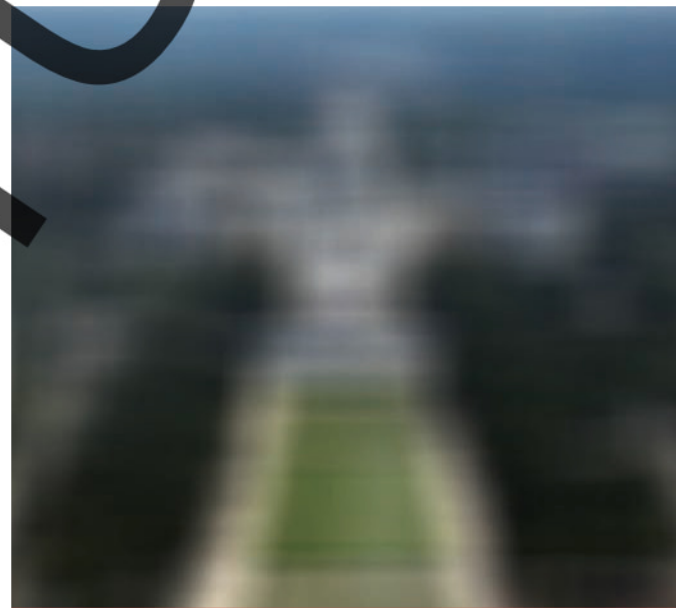
QENDRAT TURISTIKE NË AMERIKËN E VERIUT

Amerika e Veriut është një nga rajonet turistike më të zhvilluara në botë. Këtu turizmi është i lidhur ngushtë me qytetet e mëdha, institucionet kulturore, parqet kombëtare dhe industrinë e argëtimit.

Nju Jorku është një nga qendrat turistike më të njohura në botë. Qyteti tërheq miliona vizitorë me rrokaqiejt e tij, Statujën e Lirisë, Central Park-un, muzetë dhe teatrot në Broadway. Ai është simbol i turizmit urban modern.

Uashingtoni, kryeqyteti i ShBA-së, është një qendër turistike me rëndësi të fortë kulturore dhe historike. Këtu ndodhen Shtëpia e Bardhë, Kapitoli, monumente të shumta dhe muze që janë falas për vizitorët.

Las Vegas është i njohur në mbarë botën për industrinë e tij të argëtimit, hotelet, kazinotë dhe programet e spektakleve shfaqëse. I vendosur në një zonë shkretëtire, ai përfaqëson një nga qytetet më të vizituara në ShBA.

Uashington, Kapitol Hill

Las Vegas

Konceptet kryesore gjeografike:

Turizmi

Qendrat turistike

Turizmi urban

Atraksionet natyrore

Lokacionet kulturore-historike

Parqet kombëtare

Shtetet më të zhvilluara turistike në Amerikë

Rang	Shteti	Numri i turistëve në vit (milionë)	Qarkullimi turistik (miliardë USD)	Përshkrimi
1	ShBA	rreth 75–80	mbi 230	Tregu më i madh turistik në botë
2	Meksikë	rreth 45	rreth 30	Shteti lider turistik në Amerikën Latine
3	Kanada	rreth 22	rreth 28	Parqe natyrore dhe turizëm urban
4	Republika Domenikane	rreth 7–8	rreth 9	Turizëm i fuqishëm bregdetar dhe resortesh
5	Brazil	rreth 6–7	rreth 6	Qytete të mëdha dhe atraksione natyrore
6	Argjentinë	rreth 6	rreth 5	Turizëm kulturor dhe qytetar
7	Kolumbi	rreth 5	rreth 6	Destinacion turistik me rritje të shpejtë
8	Kili	rreth 4–5	rreth 4	Ekoturizëm dhe peizazhe natyrore
9	Peru	rreth 4	rreth 4	Turizëm kulturor-historik (Maçu Pikçu)
10	Kubë	rreth 3–4	rreth 3	Turizëm kulturor dhe plazhi

Në një hartë mecece të Amerikës shëno dhe emëro të paktën pesë qendra turistike në Amerikën e Veriut dhe pesë në Amerikën e Jugut dhe përpiku që me simbole të ndryshme të dallosh qendrat turistike urbane, natyrore dhe kulturore historike!

Ura Golden Gate, San Francisko

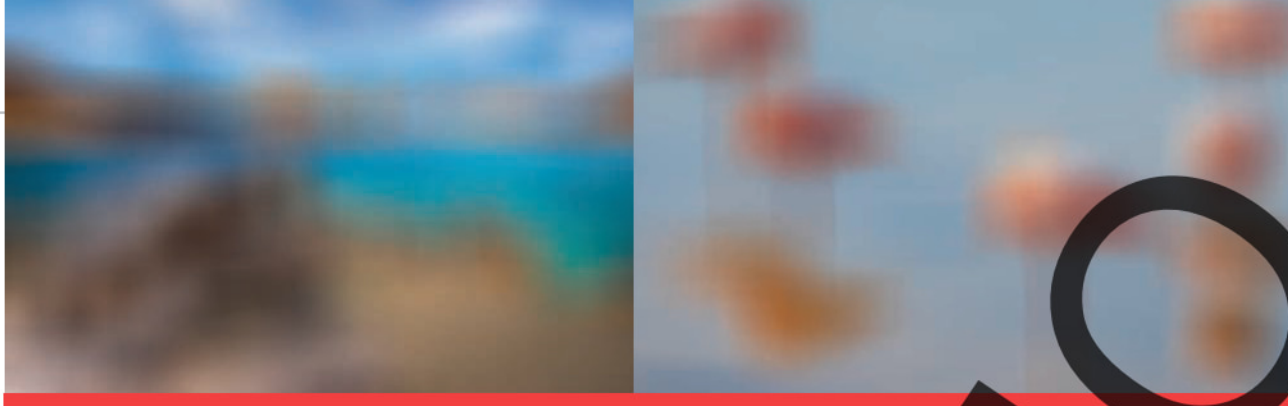
Plazhi Vajkiki, Honolulu, Havai, ShBA

Orlando, në shtetin federal të Floridës, është i njohur si “qyteti i parqeve argëtuese”. Këtu ndodhen Disneyland, Universal Studios dhe parqe të tjera tematike që tërheqin familje nga e gjithë bota. **Los Angjelos** dhe **San Francisko** janë qendra të rëndësishme turistike në bregun perëndimor.

Los Angjelos është shtëpia e Hollivudit dhe industrisë së filmit, ndërsa San Francisko është i njohur për urën “Golden Gate”, rrugët e pjerrëta dhe shumëllojshmërinë kulturore.

Havai përfaqëson një rajon turistik unik me ishuj vullkanikë, klimë tropikale dhe plazhe oqeanike, gjë që e bën atë një nga vendpushimet më të njohura në botë.

Ndërmjet atraksioneve natyrore dallohen Parku Kombëtar Jellouston, i njohur për gejzerët dhe botën e egër, Kanjoni i Madh, një nga mrekullitë natyrore më madhështore në Tokë dhe Ujëvarat e Niagarës, të cilat janë një atraksion i rëndësishëm natyror dhe turistik në kufirin midis SHBA-së dhe Kanadasë, të cilat janë simbol i fuqisë së natyrës.

Bota shtazore në Galapagos: breshka gjigante dhe flamingo

QENDRAT TURISTIKE NË AMERIKËN E JUGUT

Amerika e Jugut ofron një përvojë turistike ndryshe, por po aq tërheqëse, në të cilën gërshetohen natyra tropikale, trashëgimia e pasur kulturore dhe qytetet e gjalla e dinamike. **Rio de Zhaneiro** është një nga qytetet turistike më të njohura në kontinent. Është i njohur për plazhet Kopakabana dhe Ipanema, statujën e Krishtit Shpëtimtar dhe karnavalet, i cili është një nga eventet më të mëdha në botë.

Maçu Piçu, i vendosur lart në Andet e Perusë, është një nga lokalitetet arkeologjike më të rëndësishme në botë. Ai është simbol i qytetërimit të Inkasve dhe një nga atraksionet turistike më të vizituara në Amerikën e Jugut.

Ishujt Galapagos, që i përkasin Ekuadorit, janë të njohur botërisht për botën e tyre unike shtazore. Këtu Çarls Darvini zhvilloi idetë e tij për evolucionin.

Amazonia përfaqëson një destinacion turistik aventuresk, i njohur për pyjet e shiut, lumit dhe shumëllojshmërinë e pasur biologjike. Ndërmjet mrekullive natyrore dallohen **Ujëvarat Igvasu**, të vendosura në kufirin midis Brazilit dhe Argjentinës, **Ujëvara Engjëll (Angel)** në Venezuelë, ujëvara më e lartë në Tokë. Si dhe lokaliteti i njohur arkeologjik **Çicën Ica** dhe qendra bregdetare turistike **Akapulko**.

Qendrat turistike në Amerikën e Veriut dhe në Amerikën e Jugut dallohen për nga karakteristikat e tyre, por që të gjitha kanë rëndësi të madhe ekonomike dhe kulturore. Turizmi urban, kulturor, natyror dhe aventuresk e bëjnë Amerikën një nga rajonet turistike më të rëndësishme në botë.

Ujëvarat Igvasu

MBAJ MEND

Amerika e Veriut dhe Amerika e Jugut kanë qendra të shumta turistike, të zhvilluara falë bukurive natyrore, rëndësisë kulturore-historike dhe qyteteve të mëdha. Turizmi ka rëndësi të madhe për ekonominë dhe lidhjen ndërkombëtare të këtyre rajoneve.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Cilat lloje të qendrave turistike ekzistojnë në Amerikë?
2. Pse Nju Jorku dhe Rio de Zhaneiro konsiderohen si qendra turistike botërore?
3. Cilët atraksione turistike natyrore ndodhen në Amerikën e Veriut?
4. Cila është rëndësia e Maçu Piçusë për turizmin në Amerikën e Jugut?
5. Si ndikon turizmi në ekonominë e shteteve?

Konceptet kryesore gjeografike:

Pozita gjeografike
Kufijtë
Relievi
Klima
Lumenjtë
Popullsia
Industria
Ekonomia
Urbanizimi

SHTETET E BASHKUARA TË AMERIKËS (SHBA)

Mendoni se çfarë dini tashmë për Shtetet e Bashkuara të Amerikës? Tregoni se ku ndodhen, për çfarë janë të njohura dhe pse kanë rëndësi të madhe në botë sot?

A e dinit se ekonomia e Shteteve të Bashkuara të Amerikës është më e madhe se ekonomitë e shumë shteteve së bashku dhe se vendimet e marra në Uashington apo Nju Jork shpesh kanë ndikim në mbarë botën? ShBA është një shtet që luan rol udhëheqës në politikë, ekonomi, shkencë dhe kulturë në botën bashkëkohore. Falë pozicionit të tyre të favorshëm gjeografik, territorit gjigant dhe burimeve të larmishme natyrore, Shtetet e Bashkuara të Amerikës janë zhvilluar në një nga shtetet më të fuqishme dhe më me ndikim në planet.

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E SHBA-SË

Shtetet e Bashkuara të Amerikës ndodhen në pjesën qendrore dhe veriore të Amerikës së Veriut. Në lindje dalin në Oqeanin Atlantik, ndërsa në perëndim në Oqeanin Paqësor, gjë që u mundëson zhvillimin e tregtisë dhe trafikut detar me të gjithë botën.

Në veri ShBA-ja kufizohet me Kanadanë, ndërsa në jug me Meksikën. Përveç pjesës kontinentale, shteti përfshin edhe Alaskën, e cila ndodhet në veriperëndim të kontinentit dhe Havajet që janë grup ishujsh në Oqeanin Paqësor.

Me një sipërfaqe prej rreth 9.8 milionë km², ShBA-ja është shteti i tretë më i madh në botë, menjëherë pas Rusisë dhe Kanadasë. Kjo madhësi mundëson një larmi të madhe natyrore dhe klimatike.

Shtetet e Bashkuara kanë një vijë bregdetare shumë të larmishme dhe fort të copëtuar, pasi dalin në dy oqeane të mëdha, Atlantik dhe Paqësor, si dhe në Gjirin e Meksikës. Bregu lindor, përgjatë Oqeanit Atlantik, është kryesisht fushor dhe i copëtuar mirë me gjire të shumta, estuare dhe gadishuj, gjë që ka mundësuar zhvillimin e porteve të mëdha dhe qyteteve bregdetare.

Bregu jugor, përgjatë **Gjirit të Meksikës** është i ulët dhe rënor, me gjire të gjerë dhe gadishuj, siç është **Florida**, dhe është i përshtatshëm për turizëm dhe trafik detar. Bregu perëndimor, përgjatë Oqeanit Paqësor është i dëmtuar dhe shkëmbor, me më pak porte natyrore, por me qytete bregdetare shumë të zhvilluara si **Los Anxhelos** dhe **San Francisko**.

Vija e copëtuar bregdetare e ShBA-së ka rëndësi të madhe për **tregtinë, turizmin dhe trafikun detar** dhe në të njëjtën kohë kontribuon në shumëllojshmërinë e aktiviteteve natyrore dhe ekonomike përgjatë bregut.

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË SHBA-SË

Shtetet e Bashkuara të Amerikës dallohen si një nga shtetet me shumëllojshmërinë natyrore më të madhe në botë. Territori i tyre gjigant, pozita e larmishme gjeografike dhe struktura komplekse e relievit kanë mundësuar zhvillimin e peizazheve natyrore, zonave klimatike dhe ekosistemeve më të ndryshme.

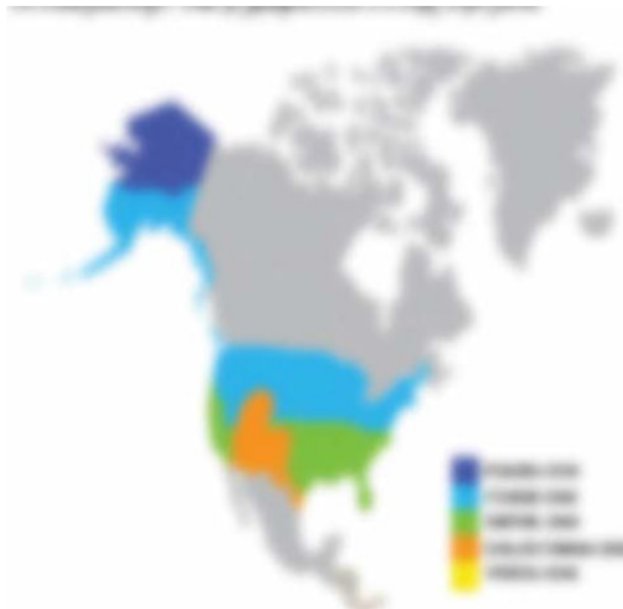
Në **pjesën perëndimore të ShBA-së** ndodhet një nga sistemet malore më të rëndësishme në Amerikën e Veriut, në përbërjen e të cilave hyjnë **Malet Shkëmbore (Rocky Mountains)**, **Siera Nevada** dhe vargmale të tjera. Këto male janë të reja nga prejardhja, të larta dhe të thadruara, me maja të mprehta, lugina të thella dhe procese gjeologjike të shprehura fuqishëm. Pjesa perëndimore është e njohur edhe për **aktivitetin vullkanik dhe sismik**, veçanërisht në Kaliforni dhe në pjesën veriperëndimore të vendit. Në këtë rajon ndodhet edhe **Kanioni i Madh (Grand Canyon)**, një nga mrekullitë natyrore më të njohura në botë, i krijuar nga erozioni miliona vjeçar i lumit Kolorado. Kanioni është i thellë mbi 1 500 metra dhe përfaqëson një laborator të vërtetë natyror për studimin e historisë gjeologjike të Tokës.

Pjesën qendrore të ShBA-së e zënë **Ullësirat Qendrore**, të cilat janë ndër fushat më të gjera dhe më pjelloret në planet. Këto zona kanë një sipërfaqe të rrafshët ose të valëzuar lehtë, toka të pasura dhe kushte të favorshme klimatike, gjë që i bën ato jashtëzakonisht të rëndësishme për bujqësinë. Përmes Ullësirave Qendrore rrjedhin disa nga lumenjtë më të mëdhenj në Amerikën e Veriut, si **Misisipi** dhe **Misuri**, të cilët së bashku formojnë një sistem të madh lumor. Këto lumenj kanë rëndësi të madhe për vaditjen, transportin dhe zhvillimin ekonomik, pasi lidhin pjesë të ndryshme të vendit dhe mundësojnë një trafik efikas të brendshëm.

Në **pjesën lindore të ShBA-së** shtrihen **Malet Apalashe (Mount Mitchell, 2 037 m)**, të cilat janë dukshëm më të vjetra se malet në perëndim. Për shkak të veprimit afatgjatë të erozionit, **Apalashet** sot kanë **maja më të ulëta, të rrumbullakosura** dhe lugina më të gjera. Ky rajon është i pasur me pyje, burime minerale dhe vendbanime, ndërsa historikisht ka qenë i rëndësishëm për zhvillimin e minierave dhe industrisë.

Kushtet klimatike në ShBA janë gjithashtu shumë të larmishme. Në **Alaskë mbizotëron klima arklike dhe subarklike**, me dimra të gjatë e të ftohtë dhe verë të shkurtër. Në pjesën më të madhe të territorit **mbizotëron klima e mesme kontinentale**, e përshtatshme për bujqësi dhe banim. **Pjesët jugore**, veçanërisht Florida kanë **klime subtropikale**, me vera të nxehta dhe dimra të butë, ndërsa **Havai** dallohet me **klime tropikale** gjatë gjithë vitit.

Kjo shumëllojshmëri klimatike ka mundësuar zhvillimin e ekosistemeve të ndryshme natyrore, si tundra, tajga, pyjet fletorë dhe të përzier, priritë, shkretëtirat dhe vegjetacioni tropikal. Falë kësaj, ShBA-ja disponon burime të pasura natyrore dhe kushte të favorshme për aktivitete të ndryshme ekonomike, gjë që kontribuon ndjeshëm në zhvillimin e tyre ekonomik dhe rëndësinë globale.

Zonat klimatike në ShBA

Rrjeti hidrografik i ShBA-së

Hidrografia e Shteteve të Bashkuara të Amerikës është jashtëzakonisht e zhvilluar dhe e larmishme, gjë që është rezultat i territorit të madh, relievit të larmishëm dhe kushteve të ndryshme klimatike. ShBA-ja disponon një **rrjet të dendur lumenjsh, liqene të shumta, pellgje të mëdha lumore dhe ujëra të rëndësishëm bregdetarë**, të cilët kanë rëndësi të madhe për natyrën, popullsinë dhe ekonominë.

Pjesa më e madhe e territorit të ShBA-së i përket **pellgut të Oqeanit Atlantik**, në të cilin derdhen lumenjtë më të gjatë dhe më të rëndësishëm të vendit. Më i rëndësishmi është **sistemi lumor i Misisipit me Misurin**, i cili përfaqëson një nga sistemet lumore më të mëdha në botë. Ky sistem mbledh ujërat nga një pjesë e madhe e Ultësirave Qendrore dhe ka një rol kyç për **vaditjen, transportin, bujqësinë dhe zhvillimin e vendbanimeve**. Lumi Misisipi shekuj me radhë ka përfaqësuar një lidhje natyrore transporti dhe bosht ekonomik të shtetit.

Në pjesën lindore të vendit rrjedhin lumenj të tjerë të rëndësishëm, si **Ohajo, Tenesi dhe Hadson**, të cilët kanë një rol të rëndësishëm në industri dhe tregti. Hadsoni është veçanërisht i rëndësishëm sepse përmes tij Nju Jorku lidhet me brendësinë e kontinentit.

Pjesa perëndimore e ShBA-së i përket, kryesisht **pellgut të Oqeanit Paqësor**. Këtu lumenjtë janë më të shkurtër, por më të shpejtë dhe më të rrëmbyeshëm për shkak të relievit malor. Më i njohuri është **lumi Kolorado**, i cili krijoi **Kanionin e Madh**. Kolorado ka rëndësi të madhe për furnizimin me ujë dhe prodhimin e energjisë hidroelektrike në zonat e thata të jugperëndimit.

Në pjesën veriore të ShBA-së, veçanërisht në Alaskë, një pjesë e lumenjve i përkasin **pellgut të Oqeanit të Ngjirë të Veriut**. Këtu dallohet lumi Yukon, i cili rrjedh përmes zonave të ftohta dhe ka rëndësi të madhe për popullsinë lokale dhe ekosistemet natyrore.

ShBA-ja disponon liqene të shumta natyrore dhe artificiale, ndër të cilat më të rëndësishmit janë **Liqenet e Mëdha**. Ato ndodhen në kufirin midis ShBA-së dhe Kanadasë dhe përfaqësojnë **sistemin më të madh të liqeneve me ujë të ëmbël në botë**. Në përbërjen e tyre bëjnë pjesë liqenet **Superior, Miçigen, Huron, Iri dhe Ontario**. Këto liqene kanë rëndësi të madhe për **lundrimin, industrinë, peshkimin dhe furnizimin me ujë**.

Përveç tyre, në ShBA ekzistojnë edhe liqene të shumta artificiale, të krijuara me ndërtimin e digave, të cilat shërbejnë për **prodhimin e energjisë elektrike, kontrollin e përmbytjeve dhe furnizimin me ujë**. Falë hidrografisë së pasur, ShBA-ja është ndër vendet udhëheqëse në përdorimin e burimeve ujore për nevojat ekonomike dhe shoqërore.

Transporti
përgjatë
lumit
Misisipi

KARAKTERISTIKAT SOCIO-EKONOMIKE TË SHBA-SË

Shtetet e Bashkuara të Amerikës kanë mbi **330 milionë banorë**, gjë që i radhit ato ndër shtetet më të populluara në botë. Popullsia është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë, ku dendësia më e madhe është në **rajonet bregdetare**, veçanërisht në **Bregun Lindor dhe Perëndimor**, si dhe rreth **Liqeneve të Mëdha Amerikane**. Pjesët e brendshme, sidomos disa zona rurale dhe shkretëtina janë rregullisht shumë më rrallë të populluara.

ShBA-ja karakterizohet nga një **shkallë e lartë e urbanizimit**, që do të thotë se pjesa më e madhe e popullsisë jeton në **qytete dhe aglomeracione qytetare**. Në vend ekzistojnë megapolise të shumta, përkatësisht rajone të stërmëdha urbane me miliona banorë. Më të rëndësishmit janë **Nju Jorku, Los Anxhelosi, Çikago, Hjustoni, Uashingtoni dhe San Francisko**. Këto qytete nuk janë vetëm qendra të banimit, por edhe të ekonomisë, kulturës, shkencës dhe politikës, dhe kanë ndikim të madh në zhvillimin e vendit.

Popullsia e ShBA-së është **etnikisht dhe kulturisht shumë e larmishme**, sepse vendi me shekuj ka qenë synim i imigracionit nga pjesë të ndryshme të botës. Kjo larmi kontribuon në krijimin e një shoqërie dinamike me gjuhë, fe dhe zakone kulturore të ndryshme, që pasurojnë më tej jetën sociale dhe ekonomike të shtetit. Sot popullsia e Shteteve të Bashkuara të Amerikës është shumë e larmishme në strukturën e saj etnike dhe racore. Për momentin rreth **60 % e popullsisë janë ato me racë të bardhë**, që do të thotë se ata janë ende grupi më i madh në vend. Deri në mesin e shekullit XXI të bardhët do të mbeten **grupi më i madh, por nuk do të përfaqësojnë më shumicën** e popullsisë totale. Parashikohet rritje e shpejtë e **popullsisë latino-amerikane (hispanike) dhe aziatike**, numri i të cilëve në 40 vitet e ardhshme pothuajse do të trefishohet. Sipas vlerësimeve, rreth **vitit 2055** popullsia e ShBA-së do të përbëhet nga afërsisht 48 % të bardhë, 24 % hispanikë, 14 % aziatikë dhe 13 % afro-amerikanë. Këto ndryshime janë rezultat i migracionit, por edhe i normave të ndryshme të shtimit natyror të grupe të veçanta.

Lëvizja e numrit të popullsisë në ShBA

Qytetet më të mëdha në ShBA	
Qyteti	Numri i banorëve
Nju Jork	8 412 513
Los Anxhelos	3 874 297
Çikago	2 715 336
Hjuston	2 412 920
Feniks	1 688 306

Uashington është kryeqyteti i Shteteve të Bashkuara të Amerikës, por ai nuk i përket asnjë shteti federal. Emri zyrtar i qytetit është Distrikti i Kolumbisë (District of Columbia), që do të thotë se ai është një distrikt i veçantë federal i krijuar posaçërisht për të qenë selia e pushtetit federal. Arsyeja pse Uashington D.C. nuk është pjesë e ndonjë shteti federal, është dëshira që kryeqyteti të jetë politikisht neutral dhe të mos jetë nën ndikimin e asnjë shteti të vetëm. Në këtë qytet ndodhen institucionet më të rëndësishme të pushtetit amerikan, si Shtëpia e Bardhë, Kongresi dhe Gjykata e Lartë. Shënimi "D.C." përdoret për t'u dalluar kryeqyteti Uashington nga shteti federal Uashington, i cili ndodhet në veri-perëndim të ShBA-së.

Në një hartë memece të Amerikës së Veriut shëno: kufijtë e Shteteve të Bashkuara të Amerikës, dy oqeanet në të cilat dalin, një vargmal, një lumë të madh dhe një qytet të madh!

Emigrimi dhe imigrimi kanë ndikim të madh në zhvillimin e shoqërisë amerikane. Në vitin 2015 rreth 14 % e popullsisë së ShBA-së kishte lindur jashtë shtetit, gjë që është ndjeshëm më shumë në krahasim me vitin 1965 kur kjo përqindje ishte vetëm 5 %. Nga viti 1965 e deri më sot në ShBA janë shpërngulur rreth 39 milionë imigrantë, më së shumti nga Azia dhe Amerika Latina. Pas Meksikës, numri më i madh i të shpërngulurve vjen nga Kina dhe India. Sot në ShBA jetojnë rreth 3,8 milionë njerëz me origjinë kineze dhe 4,4 milionë me origjinë indiane.

Përveç ndryshimeve etnike, të rëndësishme janë edhe ndryshimet në strukturën e moshës së popullsisë. Deri në vitin 2060 popullsia amerikane do të jetë mesatarisht më e vjetër se sa është sot. Parashikohet që pothuajse çdo i katërti banor të jetë i moshës 65 vjeç ose më tepër. Në të njëjtën kohë pritet të ulet përqindja e njerëzve në moshë pune (nga 18 deri në 64 vjeç), nga rreth 63 % sa është sot, në rreth 52 % në vitin 2060. Këto ndryshime do të kenë ndikim të madh mbi shoqërinë dhe ekonominë. Numri më i vogël i njerëzve të aftë për punë do të duhet të sigurojë mjete për pensionet dhe kujdesin shëndetësor të popullsisë gjithnjë e më të vjetër në moshë. Këto pyetje të lidhura me popullsinë, migracionin dhe plakjen janë një nga sfidat më të rëndësishme për zhvillimin e ardhshëm të Shteteve të Bashkuara të Amerikës.

Shtetet e Bashkuara të Amerikës janë një nga ekonomitë më të zhvilluara dhe më të fuqishme në botë. Ato kanë ndikim të madh në tregtinë botërore, financat dhe zhvillimin teknologjik. Ekonomia amerikane bazohet në burime të pasura natyrore, infrastrukturë të zhvilluar, teknologji të përparuar dhe fuqi punëtore të arsimuar mirë. Vendi ka rol udhëheqës në inovacione, kërkime shkencore dhe teknologji moderne.

Në aspektin industrial, ShBA-ja është e njohur për industrinë e automobilave, aviacionit, industrinë elektronike dhe informatike, si dhe për prodhimin e teknologjisë moderne ushtarake dhe hapësinore. Në dekadat e fundit veçanërisht shpejt po zhvillohet sektori IT, me qendra si Lugina e Silikonit (Silicon Valley), e cila përfaqëson qendrën botërore të inovacioneve teknologjike.

Bujqësia në ShBA është shumë e mekanizuar, moderne dhe produktive. Falë fushave të mëdha pjellore dhe teknologjive bashkëkohore, vendi është një nga prodhuesit dhe eksportuesit më të mëdhenj botërorë të grurit, misrit, sojës dhe mishit. Bujqësia ka një vend të rëndësishëm në ekonomi, edhe pse në të punon një pjesë relativisht e vogël e popullsisë.

Zhvillimi i
infrastrukturës
dhe transportit
në Hjuston,
Teksas

Përveç industrisë dhe bujqësisë, **sektori i shërbimeve** ka rol dominues në ekonominë e ShBA-së. Shërbimet financiare, tregtia, turizmi, mediat dhe industria kulturore kontribuojnë në pjesën më të madhe të të ardhurave kombëtare. Shtetet e Bashkuara të Amerikës disponojnë disa nga qendrat turistike më të njohura në botë, siç janë **Nju Jorku** me rrokaqiejt e tij dhe monumentet kulturore, **Uashingtoni** si qendër politike me muze të shumtë, **Las Vegas** si qytet i argëtimit, **Orlando** me parqe tematike të njohura botërisht, **Havai** me plazhe tropikale dhe vullkane, **Parku Kombëtar Jellovstone** me gejzerë dhe botë të egër, si dhe **Kanioni i Madh**, si një nga mrekullitë natyrore më mbresëlënëse në Tokë.

Falë kësaj fuqie ekonomike, ShBA-ja ka një standard të lartë jetese, sistem arsimor të zhvilluar dhe ndikim të rëndësishëm mbi proceset globale ekonomike dhe politike.

Apple Park, Lugina e Silikonit, San Francisko

Jellovstone, Park Kombëtar

MBAJ MEND

Shtetet e Bashkuara të Amerikës janë shtete federale në Amerikën e Veriut dhe e përbëjnë 50 shtete. Ato kanë ndikim të madh politik, ekonomik dhe kulturor në botë dhe janë ndër shtetet më të zhvilluara.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Ku ndodhen Shtetet e Bashkuara të Amerikës dhe me cilat shtete kufizohen?
2. Pse pozita gjeografike e ShBA-së është e favorshme për tregti dhe zhvillim?
3. Cilët janë rajonet kryesore natyrore-gjeografike në ShBA?
4. Çfarë klime dominon në ShBA dhe pse është aq e larmishme?
5. Pse ShBA-ja konsiderohet si një nga shtetet më të fuqishme ekonomike në botë?

Konceptet kryesore gjeografike:

Pozita gjeografike
Kufijtë
Relievi
Klima
Lumenjtë
Liqenet
Popullsia
Burimet natyrore
Ekonomia
Urbanizimi

KANADAJA

Mendoni se çfarë dini për Kanadanë!?

Tregoni se ku ndodhet, çfarë klime ka dhe për çfarë është e njohur sipas natyrës dhe popullsisë!

A e dinit se Kanadaja është shteti i dytë më i madh në botë për nga sipërfaqja, megjithatë ka më pak banorë se shumë shtete më të vogla? Në këtë vend mund të gjenden pyje të pafundme, akullnaja, tundër dhe qytete moderne me standard të lartë jetese. Falë territorit të madh, burimeve të pasura natyrore dhe shoqërisë së qëndrueshme, Kanadaja është një nga shtetet më të zhvilluara dhe më të rregulluara në botë dhe një pjesë e rëndësishme e hapësirës së Amerikës së Veriut.

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA E KANADASË

Kanadaja ndodhet në pjesën veriore të Amerikës së Veriut. Në veri ajo del në Oqeanin e Ngrirë të Veriut (Arktik), në lindje në Oqeanin Atlantik, ndërsa në perëndim në Oqeanin Paqësor, gjë që i jep dalje në tre oqene. Në jug, Kanadaja kufizohet me Shtetet e Bashkuara të Amerikës, me të cilat ka një nga kufijtë tokësorë më të gjatë në botë.

Me një sipërfaqe prej rreth 9,98 milionë km², Kanadaja është shteti i dytë më i madh në botë, menjëherë pas Rusisë. Territori i madh mundëson një larmi të madhe të kushteve natyrore, por në të njëjtën kohë është arsyeja e popullsisë së rrallë në shumë rajone.

Kanada ka një vijë bregdetare jashtëzakonisht të gjatë dhe shumë të degëzuara, më të gjatën në botë. Bregu lindor, përgjatë Oqeanit Atlantik, është thellësisht i copëtuar me gjire të shumtë, ishuj dhe gadishuj, si Nju-Faundlendi dhe Labradori, gjë që ka mundësuar zhvillimin e peshkimit dhe të porteve. Bregu perëndimor përgjatë Oqeanit Paqësor është malor dhe shkëmbor, me shumë ishuj dhe gjire, si **Ishulli Vankuver** dhe është i rëndësishëm për tregtinë me Azinë. Bregu Verior përgjatë Arktikut është i ftohtë dhe pak i populluar, por ka rëndësi të madhe strategjike.

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË KANADASË

Kanadaja dallohet për një shumëllojshmëri të madhe natyrore. Në pjesën perëndimore ngrihen Kordilieret, me male të larta, lugina të thella dhe akullnaja. **Mount Logan është maja më e lartë në Kanada**, me një lartësi prej **5,959 metrash**. Këto male janë të reja dhe të larta dhe përfaqësojnë një pengesë natyrore dhe barrierë klimatike.

Pjesa qendrore e vendit përfshihet nga **Mburoja Kanadeze**, një masiv i vjetër gjeologjik me kodrina, pyje gjigante dhe mijëra liqene. Kjo zonë është e pasur me minerale dhe është baza e minierave.

Në pjesët jugore, veçanërisht rreth **Liqeneve të Mëdha Amerikane** dhe lumit **Sent Lorens**, ndodhen rajonet më pjellore dhe më të populluara të Kanadasë. Këtu janë zhvilluar qytetet dhe qendrat më të mëdha industriale.

Klima në Kanada është kryesisht **polare dhe subpolare**. Në veri mbizotëron klima polare dhe subpolare me dimra të gjatë e të ftohtë, ndërsa pjesët jugore kanë klimë mesatare të përshtatshme për banim dhe bujqësi. Për shkak të gjerësisë së madhe gjeografike dhe ndikimit të oqeanëve, ndryshimet klimatike janë të konsiderueshme.

Këto kushte kanë mundësuar zhvillimin e brezave të ndryshëm natyrorë: tundra në veri, tajga (pyjet halorë) në pjesët qendrore dhe pyjet e përzier e preritë në jug.

Kanadaja disponon një nga rrjetet hidrografike më të pasura në botë. Mijëra liqene dhe lumenj të shumtë kanë rëndësi të madhe për natyrën, popullsinë dhe ekonominë. Më i njohuri është sistemi lumor **Sent Lorens**, i cili lidh Liqenet e Mëdha Amerikane me Oqeanin Atlantik dhe përfaqëson një arterie të rëndësishme transporti.

Liqenet e Mëdha Amerikane – **Superior**,

Në një hartë me mece të Amerikës së Veriut shëno: Kanadanë, oqeanet në të cilat ka dalje, një vargmal, një liqen të madh dhe një qytet të madh!

Kanadaja ka më shumë se 2 milionë liqene, gjë që përfaqëson rreth 60 % të të gjithë liqeneve natyrore në botë. Janë të shumtë, sa që në disa harta as që mund të shfaqen të gjithë.

Harta hidrografike e Kanadasë

Hjuron, Iri, Ontario dhe Miçigen këto e ndajnë Kanadanë me SHBA-në – dhe janë sistemi më i madh i liqeneve me ujë të ëmbël në botë dhe kanë rëndësi madhe ekonomike dhe natyrore. Kanadaja po ashtu përdor shumë prej lumenjve të saj për prodhimin e **energjisë hidroelektrike**, gjë për të cilën është e njohur botërisht.

KARAKTERISTIKAT SOCIO-EKONOMIKE TË KANADASË

Kanadaja ka rreth **40 milionë banorë**, që është një numër relativisht i vogël në raport me madhësinë e shtetit. Popullsia është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë. Pjesa më e madhe jeton në rajonet jugore, pranë kufirit me SHBA-në. Pjesët veriore janë shumë rrallë të populluara për shkak të klimës së ashpër.

Kanadaja është një shtet me urbanizim të lartë, ndërsa qytetet më të mëdha janë Toronto, Montreal, Vankuver, Kalgari, Edmonton dhe kryeqyteti Otava. Këto qytete janë qendra të industrisë, kulturës, arsimit dhe politikës.

Kanadaja është një nga shtetet më multikulturore në botë, me një popullsi të përbërë nga grupe të shumta etnike. Pjesa më e madhe e popullsisë, rreth një e treta deklarohen se prejardhja e tyre etnike është **kanadeze**, gjë që tregon një ndjenjë të fortë të identitetit kombëtar.

Përveç kësaj, një pjesë e rëndësishme e kanadezëve kanë **prejardhje angleze, skoceze, franceze, irlandeze dhe gjermane**, gjë që është rezultat i shpërnguljes historike nga Evropa. Në kohët e fundit, rëndësi gjithnjë e më të madhe ka edhe popullsia **me origjinë kineze**, e cila përfaqëson një nga grupet etnike jo-evropiane më të shumta në shtet.

Popullsia vendase e Kanadasë (**Indianët, Inuitët dhe Metisët**) përfaqëson rreth **4 % të popullsisë totale**, por numri i tyre rritet më shpejt se mesatarja kombëtare. Përveç tyre, rreth 16 % e popullsisë u përket grupeve etnike që nuk kanë origjinë evropiane. Sot rreth **22 % e popullsisë së Kanadasë është e lindur jashtë shtetit**, gjë që e bën atë një nga vendet kryesore

të imigracionit në botë. Pjesa më e madhe e të shpërngulurve të rinj vijnë nga **Azia**, veçanërisht nga **Kina** dhe **India**.

Kanada ka **dy gjuhë zyrtare** – **anglishten dhe frëngjishten**, gjë që është rezultat i ndikimit historik britanik dhe francez. Më shumë se gjysma e popullsisë e konsideron **gjuhën angleze si gjuhë amtare**, ndërsa rreth një e pesta përdor si gjuhë amtare **gjuhën frënge**, veçanërisht në provincën e Kebekut (Quebec). Përveç kësaj, në Kanada ekzistojnë **më shumë se 70 gjuhë vendase (autoktone)**, të cilat grupohen në **12 familje gjuhësore**. Më e përhershmeja prej tyre është **familja gjuhësore algonkiane**, e cila flitet në pjesë të ndryshme të vendit. Kjo shumëllojshmëri gjuhësore dhe etnike e bën Kanadanë shembull për një **shoqëri multikulturore dhe tolerante**, në të cilën kultura dhe tradita të ndryshme jetojnë dhe zhvillohen së bashku.

Ekonomia e Kanadasë është një nga më të zhvilluarat dhe më të qëndrueshmet në botë. Ajo bazohet në **burimet jashtëzakonisht të pasura natyrore**, industrinë moderne, bujqësinë e zhvilluar dhe sektorin e fuqishëm të shërbimeve. Falë territorit të madh dhe kushteve të larmishme natyrore, Kanadaja disponon rezerva të rëndësishme të **naftës, gazit natyror, qymyrit, hekurit, bakrit, nikelit, uraniumit** si dhe burime gjigante pyjore dhe ujore. Këto pasuri përfaqësojnë bazën për zhvillimin e shumë degëve industriale dhe për eksportin, i cili ka rëndësi të madhe për ekonominë kombëtare.

Sektori i energjisë është veçanërisht i rëndësishëm për Kanadanë. Vendi është një nga prodhuesit më të mëdhenj të **energjisë hidroelektrike** në botë, falë lumenjve të shumtë, ujëvarave dhe zonave malore. Hidrocentralet sigurojnë një pjesë të madhe të energjisë elektrike të nevojshme dhe përfaqësojnë një burim relativisht të pastër dhe të ripërtëritshëm. Përveç kësaj, Kanadaja është ndër vendet udhëheqëse në shfrytëzimin e **naftës dhe gazit natyror**, veçanërisht në provincën Alberta, ku ndodhen areale të mëdha të rërave bituminoze (naftëmbajtëse).

Sektori i energjisë është veçanërisht i rëndësishëm për Kanadanë. Vendi është një nga prodhuesit më të mëdhenj të **energjisë hidroelektrike** në botë, falë lumenjve të shumtë, ujëvarave dhe zonave malore. Hidrocentralet sigurojnë një pjesë të madhe të energjisë elektrike të nevojshme dhe përfaqësojnë një burim relativisht të pastër dhe të ripërtëritshëm. Përveç kësaj, Kanadaja është ndër vendet udhëheqëse në shfrytëzimin e **naftës dhe gazit natyror**, veçanërisht në provincën Alberta, ku ndodhen areale të mëdha të rërave bituminoze (naftëmbajtëse).

Shfrytëzimi i naftës në Kanada

Qytetet më të mëdha në Kanada	
Qyteti	Numri i banorëve
Toronto	3 358 275
Montreal	1 943 903
Kalgari	1 678 073
Edmonton	1 284 480
Otava	1 218 903

Industria në Kanada është moderne dhe e zhvilluar teknologjikisht. Veçanërisht janë të rëndësishme **industria metalurgjike, përpunimi i drurit, industria e automobilitave, avio-industria** si dhe prodhimi i letrës dhe celulozës. Falë sipërfaqeve gjigante pyjore, Kanadaja është një nga eksportuesit më të mëdhenj botërorë të lëndës së drurit, letrës dhe produkteve nga druri. Prodhimi industrial është i përqendruar, kryesisht në pjesët jugore të vendit, veçanërisht në brezin rreth Liqeneve të Mëdha Amerikane dhe lumit Sent Lorens, ku ndodhen edhe qytetet më të mëdha dhe lidhjet e transportit.

Bujqësia në Kanada është shumë e mekanizuar dhe e organizuar në ferma të mëdha. Megjithatë në pjesën më të madhe të vendit është ftohtë, në rajonet jugore dhe qendrore kultivohen **kultura drithërash, grurë, elb, misër**, ndërsa blegtoria është gjithashtu e rëndësishme. Kanadaja është një nga eksportuesit kryesorë të grurit dhe produkteve bujqësore në botë.

Sektori i shërbimeve ka rëndësinë më të madhe në ekonominë kanadeze. Në të bëjnë pjesë **tregtia, bankat, arsimi, shëndetësia, turizmi dhe shërbimet informatike**. Qendrat financiare si Toronto dhe Vankuver, luajnë një rol të rëndësishëm jo vetëm në nivel kombëtar, por edhe në atë ndërkombëtar. Po ashtu, turizmi është një degë e rëndësishme ekonomike, sepse Kanada tërheq miliona vizitorë me natyrën e saj të paprekur, parqet kombëtare, qytetet dhe shumëllojshmërinë kulturore. Falë ekonomisë së qëndrueshme, Kanadaja ka **standard të lartë jetese**, sistem të zhvilluar arsimor dhe shëndetësor si dhe mbrojtje të fuqishme sociale. Shteti siguron kushte cilësore për jetesë, gjë që e bën atë shumë tërheqës për shpërngulje nga pjesë të ndryshme të botës. E gjithë kjo e pozicionon Kanadanë si një shtet ekonomikisht të fuqishëm, stabil dhe të prosperuar me një rol të rëndësishëm në ekonominë globale.

Fermë bujqësore në Kanada

MBAJ MEND

Kanadaja është shteti i dytë më i madh në botë për nga sipërfaqja dhe ndodhet në pjesën veriore të Amerikës së Veriut. Ajo është e pasur me pyje, liqene dhe burime natyrore, kurse popullsia është e shpërndarë në mënyrë të pabarabartë, më së shumti përgjatë kufirit jugor.

Pyetje për kontrollin e njohurive:

1. Ku ndodhet Kanadaja dhe në cilët oqeanë ka dalje ?
2. Pse Kanadaja ka dendësi të ulët të popullsisë?
3. Cilët janë rajonet kryesore natyrore-gjeografike të Kanadasë?
4. Pse hidrografia është aq shumë e rëndësishme për ekonominë e Kanadasë?
5. Për çfarë është e njohur Kanadaja në ekonominë botërore?

BRAZILI

Mendoni se çfarë dini për Brazilin!? Tregoni se ku ndodhet, për çfarë njihet dhe cilat veçori natyrore ose shoqërore ju lidhin me këtë shtet!

Konceptet kryesore gjeografike:

Pozita gjeografike
Relievi
Klima
Amazonia
Popullsia
Ekonomia
Urbanizimi
Burimet natyrore

A e dini se Brazili është aq i madh, sa gjysma e gjithë territorit të Amerikës Jugore dhe se brenda kufijve të tij gjendet pylli më i madh tropikal në botë, Amazona. Në Brazil mund të ndeshen megapolis (megaqytete) të mëdha me dhjetëra miliona banorë, por edhe zona ku natyra me shekuj ka mbetur pothuajse e paprekur. Pikërisht ky kontrast midis modernes dhe natyres e bën Brazilin një nga shtetet më mbresëlënëse në botë.

POZITA GJEOGRAFIKE, KUFIJTË DHE MADHËSIA

Brazili ndodhet në pjesën lindore dhe qendrore të Amerikës Jugore. Nga lindja dalje në **Oqeanin Atlantik**, me një vijë bregdetare shumë të gjatë dhe të larmishme, gjë që ka mundësuar zhvillimin e porteve, tregtisë dhe turizmit. Në tokë kufizohet me pothuajse të gjitha shtetet e Amerikës Jugore: Argjentinën, Uruguain, Paraguain, Bolivinë, Perunë, Kolumbinë, Venezuelën, Guajanën, Surinamin dhe Guajanën Franceze (nuk kufizohet vetëm me Kilin dhe Ekuadorin).

Me një sipërfaqe prej rreth **8,5 milionë km²**, Brazili është **shteti më i madh në Amerikën Jugore** dhe **i pesti më i madh në botë**. Kryeqyteti është **Brazilia**, i planifikuar dhe i ndërtuar në brendësi të vendit me qëllim që të stimulohet zhvillimi i barabartë.

Kryeqyteti:	Brazilia
Gjuha zyrtare:	Portugeze
Rregullimi shtetëror:	Republikë Presidenciale Federale
Valuta:	Reali brazilian

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË BRAZILIT

Relievi i Brazilit është kryesisht fushor dhe rrafshnaltor. Pjesën më të madhe të vendit e zë **Ultësira e Amazonës**, një zonë e madhe e rrafshët e mbuluar me pyje të dendura tropikale. Kjo ultësirë është një nga zonat më të rëndësishme natyrore në Tokë, pasi luan një rol kyç në rregullimin e klimës dhe ciklit të ujit.

Piko da Neblina është maja më e lartë në Brazil, me një lartësi prej **2,995 metrash**. Ajo ndodhet në pjesën veriore të Brazilit, në kufi me Venezuelën, në kuadër të pyjeve të Amazonës. Maja është pjesë e **Maleve të Guajanës**. Në lindje dhe juglindje ngrihen **Rrafshnaltat e Brazilit**, rrafshnalta të vjetra dhe të rrumbullakosura, të pasura me burime minerale. Këtu ndodhen edhe disa nga rajonet më të dendura me popullsi dhe më të zhvilluara ekonomikisht të shtetit.

Klima në **Brazil** është një nga më të shumëllojshmet në Amerikën Jugore, gjë që është rezultat i territorit të madh të shtetit dhe shtrirjes së tij nga zonat e ekuatorit deri në gjerësitë gjeografike subtropikale në jug. Pjesa më e madhe e vendit ndodhet në **brezin klimatik tropikal**, ku temperaturat janë të larta gjatë gjithë vitit, ndërsa dallimet midis stinëve janë më të vogla se në zonat e mesme (të moderuara).

Në **Zonën e Amazonës** mbizotëron **klima ekuatoriale**, e cila karakterizohet me temperatura vazhdimisht të larta, shpesh mbi 25 °C dhe reshje të bollshme gjatë gjithë vitit. Këtu nuk ka periudha të thata dhe lagështia e lartë e ajrit krijon kushte për zhvillimin e pyllit më të madh tropikal në botë. Këto kushte klimatike janë baza për një biodiversitet të jashtëzakonshëm biologjik në Amazonë, me mijëra lloje bimësh dhe kafshësh.

Në **pjesët qendrore dhe lindore të Brazilit**, veçanërisht në rrafshnaltat e Brazilit, klima është **tropikale me stinë të qarta, të lagështa dhe më të thata**. Verërat janë të ngrohta dhe me shi, ndërsa dimrat janë më të thatë, gjë që është e favorshme për bujqësinë, veçanërisht për kultivimin e kafesë, kallamsheqerit, sojës dhe misrit. Këto rajone janë ndër pjesët më të populluara dhe më

Zonat klimatike në Brazil

të zhvilluara ekonomikisht të vendit.

Në **pjesët jugore të Brazilit** mbizotëron **klima subtropikale**, me stinë më të theksuara të vitit. Atje verërat janë të ngrohta, ndërsa dimrat më të freskët, ndonjëherë me shfaqjen e ngricave, gjë që është e rrallë për pjesën tjetër të vendit. Këto kushte mundësojnë kultivimin e kulturave tipike për zonat e mesme (të moderuara) dhe kontribuojnë në një mënyrë të ndryshme jetese në krahasim me veriun tropikal.

Falë kësaj shumëllojshmërie klimatike, Brazili ka një **vegetacion të pasur dhe të larmishëm**, potenciale të mëdha bujqësore dhe është një nga hapësirat më të rëndësishme natyrore. Klima ka ndikim të madh mbi popullsinë, ekonominë dhe pasuritë natyrore të vendit, duke e bërë Brazilin një nga rajonet më të rëndësishme klimatike dhe ekologjike në botë.

Në një hartë memece të Amerikës Jugore shëno Brazilin dhe gjej: Oqeanin Atlantik, lumin Amazonë, Ultësirën e Amazonës, një qytet të madh dhe kryeqytetin Brazilia!

Brazili është i vetmi shtet në botë që ka dalje në Oqeanin Atlantik dhe njëkohësisht disponon me pellgun lumor më të madh në planet – pellgun e Amazonës, i cili vetë ka më shumë ujë se të gjithë lumenjtë evropianë së bashku.

Brazili disponon me një nga rrjetet lumore më të dendura dhe më të fuqishme në botë, gjë që është rezultat i territorit të madh, reshjeve të bollshme dhe larmisë së relievit të vendit. Lumi më i rëndësishëm dhe më i njohur është **Amazona**, i cili konsiderohet si **lumi më i pasur me ujë në botë**. Ai mbledh ujë nga një zonë gjigante e pellgut lumor, e cila përfshin pothuajse gjysmën e territorit të Brazilit. Amazona me qindra degët e saj krijon një sistem lumor kompleks dhe të degëzuar nëpër pyjet e Amazonës. Lumi ka një rëndësi të madhe për transportin, pasi në shumë zona është e vetmja lidhje transporti, por edhe për ekosistemet, peshkimin dhe ekuilibrin klimatik të rajonit.

Në pjesën jugore dhe juglindore të Brazilit dallohet lumi **Parana**, i cili është një nga lumenjtë më të gjatë në Amerikën Jugore. Ai rrjedh nëpër rajonet ekonomikisht më të zhvilluara dhe ka një rëndësi të madhe për industrinë dhe energjetikën. Në lumin Parana është ndërtuar **hidrocentrali Itaipu**, një nga më të mëdhenjtë në botë, i cili siguron energji elektrike për miliona njerëz në Brazil dhe në vendet fqinje. Kjo e bën lumin Parana një simbol të shfrytëzimit të energjisë së ujit.

Lumi **Sao Francisco** ka një rëndësi të veçantë për pjesët e brendshme dhe më të thata të Brazilit verilindor. Ai shpesh quhet “lumi i jetës” sepse mundëson ujitjen, furnizimin me ujë dhe zhvillimin e bujqësisë në rajonet me më pak reshje. Përveç kësaj, Sao Francisco është i rëndësishëm edhe për prodhimin e energjisë hidroelektrike dhe për lidhjen e rajoneve të ndryshme. Lumi **Tokantins**, së bashku me lumin **Araguaja**, formon një nga sistemet lumore më të mëdha të vendosura tërësisht në territorin e Brazilit. Ai ka një potencial të madh hidroenergetik dhe në të janë ndërtuar disa hidrocentrale të rëndësishme, gjë që përforcon më tej rolin e Brazilit si **lider botëror në përdorimin e energjisë së rishikueshme të ujit**.

Diga Itaipu

Harta hidrografike e Brazilit

POPULLSIA DHE VENDBANIMET

Brazili ka mbi **210 milionë banorë**, gjë që e bën atë **shtetin më të populluar në Amerikën Jugore**. Popullsia është e shpërndarë në mënyrë shumë të pabarabartë. Dendësia më e madhe është në rajonet bregdetare dhe në pjesën juglindore të vendit, ndërsa Amazonia është pak e populluar.

Brazili është një shtet shumë i urbanizuar me megaqytete të shumta, ndër të cilët janë **Sao Paolo, Rio de Zhaneiro, Belo Horizonte** dhe kryeqyteti **Brazilia**.

Në **Brazil, struktura etnike dhe racore** e popullsisë tradicionalisht përshkruhet sipas ngjyrës së lëkurës, gjë që përfaqëson një qasje specifike në krahasim me shumë vende të tjera. Gjatë regjistrimit të popullsisë, vetë banorët deklarohen në disa kategori: **të bardhë, të zinj, popullsi e përzier (kafe), të verdhë (kryesisht me origjinë aziatike) dhe popullsi vendase (indigjene)**. Ky lloj klasifikimi tregon se sa shoqëria braziliane është etnikisht e përzier dhe e larmishme.

Rreth **48 % e popullsisë janë deklaruar si të bardhë, 44 % si popullsi e përzier, 7 % si të zinj**, ndërsa një përqindje shumë e vogël u përket pasardhësve me origjinë aziatike dhe asaj vendase. Edhe pse popujt vendas sot përbëjnë më pak se 1% të popullsisë së përgjithshme, ata kanë një rëndësi të madhe kulturore dhe historike për shtetin.

Nga pikëpamja **fetare**, Brazili është një nga shtetet më të krishtera në botë. Rreth **90 % e popullsisë i përket religjionit të krishterë**, ku katolikët përbëjnë rreth 65 %, ndërsa protestantët rreth 22 %. Me më shumë se **120 milionë katolikë**, Brazili është **vendi me numrin më të**

madh të katolikëve në botë. Përveç krishtërit, ekzistojnë edhe fe e besime të tjera, si spiritizmi, **fetë tradicionale afrikane**, si dhe bashkësi të tjera të ndryshme fetare. Një pjesë e popullsisë deklarohet edhe si jofetare. Gjuha zyrtare dhe më e përhapur në Brazil është **gjuha portugeze**, gjë që e bën këtë vend të vetëm në Amerikën Jugore ku nuk dominon gjuha spanjolle. Gjuha portugeze është një pjesë e rëndësishme e identitetit kombëtar dhe e kulturës së Brazilit.

Mosha mesatare e popullsisë është rreth **32 vjeç**, gjë që tregon se vendi ka ende një popullsi relativisht të re. Një e dhënë veçanërisht interesante është se **Brazili ka numrin më të madh të fiseve vendase të izoluar në botë**, të cilat ende nuk kanë kontakt me civilizimin modern. Vlerësohet se në vend jetojnë rreth **900 000 banorë vendas (indigjenë)**, të shpërndarë në mbi **200 fise të ndryshme**. Kjo është jashtëzakonisht më pak se në kohën kur evropianët arritën në Amerikën Jugore, por edhe sot popujt vendas përfaqësojnë një pjesë të rëndësishme të trashëgimisë kulturore dhe historisë natyrore të Brazilit.

KARAKTERISTIKAT SOCIO-EKONOMIKE

Brazili ka **një nga ekonomitë udhëheqëse në botë** dhe bindshëm **ekonominë më të fuqishme në Amerikën Jugore**, me ndikim të madh në tregun rajonal dhe global. Territori i madh, popullsia e shumtë në numër dhe burimet e pasura natyrore i kanë mundësuar Brazilit të zhvillojë një **strukturë ekonomike të larmishme dhe komplekse**, e cila përfshin të gjitha veprimtaritë ekonomike, nga ato primare deri te sektori i shërbimeve.

Lëvizja e numrit të popullsisë në Brazil

Qytetet më të mëdha në Brazil	
Qytetet	Numri i banorëve
Sao Paolo	12 005 878
Rio de Zhaneiro	6 772 868
Brazilia	3 043 900
Fortaleza	2 609 729
Salvador	2 593 321

Baza e ekonomisë braziliene janë **burimet natyrore dhe bujqësia**. Falë klimës së favorshme dhe sipërfaqeve të mëdha pjellore, Brazili është ndër **prodhuesit dhe eksportuesit më të mëdhenj botërorë të kafesë, sojës, kallamsheqerit, misrit, orizit dhe mishit**. Veçanërisht i rëndësishëm është prodhimi i **kafesë**, për të cilin Brazili ka qenë vendi lider në botë për dekada me radhë. Kallamshaqeri përdoret jo vetëm për prodhimin e sheqerit, por edhe për **biokarburant (etanol)**, gjë që e bën vendin një faktor të rëndësishëm në burimet e rinovueshme të energjisë.

Industria në Brazil është e zhvilluar mirë dhe e **shumëllojshme**, veçanërisht në pjesën juglindore të vendit, rreth qyteteve të mëdha si **Sao Paulo dhe Rio de Zhaneiro**. Të zhvilluara fuqishëm janë **industria e automobilave, ushqimore, metalurgjike, kimike dhe energjetike**. Brazili është gjithashtu një nga eksportuesit më të mëdhenj në botë të **mineralit të hekurit**, i cili përfaqëson bazën për zhvillimin e industrisë së çelikut dhe ndërtimit. Rëndësi të madhe ka edhe **sektori i energjisë**, ku Brazili është lider botëror në përdorimin e **hidroenergjisë**. Hidrocentrali si **Itaipu**, një nga më të mëdhenjtë në botë, siguron energji elektrike për miliona familje dhe kapacitete industriale. Përveç kësaj, vendi po investon gjithnjë e më shumë në burime të tjera të rinovueshme të energjisë.

Sektori i shërbimeve ka një rol dominues në ekonomi dhe punëson pjesën më të madhe të popullsisë. Tregtia, shërbimet financiare, arsimi, shëndetësia dhe turizmi kontribuojnë në një pjesë të konsiderueshme të të ardhurave kombëtare. **Turizmi** është veçanërisht i zhvilluar, falë bukurive natyrore, Amazonës, plazheve, trashëgimisë kulturore dhe qyteteve të njohura. **Kultura dhe sporti**, veçanërisht futboll, kanë jo vetëm rëndësi shoqërore, por edhe ekonomike. Ngjarjet e mëdha sportive, klubet dhe lojtarët kontribuojnë në njohjen ndërkombëtare të Brazilit dhe në zhvillimin e turizmit sportiv.

Plantacionet me kafë në Brazil

*Stadiumi Marakana,
Rio de Zhaneiro, Brazil*

MBANI MEND

Brazili është shteti më i madh në Amerikën Jugore për nga sipërfaqja dhe popullsia. Nëpër të shtrihet Ultësira e Amazonës me pyllin më të madh tropikal të shiut në botë, ndërsa Brazili ka një rol të rëndësishëm në ekonominë dhe kulturën e kontinentit.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Ku ndodhet Brazili dhe me cilat shtete kufizohet?
2. Cilët janë rajonet kryesore natyrore-gjeografike në Brazil?
3. Pse Ultësira e Amazonës është e rëndësishme jo vetëm për Brazilin, por edhe për të gjithë botën?
4. Ku është më e dendur popullsia në Brazil dhe pse?
5. Cilat degë ekonomike janë më të rëndësishmet për ekonominë e Brazilit?

GJEOGRAFIA E AUSTRALISË DHE OQEANISË

Australia është kontinenti më i izoluar dhe për këtë arsye ka mbetur e shkëputur nga rrugët botërore. Kur studiuesit e parë erdhën këtu, përpara tyre u shfaq një tokë me karakteristika kryesisht të rrafshëta: male të vjetra në lindje, zona të mëdha shkretëtina në brendësi, pyje tropikale në veri dhe sipërfaqe të mëdha me bar (savana) të përshtatshme për blegtori.

Australia është kontinenti më i vogël dhe më i tharë në Tokë. Ajo ka një sipërfaqe prej rreth 7.7 milionë km², që do të thotë se është pothuajse sa Evropa, por ka rreth 28 herë më pak banorë.

Sot, Australia është një shtet modern, i organizuar dhe i administruar mirë, i rrethuar nga Oqeani Indian dhe Oqeani Paqësor, me një zhvillim të lartë ekonomik, që e dallon atë nga shumë vende të tjera të botës.

Ajo konsiderohet si një nga vendet me sigurinë më të lartë të jetesës në botë.

STUDIO

PËRMBAJTJA:

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Pozita gjeografike, vija bregdetare e Australisë dhe Oqeanisë

Karakteristikat e relievit të Australisë dhe Oqeanisë

Klima dhe karakteristikat klimatike të Australisë dhe Oqeanisë

Hidrografia e Australisë dhe Oqeanisë

Pasuritë natyrore të Australisë

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Karakteristikat demografike të Australisë dhe Oqeanisë

Pasqyra rajonale e Australisë – qytetet e mëdha dhe qendrat kulturore-historike

KARAKTERISTIKAT NATYRORE-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Koncepte
kyçe
gjeografike:

Pozita
gjeografike

Vija
bregdetare

Ishujt:

Tasmania,
Zelanda e Re,
Guinea e Re

Grupet e ishujve:

Melanezia,
Mikronezia,
Polinezia

Gadishujt:

Jork

Toka e Arnhemit

Detet

Deti Timor,

Deti Arafur,

Deti Tasmanit,

Deti i Koraleve

Gjiret:

Gjiri i Karpentit,

Gjiri i Madh

Australian

POZITA GJEOGRAFIKE, VIJA BREGDETARE E AUSTRALISË DHE OQEANISË

Imagjinoni sikur po udhëtoni për të vizituar të afërmit tuaj në Melburn ose në Sidnei! Ndërsa ndiqni fluturimin tuaj të imagjinuar në hartë, cilat kontinente po lini pas dhe cilat oqeane po kaloni përpara se të mbërrini në Australi?

Australia është pjesë e pllakës tektonike australiane, një nga më të qëndrueshmet në Tokë. Pikërisht kjo qëndrueshmëri është arsyeja pse bregdeti i saj është i thjeshtë dhe pak i thyer, pa gjire të thella dhe gadishuj të ndërlikuar si në kontinentet e tjera.

Megjithatë, edhe pse është e qëndrueshme, pllaka nuk është e palëvizshme. Përkundrazi, Australia lëviz drejt veriut me rreth 7 centimetra në vit, gjë që është një nga lëvizjet tektonike më të shpejta në planet. Kjo do të thotë se kontinenti po i afrohet ngadalë Azisë. Është interesante se kjo lëvizje e ngadaltë, por e vazhdueshme e bën Australinë një "kontinent në udhëtim" – stabil, por gjithmonë në lëvizje.

POZITA GJEOGRAFIKE E AUSTRALISË

Australia është kontinenti më i vogël në botë dhe i vetmi që i përket tërësisht një shteti. Së bashku me ishullin e Tasmanisë dhe disa ishuj të vegjël përreth, ajo zë një sipërfaqe prej **7.7 milionë km²**, gjë që e bën atë shtetin e gjashtë më të madh në botë. **Pas cilave shtete?**

Ndodhet në **hemisferën jugore** dhe përfaqëson të vetmin kontinent të banuar në këtë pjesë të botës. **Mendoni: Cili kontinent tjetër, përveç Australisë, ndodhet tërësisht në Hemisferën Jugore?**

Pozita gjeografike e Australisë dhe Oqeanisë

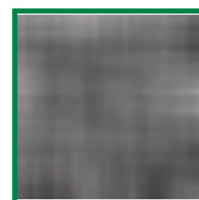
Kontinenti më i afërt është Azia, nga e cila Australia ndahet me dete të cekëta dhe ishuj. Në lindje ajo hapet ndaj Oqeanit Paqësor, ndërsa në perëndim dhe jug ndaj Oqeanit Indian. Për shkak të kësaj pozite ajo është **e izoluar natyrisht**, por në të njëjtën kohë është e lidhur me botën ishullore të Oqeanisë.

VIJA BREGDETARE

Vija bregdetare e Australisë është **e thjeshtë**. Bregu është pak i thyer, me gjire të vegjël, gjë që i jep një formë kompakte kontinentit. Në jug ndodhet **Gjiri i Madh Australian**, ndërsa në veri **Gjiri i Karpentit**. Gadishujt më të spikatur janë gadishulli **Jork**, i cili përfaqëson pjesën më veriore të Australisë dhe gadishulli **Toka e Arnheimit**.

DETET RRETH AUSTRALISË

Australia është e rrethuar nga disa dete të rëndësishme. **Gjeji ato në hartën gjeografike!** Në veriperëndim ndodhet **Deti Timor**, i cili e ndan Australinë nga **ishulli Timor**. Më pas vjen **Deti Arafur**, i cili shtrihet midis Australisë Veriore dhe **Guinesë së Re**. Në verilindje shtrihet **Deti i Koralit**, i njohur për **Brezin e Madh Koralor**. **Brezi i Madh Koralor** është aq i madh sa që mund të shihet edhe nga gjithësia, ndërsa ishujt e tij konsiderohen si një nga ekosistemet më të pasura në Tokë. Në juglindje ndodhet **Deti i Tasmanit**, i cili e ndan Australinë nga **Zelanda e Re**.

GJIRET, GADISHUJT DHE ISHUJT RRETH AUSTRALISË

Në bregun jugor ndodhet **Gjiri i Madh Australian**, gjiri më i madh në kontinent. Në veri shtrihet **Gjiri i Karpentit**, i cili formon bregun verior. Gadishulli **Jork** dhe **Toka e Arnheimit** janë gadishujt më të rëndësishëm dhe formojnë pamjen karakteristike të pjesës veriore të Australisë.

Atol

Edhe pse bregu është i thjeshtë, Australia ka disa ishuj të rëndësishëm. Më i madhi dhe më i rëndësishmi është ishulli **Tasmania**, i cili ndodhet në bregun juglindor dhe është i ndarë nga kontinenti me **Ngushticën e Basit**. Në afërsi të Australisë ndodhen edhe dy ishuj të mëdhenj që nuk i përkasin asaj, por janë të rëndësishëm për gjeografinë e saj: **Guinea e Re** në veri dhe **Zelanda e Re** në juglindje. Përveç ishujve, në rajon ndeshen edhe **atole**, ishuj koralorë në Detin e Koralit dhe në Oqeanin Paqësor.

GRUPET E ISHUIJVE NË OQEANIN

Australia është pjesë e botës më të gjerë ishullore të Oqeanisë, e cila ndahet në tre grupe të mëdha ishujsh. **Melanezia** ndodhet në veri dhe verilindje të Australisë dhe përfshin ishuj të mëdhenj e të largët. **Mikronezia** ("ishujt e vegjël") ndodhet në Oqeanin Paqësor, në veri të Melanezisë. **Polinezia** përfshin një numër të madh ishujsh në pjesën qendrore dhe jugore të Oqeanit Paqësor, ndër të cilët janë: **Havai, Samoa dhe Tonga**.

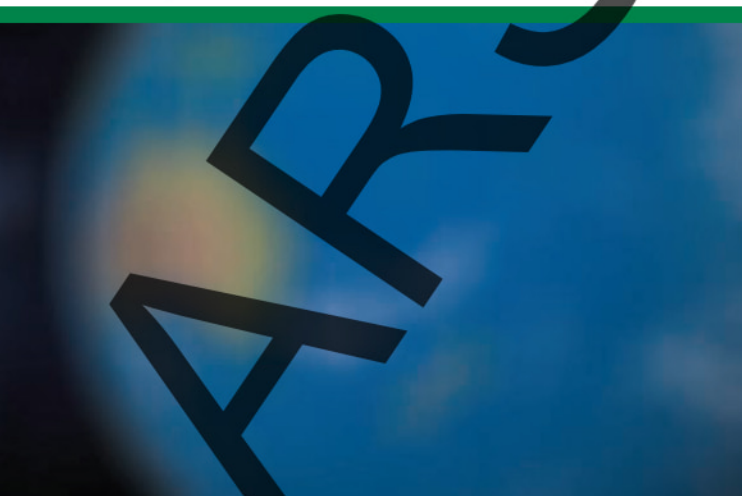
Grupi i ishujve	Pozita	Karakteristikat	Shembuj të ishujve/shteteve
Melanezia	Veriu dhe verilindja e Australisë	Ishuj të mëdhenj, të lartë dhe shpesh vullkanikë	Guinea e Re, Fixhi, Ishujt Solomon, Vanuatu
Mikronezia	Pjesa veriperëndimore dhe qendrore e Oqeanit Paqësor	Ishuj të vegjël, të ulët dhe të shpërndarë koralorë	Guam, Kiribati, Ishujt Marshall, Mikronezi
Polinezia	Pjesa qendrore dhe jugore e Oqeanit Paqësor	Ishuj të shumtë të shpërndarë në një sipërfaqe gjigante	Havai, Samoa, Tonga, Tahiti, Zelanda e Re*

*Zelanda e Re gjeografikisht përfshihet në Polinezi për shkak të lidhjeve kulturore dhe historike.

Hulumto: Përshkruaje ndryshimin midis Australisë dhe Oqeanisë!

Pamje satelitore e Australisë dhe Oqeanisë

Australia dhe Oqeania

Rrip koralor nënujor

Rreth ishujve koralorë të Brezit të Madh Koralor shfaqet një "rrip që shkëlqen" në ngjyrë tirkiz, i krijuar nga platformat e cekëta koralore që reflektojnë fuqishëm dritën e diellit dhe e bëjnë detin të duket sikur ndriçon. Disa ishuj të vegjël rëndorë, të quajtur kajs (cays), mund të zhduken plotësisht brenda një nate dhe të rishfaqen pas disa ditësh, pasi valët e detit e zhvendosin vazhdimisht rërën.

Në gjiret e qeta të Brezit koralor krijohen „kopshte“ nënujore nga koralet, struktura komplekse që ngjajnë me skulptura natyrore dhe përfaqësojnë një nga ekosistemet detare më të pasura në planet. Në vende të caktuara, kur valët godasin formacionet specifike shkëmbore, dëgjohet një tingull që ngjan me një "melodi" të qetë, i krijuar nga dridhjet e ujit dhe ajrit nëpër çarjet e ngushta.

Tirkiz- rrip i kaltër në të gjelbër "që shkëlqen" pranë Brezit të Madh Koralor

MBANI MEND

Australia është kontinenti më i vogël dhe shteti i gjashtë më i madh në botë, me një sipërfaqe prej 7.7 milionë km². Ndodhet në hemisferën jugore dhe është e izoluar natyrisht, por më së afërmi e ka Azinë. Bregdeti është pak i thyer, me dy gjire të mëdha: Gjirin e Madh Australian dhe Gjirin e Karpentit. Gadishujt më të rëndësishëm janë Jork dhe Toka e Arnhemit. Rreth Australisë ndodhen Deti Timor, Arafur, i Koralit dhe i Tasmanit. Ishulli më i madh që i përket asaj është Tasmania, ndërsa në afërsi të saj janë Guinea e Re dhe Zelanda e Re. Australia është pjesë e Oqeanisë, e cila ndahet në Melanezi, Mikronezi dhe Polinezi.

Pyetje për kontrollimin e njohurive:

1. Cili është kontinenti më i vogël në Tokë?
2. Cilët dete e rrethojnë Australinë?
3. Pse Australia është natyrisht e izoluar, por megjithatë e lidhur me Oqeaninë?
4. Cilët tre grupe ishujsh e përbëjnë Oqeaninë?
5. Krahëso Gjirin e Madh Australian dhe Gjirin e Karpentarisë sipas pozitës dhe rëndësisë së tyre!

Konceptet kryesore gjeografike:

Relievi
Ultësira
Ultësira e Madhe
Australiane
Male
Malet e Mëdha
Ujëndarëse
Pllaja
Shkretëtira
Shkretëtira e Madhe e Rënore
Shkretëtira e Madhe e Viktorias

KARAKTERISTIKAT E RELIEVIT TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Si e imagjinoni Australinë, të rrafshët apo malore? Çfarë mendoni, a ka shkretëtira në Australi? Sipas jush, a ka male të larta në Australi?

Shkretëtira Simpson ndodhet në pjesën qendrore të Australisë dhe është një nga shkretëtirat më të mëdha në vend. Ajo mbulon një sipërfaqe prej 176 500 km², që e bën dy herë më të madhe se shteti i Hungarisë. Një nga elementet më mbresëlënëse të Simpsonit janë dunat e rërës së kuqe, të cilat rreshtohen paralelisht dhe shtrihen për qindra kilometra. Ngjyra e tyre e kuqe vjen nga hekuri në rërë, i cili me kalimin e kohës "ndryshket" nën diellin e fortë. Disa duna arrijnë një lartësi prej mbi 40 metra, ndërsa gjatësia e disave mund të jetë deri në 200 kilometra.

Relievi i Australisë është shumë i larmishëm dhe përbëhet nga ultësira të mëdha, vargmale, pllaja, kreshta të vjetra të izoluara dhe zona të mëdha shkretëtire. Lartësia mesatare mbidetare e kontinentit është rreth 330 metra, gjë që e bën Australinë kontinentin më të ulët dhe më të rrafshët në Tokë. Këto njësi natyrore janë të shpërndara në të gjitha shtetet dhe territoret federale, duke krijuar një strukturë gjeografike komplekse dhe kontraste në të cilën ndërthuren zonat bregdetare pjellore, malet e larta lindore, zonat e thata të brendshme dhe masivet malore të izoluara.

Harta relievore e Australisë

ULTËSIRA AUSTRALIANE

Ultësira Australiane shtrihet nga Gjiri i Karpentarisë, përmes pellgut të Liqenit Eyr (Eyre) e deri te pellgu i lumit Marej-Darling. Ultësira përfshin rrafshnalta, rajone të thata, shkretëtira dhe pellgje të mëdha sedimentare.

Më i rëndësishmi mes tyre është Pellgu i Madh Artezian, i cili përfaqëson një rezervuar të madh nëntokësor me ujë. Falë tij, pjesë të Kuinslendit, Australisë Jugore, Territorit Verior dhe Uellsit të Ri Jugor mund të përdoren për blegtori dhe bujqësi, me gjithë klimën e thatë.

Gjeje në hartën gjeografike Gjirin e Karpentit!

MALET E MËDHA UJËNDARËSE

Përgjatë gjatësisë së bregdetit lindor ngrihen Malet e Mëdha Ujëdarëse, sistemi malor më i rëndësishëm dhe më i gjatë në Australi. Ato shtrihen përmes Kuinslendit, Uellsit të Ri Jugor, Viktorias dhe një pjesë të Territorit të Kryeqytetit Australian.

Ky vargmal ndan rrjetin lumor në pellgje bregdetare dhe të brendshme, si dhe ndikon në klimën e pjesës lindore të kontinentit. Maja më e lartë është Koshqushko (2 228 m), e cila ndodhet në Uellsin e Ri Jugor.

Maja malore Koshqushko

MASIVET MALORE TË IZOLUARA

Në brendësi dhe në pjesët perëndimore të Australisë ndodhen male dhe kreshta të izoluara, të formuara nga masivë shkëmborë shumë të vjetër.

Më të njohurit janë Malet e Mekdonaldit në Territorin Verior, Malet Mazgrev, të cilat shtrihen midis Australisë Jugore dhe Australisë Perëndimore, si dhe Malet Hamerzli në Australinë Perëndimore. Këto grupe malore janë të izoluara, por gjeologjikisht shumë të rëndësishme.

Gjeji në hartë këto male të izoluara!

PLLAJAT

Në pjesët qendrore dhe perëndimore të kontinentit ndodhen pllaja me lartësi mesatare mbidetare, rajone shkëmbore me dëborë dhe shpate të buta dhe të thukëta. Ato janë të përhapura në Australinë Perëndimore, Territorin Verior, Australinë Jugore dhe pjesët perëndimore të Kuinslendit.

Për shkak të kushteve të thata, ato më së shpeshti përdoren për blegtori.

SHKRETËTIRAT

Një pjesë e madhe e brendësisë së Australisë është e mbuluar me shkretëtira. Më të mëdhatë janë Shkretëtira e Madhe e Rënore, e cila shtrihet nëpër Australinë Perëndimore dhe Territorin Verior, si dhe Shkretëtira e Madhe e Viktorias, e cila ndodhet në Australinë Perëndimore dhe atë Jugore.

Këto shkretëtira karakterizohen nga duna rëre, pllaka shkëmbore dhe vegjetacion i rrallë i përbërë nga shkurre të ulëta dhe barishte.

Shkretëtira e Madhe e Viktorias

Lidhni njësinë e relievit me karakteristikën e saj të saktë:

1. Malet e Mëdha Ujëndarëse	a) Shkretëtirë me duna e rëre të kuqe
2. Ultësira Australiane	b) Vargmali më i gjatë në Australi
3. Shkretëtira e Madhe e Rënore	c) Grup malor shumë i vjetër në brendësi
4. Kreshtat Mekdonalde	d) Zonë e ulët dhe e rrafshët me ujëra nëntokësorë

Zogu Emu është zogu më i madh në Australi dhe i dyti në botë pas Strucit. Edhe pse nuk mund të fluturojë, ai ka këmbë të forta me të cilat vrapon deri në 50 km në orë, gjë që i mundëson të lëvizë lehtësisht nëpër rajone të ndryshme të relievit. Zogu jeton në shkretëtira të thata, ultësira barishtore, stepa dhe pllaja të ulëta, ku ka hapësirë të mjaftueshme dhe ushqim bimor. Ata kanë shikim dhe dëgjim të shkëlqyer dhe vezët e tyre me ngjyrë të gjelbër të errët janë shumë të dallueshme. Është karakteristike që pikërisht mashkulli i inkubon (ngroh) vezët dhe kujdeset për të vegjlit. Për shkak të qëndrueshmërisë dhe përshtatshmërisë së tij ndaj terrreneve të ndryshme, Emu konsiderohet si një nga kafshët më simbolike të peizazheve natyrore të Australisë.

Zogu Emu

MBAJ MEND

Australia është kontinenti më i rrafshët në Tokë, me lartësi mesatare të ulët mbidetare dhe zona të mëdha të thata. Njësitë më të rëndësishme relivore janë Rrafshnalta Australiane, Ultësira Qendrore dhe Malet e Mëdha Ndarëse. Në përbërje të Rrafshnaltës Australiane ndodhen Shkretëtira e Madhe e Viktorisë, Shkretëtira e Madhe e Rërës dhe zona të tjera shkretinore. Relievi i Australisë është i vjetër, i qëndrueshëm dhe i formësuar fuqishëm nga erozioni.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cila është njësia më e rëndësishme malore në pjesën lindore të Australisë?
2. Shpjegoni pse Australia konsiderohet si kontinenti më i ulët në Tokë!
3. Si ndikon relievi i Australisë te kafshët që jetojnë atje? Jepni një shembull me Ken-gurin ose Emunë!

Konceptet kryesore gjeografike:

Klimë

Breza

klimatikë

Bota bimore

Eukalipti

Akacia

Bota

shtazore

Kanguri

Koala

Shpendi

Emu

Qeni

Dingo

Djalli i Tasmanisë

KLIMA DHE KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Çfarë ju vjen ndërmend fillimisht kur dëgjoni fjalën Australi? Cilat kafshë i lidhni me Australinë dhe në çfarë klime mendoni se jetojnë ato? A mendoni se klima në Australi është e njëjtë kudo? Shpjegoni pse!

Australia është një nga kontinentet më të pazakonta në botë. Edhe pse duket e largët dhe e nxehtë, klima e saj është shumë e larmishme. Një pjesë e vendit është tropikale dhe e lagësht, një pjesë tjetër është e thatë dhe shkretëtimore, ndërsa në jug ka temperatura më të buta dhe më shumë reshje shiu. Këto dallime shfaqen sepse Australia ndodhet midis dy brezave klimatikë dhe është e rrethuar nga oqeanë që ndikojnë fuqishëm në klimë. Për shkak të kësaj, çdo pjesë e kontinentit ka pamjen, bimët dhe kafshët e veta specifike. Në tekstin që vijon do të zbulojmë se si ndryshon klima nga veriu drejt jugut dhe pse Australia është aq unike në natyrën e saj.

KLIMA DHE KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE TË AUSTRALISË

Faktori kryesor klimatik nga i cili varet klima e Australisë është **pozita gjeografike**. Brezi i Tropikut kalon saktësisht përmes mesit të kontinentit, prandaj gjysma veriore e Australisë ndodhet në **brezin e nxehtë (tropikal)**, gjysma jugore në brezin jugor të mesëm termik, ndërsa midis tyre shtrihet **brezi nëntropikal**. Kjo pozitë krijon një larmi të madhe të llojeve të klimës dhe zonave klimatike. Për shkak të rrezatimit të fortë diellor dhe avullimit të madh, veçanërisht në zonat rreth Tropikut Jugor, një pjesë e madhe e Australisë është e thatë. Pjesa qendrore dhe ajo perëndimore janë rajonet më të thata dhe toka atje ka një ngjyrë të kuqërremtë karakteristike për shkak të oksideve të hekurit në tokë.

Australia Veriore ndodhet në brezin tropikal dhe ka **klimë tropikale**, me temperatura të larta dhe sezona të theksuara të lagështa dhe të thata. Në këtë pjesë ndikojnë fuqishëm monsunet e verës, të cilat sjellin ajër të ngrohtë dhe të lagësht nga oqeani dhe shkaktojnë reshje të bollshme, shpesh mbi 1 000 deri në 1 500 mm në vit, e në disa vende edhe më shumë. Pjesa qendrore e Australisë ndodhet në **brezin subtropikal** dhe ka **klimë të nxehtë shkretëtimore** me pak reshje, më se shpeshti nën 250 mm në vit. Rreth shkretëtirave shfaqet **klimë stepike**, e cila përfaqëson një kalim midis klimës shkretëtimore dhe klimës së lagësht subtropikale në bregdetin lindor.

Zonat klimatike të Australisë

Bregdeti lindor i Australisë ka klimë të lagësht subtropikale dhe karakterizohet me verëra të ngrohta dhe reshje të shpeshta gjatë vitit. Ndikohet nga erërat pasate juglindore, të cilat sjellin ajër të lagësht oqeanik. Reshjet arrijnë 800–1200 mm në vit, ndërsa në Kuinslend arrijnë deri 1600 mm.

Pjesa **perëndimore e Australisë** karakterizohet nga një klimë e larmishme. Në brendësi mbizotëron klima shkretinore, ndërsa përgjatë bregdetit perëndimor klima ndryshon gradualisht – nga tropikale në veri deri në mediterane (mesdhetare) në jugperëndim. Erërat pasate sjellin ajër të thatë, ndërsa reshjet janë shumë të pakta. Në bregdet ato bien 300–600 mm reshje, ndërsa në brendësi bien nën 250 mm.

Në Australi rritet një pemë vërtet e rëndësishme e quajtur Eukaliptus kloeiziana (*Eucalyptus cloeziana*), e njohur si xhimpi meshmejt ose kuinslend meshmejt (queensland messmate). Edhe pse duket si një pemë e zakonshme eukaliptusi, ajo është e njohur për masën e saj të fortë drunore, të cilën popujt vendas (aborigjenët) e përdornin për vegla dhe ndërtim. Kjo pemë mund të arrijë lartësi të madhe dhe ka lëvore të ashpër dhe lule të bardha që shfaqen në verë. Shkencëtarët e vlerësojnë për shkak të vajrave natyralë që përmban, të cilët shërbejnë si mbrojtje ndaj insekteve. Për koalat, pemët e eukaliptusit janë veçanërisht të rëndësishme sepse gjethet e tyre janë ushqimi kryesor dhe strehim. Edhe pse *Eucalyptus cloeziana* nuk është ndër llojet e tyre të preferuara të ushqimit, ajo është pjesë e pyllit më të gjerë të eukaliptusit që u ofron atyre një shtëpi.

Bimë akacie

Qeni Dingo

Pjesët jugore të Australisë dhe ishulli i **Tasmanisë** ndodhen në brezin jugor të mesëm termik dhe kanë **klime të butë oqeanike**. Këtu mbizotërojnë erërat e perëndimit, të cilat sjellin ajër të lagësht dhe më të ftohtë nga Oqeanit Indian, prandaj reshjet lëvizin nga 600 deri në mbi 1 000 mm në vit, kurse në zonat malore edhe më shumë. Në jugperëndim dhe në pjesë të Australisë Jugore paraqitet edhe klima mesdhetare, me vera të nxehta e të thata dhe dimra të butë e me shi. Ky brez ka temperatura më të buta dhe stinë më të theksuara të vitit, gjë që e bën atë një nga rajonet klimatike më të këndshme në kontinent.

Oqeanet dhe detet ndikojnë fuqishëm në klimën e Australisë. Ata zbutin temperaturat në bregdet, sjellin lagështi, ndërsa rrymat detare përcaktojnë sasinë e reshjeve. Vargmalet në bregdetin lindor e mbajnë ajrin e lagësht, ndaj brendësia mbetet e thatë dhe e nxehtë.

Bota bimore e Australisë është e pasur dhe unike. Pema më e përhapur është **eukaliptus**, e cila është e përshtatur ndaj tharjes dhe temperaturave të larta, ndërsa **akacia** është simbol kombëtar dhe rritet në zonat e thata dhe gjymëshkretëtinore. Bota shtazore është specifike dhe përfshin lloje endemike si **kanguri** i cili jeton në zona të thata dhe barishtore, **koala** e cila ushqehet me gjethe Eukaliptus, **shpendi Emu** i cili nuk fluturon por vrapon shpejt, **qeni Dingo** i cili jeton në shkretëtira dhe pyje dhe **djalli i Tasmanisë**, një mishngrënës i fuqishëm që jeton vetëm në Tasmani.

Në cilat zona klimatike jetojnë kangurët, koalat dhe qentë Dingo? Pse Australia ka kaq shumë lloje endemike?

MBAJ MEND

Klima në Australi është e larmishme. Pjesa veriore ka klimë tropikale, pjesa qendrore kryesisht klimë shkretinore dhe stepash, bregu lindor klimë të lagësht nëntropikale, jugperëndimi dhe pjesë të bregut jugor klimë mesdhetare, ndërsa Tasmania dhe juglindja e skaishme klimë të butë oqeanike. Oqeanet, erërat dhe malet ndikojnë fuqishëm në klimë. Për shkak të këtyre dallimeve klimatike, Australia ka bimë dhe kafshë unike, si eukaliptus, akacia, kanguri, koala dhe djalli i Tasmanisë.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cili faktor klimatik ndikon më së shumti në klimën e Australisë?
2. Cilat erëra ndikojnë në klimën e bregdetit lindor?
3. Shpjegoni se si dallimet klimatike ndikojnë në botën bimore të kontinentit!

Konceptet kryesore gjeografike:

Lumenj

Detet

Liqene

Liqeni Ejr

HIDROGRAFIA E AUSTRALISË DHE OQEANISË

Oqeania nga të gjitha anët: Lumë që zhduket; Rrafshnaltë e kripur; Liqen pa ujë.

Australia është kontinenti më i thatë i banuar në botë. Për këtë arsye, ka pak lumenj të përhershëm. Shumica e lumenjve janë të përkohshëm dhe kanë ujë vetëm pas shiut sezonal. Një pjesë e tyre nuk arrijnë në oqean, por përfundojnë në liqene të brendshme të kripura.

Në zonat e thata uji avullon shpejt për shkak të temperaturave të larta. Prandaj, liqenet shpesh thahen. Në fundin e tyre mbetet kripë. Me kalimin e kohës krijohen rrafshnalta të mëdha të bardha kripe. Fushat e kripura janë sipërfaqe të rrafshëta dhe të forta që krijohen pas avullimit të ujit në zonat e thata. Ato përdoren për kërkime shkencore, e ndonjëherë edhe për xhirimin e filmave.

Australia është një kontinent tërësisht i rrethuar me ujë, gjë që i jep një vijë bregdetare qartësisht të shprehur dhe të dallueshme. Në bregdetin lindor ajo laget nga **Oqeani Paqësor**, ndërsa bregdeti jugperëndimor laget nga **Oqeani Indian**. Në anën veriore shtrihen disa dete të rëndësishme: **Deti Ara-fura**, **Deti Timor** dhe **Deti i Koraleve**, i njohur për Barrierën e Madhe Koralore, sistemin më të madh koralor në Tokë.

Harta e Australisë me dete dhe oqeane

Edhe pse Australia është kontinenti më i thatë i banuar, në pjesët e saj lindore dhe juglindore janë zhvilluar disa lumenj të rëndësishëm. Më i gjati dhe më i rëndësishmi është **Lumi Mari**, i cili buron në Alpet Australiane, në kufirin midis Uellsit të Ri Jugor dhe Viktorias. Së bashku me Lumin Darling, ai krijon një sistem lumor të madh që ka një rol kyç për bujqësinë në brendësi. Lumi Mari derdhet në **Oqeani Indian**, në Gjirin Enkaunter (Encounter) në Australinë Jugore.

Gjeje në hartë lumin Mari dhe degët e tij!

Australia ka më shumë se dhjetë mijë liqene, por pjesa më e madhe e tyre janë të vegjël, të cekët dhe të përkohshëm, domethënë mbushen vetëm pas reshjeve të bollshme të shiut. Për shkak të klimës së thatë, shumë prej tyre janë të kripur dhe më së shpeshti shfaqen si rrafshnaltë kripe. Ndër liqenet më të rëndësishme është **Liqeni Ejr**, liqen më i madh i kripur dhe pika më e ulët në kontinent.

Liqeni Ejr ka rëndësi të madhe gjeografike. Pjesën më të madhe të vitit ai është i thatë dhe i mbuluar me korë kripe, por në vite të rralla me shira të bollshëm shndërrohet në një sipërfaqe të madhe ujore, duke krijuar një peizazh natyror unik dhe duke tërhequr një numër të madh shpendësh.

Lumi Mari

Pamje satelitore nga Liqeni Ejr

Lumi Kuper Krik nuk arrin në det.
Hulumto se ku përfundon ai dhe pse!

MBAJ MEND

Australia është e rrethuar nga Oqeani Paqësor dhe Indian, ndërsa në veri ka disa dete (Arafura, Timor, Deti i Koraleve).

Kontinenti është shumë i thatë, prandaj lumenjtë janë të pakët në numër dhe shpesh të përkohshëm.

Lumi më i rëndësishëm është Mari, i cili buron në Alpet Australiane dhe derdhet në Oqeanin Indian.

Australia ka shumë liqene të kripura dhe të përkohshme, ndërsa më i madhi është Liqeni Ejr, i cili më së shpeshti është i thatë.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cili oqean ndodhet në bregdetin lindor të Australisë?
2. Pse një pjesë e madhe e lumenjve në Australi janë të përkohshëm ose zhduken para se të arrijnë në det?
3. Shpjegoni se si klima e thatë ndikon mbi pamjen dhe karakteristikat e liqeneve të kripura, siç është liqeni Ejr!

Konceptet kryesore gjeografike:

Pasuri natyrore

Naftë

Qymyr

Gaz natyror

Diamante

Ar

Argjend

Hekur

Nikel

Alumin

PASURITË NATYRORE TË AUSTRALISË

Çfarë mendoni, a janë nafta dhe gazi natyror ndër pasuritë natyrore të Australisë? Nëse po, ku ndodhen vendburimet më të mëdha, në tokë apo në det? A fshehin shkretëtirat në Australi burime natyrore të vlefshme?

Po sikur një nga kontinentet më të thata në botë të jetë një nga më të pasurit me burime natyrore? Australia në shikim të parë duket si një hapësirë e thatë dhe jopjellore, por kërkimet gjeologjike dhe vëzhgimet satelitore tregojnë se nën sipërfaqen e saj gjenden pasuri të mëdha natyrore. Kjo i detyrohet zhvillimit të gjatë gjeologjik dhe strukturës së qëndrueshme të kores së tokës. Gjatë miliona viteve janë formuar dhe ruajtur vendburime të mëdha nëntokësore, pa lëvizje të fuqishme dhe dëmtime në shtresat shkëmbore. Rezultatet e kërkimeve shkencore dhe pamjet satelitore tregojnë qartë shtrirjen e tyre, prandaj Australia sot ka një rol të rëndësishëm në industrinë dhe ekonominë botërore.

Australia disponon burime natyrore të rëndësishme dhe të shumëllojshme, shpërndarja gjeografike e të cilave ndryshon brenda shteteve dhe rajoneve të saj. Pasuritë më të rëndësishme minerale dhe energjetike janë nafta, gazi natyror, qymyri, minerali i hekurit, ari, diamantet, argjendi, nikeli, boksiti (minerali i aluminit) dhe urani.

Nafta dhe gazi natyror janë të përqëndruara kryesisht në **Australinë Perëndimore**, si dhe në **Territorin Verior** dhe **Australinë Jugore**. Veçanërisht të rëndësishme janë vendburimet detare, të cilat luajnë një rol të madh në prodhimin e energjisë. Këto rajone janë ndër zonat më të rëndësishme për prodhimin e gazit natyror të lëngshëm në botë.

Hulumtoni se si duken vendburimet detare të naftës!

Qymyri është më së shumti i pranishëm në pjesën lindore të Australisë. **Kuinslendi** është prodhuesi më i rëndësishëm i qymyrit metalurgjik të cilësisë së lartë, ndërsa në Uellsin e Ri Jugor prodhohet qymyr energjetik dhe metalurgjik.

Australia është lider botëror në prodhimin e **mineralit të hekurit**, i përqëndruar pothuajse tërësisht në rajonin Pilbara në Australinë Perëndimore. I njëjti shtet është dominues edhe në prodhimin e **arit**, si dhe të **nikelit**, i cili nxirret rreth Kambaldas dhe Rejvenstorp-it.

Çfarë prodhon Australia nga minerali i hekurit?

Minierë qymyri

Miniera Argajll (Argyle) në Australinë Perëndimore, deri në mbylljen e saj në vitin 2020, ishte një nga minierat më të rëndësishme në botë për **diamante**, veçanërisht e njohur për diamantet e rralla rozë.

Argjendi, së bashku me plumbin dhe zinkun, është më i përhapur në brezin minerar Broken Hill në Uellsin e Ri Jugor, Australi, si dhe në Kuinslend (Queensland).

Boksiti (minerali i aluminit) është i përhapur në pjesët veriore dhe perëndimore të vendit, veçanërisht në Kuinslend, Territorin Verior dhe Australinë Perëndimore (vargmali Darling). Edhe pse vendi ka rezerva të mëdha të **uraniumit**, ai nuk përdoret për prodhimin e energjisë elektrike, pasi Australia nuk ka centrale bërthamore. Ky burim përdoret kryesisht për eksport dhe për qëllime shkencore, duke përfshirë furnizimin me lëndë djegëse të reaktorëve kërkimorë.

Miniera e diamanteve Argajll në rajonin Kimberli, Australia Perëndimore

Shkruani një ese me temë: "Pasuritë natyrore që formësojnë fuqinë e Australisë"!

Në shekullin XIX zbulimi i arit në Australi shkaktoi "ethet e arit".

Shumë njerëz nga mbarë bota u shpërngulën atje në kërkim të pasurisë, gjë që çoi në rritjen e shpejtë të popullsisë.

Sot, Australia është një nga eksportuesit më të mëdhenj të arit në botë. Pjesa më e madhe e eksportit shkon në rajonin Azi-Paqësor, veçanërisht në Kinë dhe Indi, ku ari përdoret për bizhuteri, investime dhe rezerva financiare.

Pas nxjerrjes ari pastrohet në impante speciale dhe derdhet në shufra me pastërti të përcaktuar saktë.

Më parë puna në miniera bëhej me dorë dhe ishte shumë e rëndë, ndërsa sot përdoren makineri moderne dhe sisteme kompjuterike, duke e bërë procesin më efikas dhe më të sigurt.

MBAJ MEND

Australia është një nga shtetet më të pasura në botë me burime minerale dhe energjetike. Pasuritë natyrore më të rëndësishme janë nafta, gazi natyror, qymyri, minerali i hekurit, ari, diamantet, argjendi, nikeli, boksiti dhe uraniumi. Minerali i hekurit nxirret më së shumti në rajonin Pilbara, ku minierat janë aq të mëdha sa mund të shihen edhe nga Gjithësia (hapësira). Diamantet rozë janë një rrallësi dhe e kanë origjinën nga miniera Argajll. Nafta dhe gazi më së shpeshti gjenden në vendburimet detare pranë Australisë Perëndimore. Australia ka gjithashtu rezerva të mëdha të uraniumit, por nuk e përdor për prodhimin e energjisë elektrike, por pothuajse tërësisht eksportohet ose pjesërisht përdoret për qëllime shkencore dhe mjekësore.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cilat janë tri pasuritë natyrore më të rëndësishme që nxirren në Australi?
2. Pse minierat në rajonin Pilbara konsiderohen si veçanërisht të rëndësishme për Australinë?
3. Shpjegoni pse Australia, edhe pse ka rezerva të mëdha uraniumi, nuk prodhon energji elektrike me të!

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Konceptet kryesore gjeografike:

Numri i popullsisë

Dendësia e popullsisë

Shtimi natyror

Fetë

Feja e krishterë

Feja islame

Feja hinduiste

Budizmi

Grupet e popujve

Aborigjenët

Qendrat turistike

Kreshtat e Mëdha

Koralore

Bora Bora

Fixhi

KARAKTERISTIKAT DEMOGRAFIKE TË AUSTRALISË DHE OQEANISË

Imagjinoni një vend gjigant, pothuajse sa e gjithë Evropa! Në skajet e tij ka jetë, drita, qytete, njerëz nga mbarë bota. Por, në qendër të tij... qetësi. Zbrazëti. Mijëra kilometra pa qytete, pa autostrada, pa vende të banuara.

Australia është pothuajse aq e madhe sa e gjithë Evropa, por ka vetëm rreth 26 milionë banorë dhe kjo është më pak se popullsia e një shteti të vetëm evropian si Polonia. Mbi dy të tretat e australianëve jetojnë në qytetet bregdetare, ndërsa brendësia e kontinentit është pothuajse e zbrazët, ndryshe nga Evropa ku popullsia është e shpërndarë në mënyrë të barabartë. Kryeqyteti Kanbera ka rreth gjysmë milioni banorë, gjë që e bën atë afërsisht sa Shkupi, por ai është qendra politike e një shteti gjigant. Australia është një nga vendet më multikulturore në botë, pothuajse një e treta e popullsisë ka lindur jashtë saj, gjë që është shumë më tepër se në shumicën e shteteve evropiane. Oqeania, nga ana tjetër, duket krejtësisht ndryshe. Ajo përbëhet nga qindra ishuj me popullsi të vogël. Shtetet ishullore në Oqeani (pa Australinë dhe Zelandën e Re) së bashku kanë rreth 15 milionë banorë por moshë e popullsisë është shumë e re. Në shumë shtete ishullore mbi gjysma e banorëve janë nën 25 vjeç, gjë që është e kundërt me Evropën ku plakja e popullsisë është një problem i madh. Prandaj, Australia dhe Oqeania përfaqësojnë një kontrast interesant, një vend gjigant me numër të vogël banorësh dhe urbanizim të lartë, një rajon me ishuj të vegjël, popullsi të re dhe larmi të forte kulturore.

POPULLSIA

Australia përfaqëson një nga shtetet më të shtritura, por më rrallë të banuara në botë. Sipas vlerësimeve të Kombeve të Bashkuara për vitin 2024, vendi ka rreth **26.6 milionë banorë**, me një shpërndarje territoriale jashtëzakonisht të pabarabartë. **Pjesa më e madhe e popullsisë** është e përqendruar përgjatë bregdetit lindor dhe juglindor, ku u zhvilluan qendrat më të mëdha urbane si Sidnej, Melburn, Brizben dhe Adelajdë. Këto rajone karakterizohen nga një klimë e favorshme, shpërndarje e zhvilluar infrastrukturore dhe përqendrim i lartë ekonomik, gjë që i bën ato magnet për popullsinë dhe migracionin.

A jetojnë shtetas të Maqedonisë së Veriut në Australi dhe në cilat qytete ka më shumë?

DENDËSIA E POPULLSISË

Edhe pse për nga sipërfaqja Australia është shteti i gjashtë në botë, **dendësia e saj mesatare e popullsisë** është vetëm rreth 3.5 banorë për km², gjë që e radhit atë ndër vendet më rrallë të banuara. Bregu lindor dhe ai juglindor kanë dendësinë më të lartë për shkak të urbanizimit dhe përqendrimit ekonomik, ndërsa brendësia është pothuajse e pabanuar për shkak të: mungesës së ujit, klimës së thatë, distancave të mëdha, qasjes së dobët të komunikacionit dhe kushteve të kufizuara për banim të përhershëm. Australia Perëndimore është e banuar kryesisht rreth qytetit **Pert**, ndërsa pjesa më e madhe e territorit mbetet pak e banuar.

SHTIMI NATYROR DHE LËVIZJET DEMOGRAFIKE

Australia ka një shtim natyror të ulët, por pozitiv, i cili është rreth 1 – 2‰ në vit. Ajo ka një natalitet relativisht të ulët, për shkak të një kombinimi të faktorëve ekonomikë, socialë dhe demografikë. Këta janë kostot e larta të jetesës, martesë dhe prindërimi në moshë më të shtyrë, pjesëmarrja më e madhe e grave në arsimin e lartë dhe në tregun e punës, urbanizimi, ndryshimi i vlerave të jetës e të tjera. Shkalla e përgjithshme e fertilitetit është rreth 1,5–1,6 fëmijë për grua dhe është nën nivelin e nevojshëm për riprodhim të thjeshtë.

STRUKTURA FETARE

Australia është një shoqëri jashtëzakonisht multikulturore dhe shumëfetare. Feja më e përhapur është krishterimi, i shtrirë në të gjitha rajonet. **Islami, hinduizmi dhe budizmi** janë më së shumti të pranishëm në qytetet e mëdha si Sidnej, Melburn, Brisbejn dhe Pert. Besimet tradicionale aborigjene gjenden në Territorin Verior dhe në zonat rurale të Australisë Perëndimore dhe Kuinslendit.

GRUPET E POPUJVE

Përveç popujve vendas, **Aborigjenëve dhe Banorëve të Ishujve të Ngushticës Torres**, të cilët kanë një histori kulturore mbi 60 000 vjeçare, Australia është shtëpi e shumë komuniteteve etnike nga Evropa dhe Azia. Komunitetet më të mëdha janë me origjinë britanike dhe irlandeze, të cilat historikisht kanë formësuar gjuhën dhe institucionet e vendit. Në dekadat e fundit numri i migrantëve nga Kina, India, Filipinet, Vietnami, Libani, Afrika e Jugut, Italia, Greqia, si dhe nga Zelanda e Re dhe shtete të ndryshme ishullore të Paqësorit është rritur ndjeshëm. Kjo larmi e gjerë etnike dhe kulturore ndikon fuqishëm në gjuhën, kulturën, mënyrën e jetesës dhe dinamikën shoqërore të Australisë moderne.

Cila gjuhë flitet në Australi?

Banorët e Ishujve të Ngushticës Torres, Kuinslend

Përgjigju me: e saktë / e pasaktë

Nr.	Pohimi	S / P
1.	Shumica e njerëzve në Australi jetojnë përgjatë bregdetit lindor dhe juglindor.	☐
2.	Në pjesën perëndimore të Oqeanit Paqësor, Aborigjenët dhe popujt e Ngushticës Torres janë popullsia vendase e Australisë.	☐
3.	Krishterimi është feja më e përhapur në Australi.	☐
4.	Kreshtat e Mëdha Koralore janë një pasuri natyrore e njohur e Australisë.	☐

Aborigjenët duke performuar një vallëzim ceremonial

Aborigjenët janë banorët vendas të Australisë dhe përfaqësojnë një nga kulturat më të vjetra në botë, më shumë se 60 000 vjeçare. Ata kanë jetuar në të gjithë kontinentin, nga rajonet tropikale në veri deri te shkretëtirat në brendësi dhe zhvilluan një mënyrë jetese të lidhur fort me natyrën. Flisnin rreth 250 gjuhë të ndryshme dhe krijojnë art të njohur për motivet me pika. Në mitologjinë e tyre ekziston "Koha e Ëndrrave", periudha e krijimit të botës, e cila shpjegon se si u krijuan njerëzit, kafshët dhe toka. Aborigjenët ishin gjuetarë dhe mbledhës të shkëlqyer, përdornin bumerangët dhe zbatonin zjarre të kontrolluara për të ripërtërirë natyrën. Sot, shumica e tyre jetojnë në Territorin Verior, Australinë Perëndimore dhe Kuinslend, ndërsa kultura dhe njohuria e tyre janë një pjesë e rëndësishme e identitetit australian.

MBAJ MEND

Australia ka rreth 26.6 milionë banorë, me përqendrimin më të madh përgjatë bregdetit lindor dhe juglindor.

Dendësia mesatare e popullsisë është shumë e ulët, rreth 3.5 banorë/km², gjë që e bën atë një nga shtetet më rrallë të banuara në botë.

Shtimi natyror është i ulët por pozitiv, ndërsa rritja e përgjithshme i detyrohet më së shumti imigrimit.

Australia është një shoqëri shumëfetare, ku më i përhapuri është krishterimi, por janë të pranishëm edhe islami, hinduizmi, budizmi dhe besimet vendase.

Përveç popujve vendas, Aborigjenëve dhe Banorëve të Ishujve të Ngushticës Torres, në vend jetojnë komunitete të shumta etnike nga Evropa dhe Azia.

Australia ka monumente të njohura natyrore dhe kulturore, si Shtëpia e Operës së Sidneit (Sydney Opera House), Barriera Madhore Koralore (Geben), Uluru, Parlamenti në Kanbera e të tjerë.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Ku është përqendrimi më i madh i popullsisë në Australi dhe pse?
2. Cilët faktorë ndikojnë mbi shtimin e ulët natyror në Australi?
3. Cilat fe janë më të përhapura në Australi dhe çfarë e bën vendin shumëfetar?
4. Cilët popuj dhe grupe etnike jetojnë në Australi përveç komuniteteve vendase?

PASQYRA RAJONALE E AUSTRALISË – QYTETET E MËDHA DHE QENDRAT KULTURORE-HISTORIKE

Ky shtet ka kangurë, koala dhe shkretëtira. Ky rajon ka mijëra ishuj të vegjël.
Ku ndodhet Sidneji?

Australia me Oqeaninë përfaqëson një tërësi gjeografike që përfshin kontinentin e Australisë dhe ishujt e shumtë në Oqeanin Paqësor, të njohur si Oqeania. Kjo hapësirë karakterizohet nga një larmi e madhe natyrore, nga shkretëtirat dhe pyjet tropikale deri te ishujt vullkanikë dhe koralorë. Për shkak të shtrirjes dhe pozitës së saj midis oqeanëve të mëdha, ajo ka një rol të rëndësishëm në gjeografinë botërore.

Oqeania është e përbërë nga mijëra ishuj në Oqeanin Paqësor, ndër të cilët më të mëdhenjtë janë Australia, Zelanda e Re dhe grupet e ishujve Melanezia, Mikronezia dhe Polinezia.

Australia është shtet-kontinent dhe vendi më i madh në Oqeani, me një sipërfaqe prej rreth 7.7 milionë km². Kryeqyteti i Australisë është Kanbera, me një popullsi prej rreth 470 mijë banorë. Politikisht, Australia është e ndarë në gjashtë shtete: Uells i Ri Jugor, Viktoria, Kuinslend, Australia Jugore, Australia Perëndimore dhe Tasmania. Përveç shteteve, ekzistojnë dy territore: Territori i Kryeqytetit Australian dhe Territori Verior. Edhe pse ka ndarje të brendshme administrative, në të dhënat gjeografike Australia konsiderohet si një tërësi, andaj në tabelat për Oqeaninë ajo shënohet thjesht si “Australia”. Emri i Australisë rrjedh nga shprehja latine *Terra Australis*, që do të thotë “Toka e Jugut”.

Konceptet kryesore gjeografike:

Rajone
Zelanda e Re

Melanezia
Mikronezia
Polinezia

Qytetet më të mëdha
Sidnej

Melburn
Brisbejn

Pert

Adelajdë

Oklend

Shtëpia e Operës së Sidnejit

Pallati Mbretëror i Ekspozitave

ZELANDA E RE

Emri Zelanda e Re vjen nga holandishtja *Nieuw Zeeland*, i emërtuar sipas provincës Zeland, që do të thotë „Tokë e Detit“. Gjeografikisht, vendi përbëhet nga Ishulli Verior dhe Ishulli Jugor. Ishulli Verior është i njohur për vullkanet, gejzerët dhe burimet e ngrohta, ndërsa Ishulli Jugor për Alpet e Zelandës së Re. Klima është oqeanike e butë, me shumë shi dhe vegjetacion të gjelbër.

Zelanda e Re (Ishulli Verior)

Ishulli	Sipërfaqja (km ²)	Kryeqyteti / Qyteti më i madh	Popullsia
Ishulli Verior	113 729	Uellington (kryeqytet shtetëror, ndodhet në Ishullin Verior)	4 milionë banorë
Ishulli Verior	151 215	Krajstçerç (qyteti më i madh në Ishullin Jugor)	1,24 milionë banorë

(Shënim nën tabelë: Të dhënat për popullsinë janë sipas vlerësimeve të Kombeve të Bashkuara për vitin 2024).

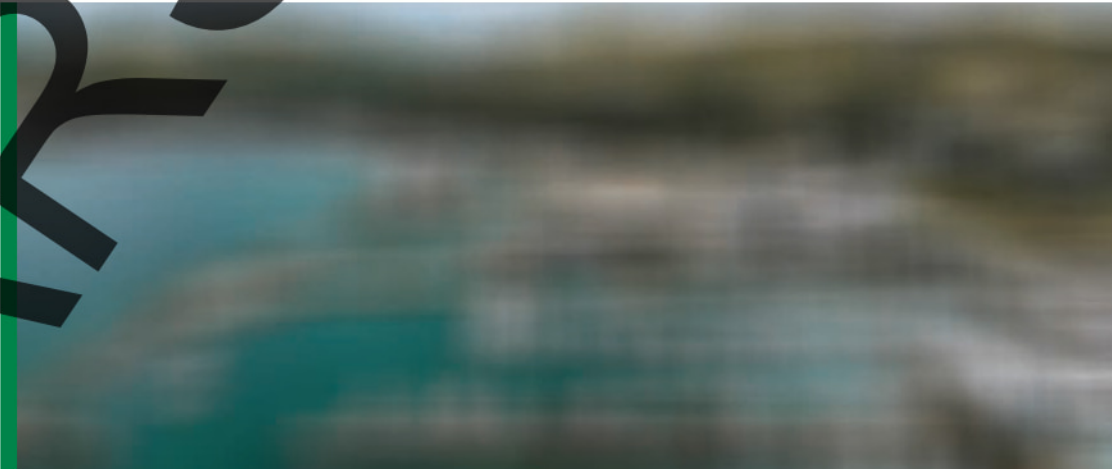
MELANEZIA

Emri Melanezi ka një origjinë historike nga fjalët greke *melas* dhe *nesos*. Sot përdoret si emër gjeografik për zonat ishullore në pjesën jugperëndimore të Oqeanit Paqësor. Gjeografikisht, rajoni ndodhet në pjesën jugperëndimore të Oqeanit Paqësor dhe përfshin ishuj të mëdhenj vullkanikë me klimë tropikale, pyje të dendura shiu dhe biodiversitet të pasur. Të shpeshta janë tërmetet dhe erupcionet vullkanike.

Shteti / Territori	Sipërfaqja (km ²)	Kryeqyteti	Popullsia
★ Papua Guinea e Re	462 840	Port Morsbi	10 000 000
★ Ishujt Solomon	28 400	Honiara	740 000
★ Vanuatu	12 189	Port Vila	335 000
★ Fixhi	18 274	Suva	930 000
◦ Kaledonia e Re (Francë)	18 576	Numea	290 000

(Shënim nën tabelë: Të dhënat për popullsinë janë sipas vlerësimeve të Kombeve të Bashkuara për vitin 2024. Shtetet sovranë janë të shënuara me ★, ndërsa territoret me ◦).

*Port Morsbi,
Papua Reja e
Re, Melanezi*

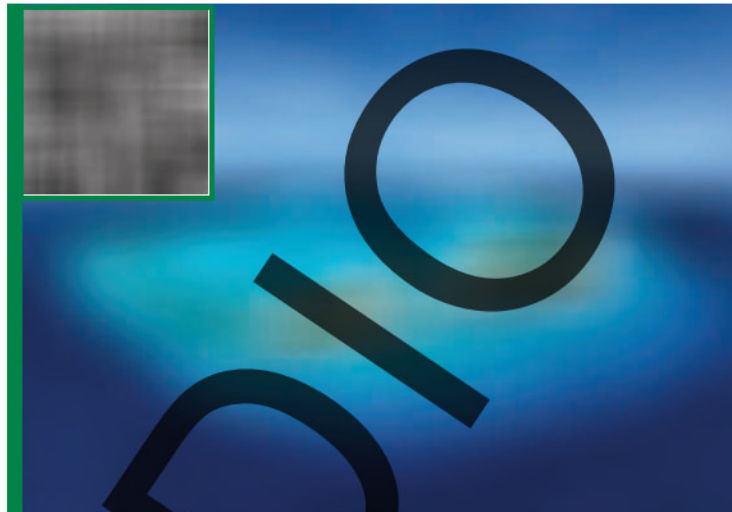

MIKRONEZIA

Emri Mikronezi vjen nga fjalët greke *mikros* (i vogël) dhe *nesos* (ishull), që do të thotë „Ishujt e Vegjël“. Rajoni është i përbërë nga mijëra atole të vegjël koralorë dhe ishuj të ulët në pjesën perëndimore të Oqeanit Paqësor. Për shkak të sipërfaqes së vogël dhe lartësisë së ulët mbidetare, shumë ishuj janë të ndjeshëm ndaj rritjes së nivelit të detit. Klima është tropikale, me lagështi shumë të lartë dhe burime natyrore të kufizuara.

Zbuloni se çfarë është një atol koralor!

Atoli Kejanxel, Palau, Mikronezi

Shteti / Territori	Sipërfaqja (km ²)	Kryeqyteti	Popullsia
★ Shtetet Federative të Mikronezisë	702	Palikir	105 000
★ Kiribati	811	Tarava Jugore	125 000
★ Ishujt Marshall	181	Majuro	42 000
★ Nauru	21	Jaren — selia e qeverisë; shteti nuk ka një kryeqytet zyrtar.	11 000
★ Palau	459	Ngerulumud	18 000
◦ Guam (ShBA)	549	Hagatna	165 000
◦ Ishujt Mariana Veriore (ShBA)	464	Saipan	50 000

(Shënim nën tabelë: Të dhënat për popullsinë janë sipas vlerësimeve të Kombeve të Bashkuara për vitin 2024. Shtetet sovraane janë të shënuara me ★, ndërsa territoret me ◦).

POLINEZIA

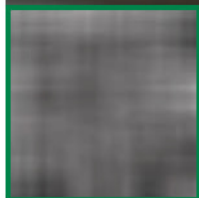
Emri Polinezi rrjedh nga fjalët greke *poly* (shumë) dhe *nesos* (ishull), që do të thotë „shumë Ishuj“. Ky rajon formon të ashtuquajturin „Trekëndësh Polinezi“ midis Havait, Zelandës së Re dhe Ishullit të Pashkëve. Ishujt janë vullkanikë ose koralorë, me klimë tropikale dhe subtropikale. Popujt polineziares janë të njohur për lundrimin, kulturën tradicionale dhe lidhjen e fortë me oqeanin.

Hulumtoni se si u krijuan Ishujt Havai!

Shteti / Territori	Sipërfaqja (km ²)	Kryeqyteti	Popullsia
★ Samoa	2 842	Apia	225 000
★ Tonga	747	Nuku'alofa	107 000
★ Tuvalu	26	Funafuti	11 000
◦ Samoa Amerikane (ShBA)	199	Pago Pago	55 000
◦ Ishujt Kuk (shtet i vetëqeverisur në asociacion të lirë me Zelandën e Re)	236	Avarua	17 000
◦ Ishulli i Pashkëve (Kili)	163	Hanga Roa	7 800
◦ Niue (shtet i vetëqeverisur në asociacion të lirë me Zelandën e Re)	261	Alofi	1 600
◦ Pitkern (Bregdeti i Madh / Britani)	47	Adamstaun	50
◦ Tokelau (Zelanda e Re)	12	Fakaofu	1 500
◦ Ualis dhe Futuna (Francë)	274	Mata-Utu	11 000
◦ Polinezia Franceze (Francë)	4 167	Papeete	281 000
◦ Havai (shtet federal i ShBA-së)	16 638	Honolulu	1 430 000

(Shënim nën tabelë: Të dhënat për popullsinë janë sipas vlerësimeve të Kombeve të Bashkuara për vitin 2024. Shtetet sovraane janë të shënuara me ★, ndërsa territoret me ◦).

Qyteti Sidnej

Qytetet më të mëdha në Australi dhe Zelandën e Re janë të njohura për energjinë e tyre urbane, jetën kulturore dhe fuqinë ekonomike. **Sidneji** është i identifikueshëm nga portet e tij dhe Opera, si një simbol i Australisë moderne. **Melburni** është qendra e artit, sportit dhe festivaleve kulturore, një qytet që rritet dhe zhvillohet vazhdimisht. **Brizbeni** është një qendër e rëndësishme teknologjike dhe arsimore.

Perti, edhe pse i larguar në bregdetin perëndimor, është ekonomikisht i fuqishëm falë minierave dhe tregtisë. **Adelajda** dallohet me një ritëm të qetë jete, ngjarje kulturore dhe rajone të njohura të verës në rrethinë. **Oklendi**, qyteti më i madh në Zelandën e Re, është një qendër kozmopolitane ku kultura evropiane, maori dhe kultura të tjera bashkohen në një mjedis unik urban.

Pika më e thellë në Tokë ndodhet në pjesën jugore të Hendekut Marianas, në pjesën perëndimore të Oqeanit Paqësor. Ajo arrin rreth 10 935 - 11 000 metra nën nivelin e detit, gjë që e bën atë thellësinë oqeanike më të dritshme (më të madhe) në planet. Lokacioni është menjëherë në lindje të Ishujve Mariana, të cilët i përkasin rajonit të Mikronezisë në Oqeani. Kjo thellësi është krijuar për shkak të nënshkrirjes (subduksionit) të Pllakës së Paqësorit në Pllakën e Filipineve, proces ky që rezulton me formimin e një hendeku të thellë oqeanik.

Harta e Hendekut të Marianit, pika më e thellë oqeanike në Tokë.

Kanbera, kryeqyteti i Australisë

VENDET TURISTIKE DHE KULTURORO-HISTORIKE

Australia dallohet me pasuri të shumta natyrore dhe **vende kulturore-historike**, ndër të cilat veçohen disa nga simbolet më të njohura në këtë kontinent. Shtëpia e Operës së Sidneit (Sydney Opera House) përket një simbol arkitekturor të njohur botërisht dhe është një shenjë dalluese e qytetit të Sidneit. **Kreshtat e Mëdha Koralore** janë ekosistemi më i madh koralor në Tokë, i njohur për larmirinë e tij të jashtëzakonshme biologjike. **Uluru** është një vend i shenjtë për popujt vendas dhe një nga formatet natyrore më mbresëlënëse në tokë. Në **Kanbera** ndodhet Parlamenti i Australisë, ndërsa **Melburni** është i njohur për Sheshin e Federatës, Kopshtet Botanike Mbretërore dhe institucionet e shumta kulturore.

Në hartën e Oqeanisë vizatoni një „udhëtim“ me një vijë që fillon nga Australia dhe kalon përmes: një shteti të Melanezisë → njërit prej Mikronezisë → njërit prej Polinezisë → Zelandës së Re!

MBAJ MEND

Oqeania është rajon në Oqeanin Paqësor, i përbërë nga Australia, Zelanda e Re dhe tri grupet e ishujve: Melanezia, Mikronezia dhe Polinezia. Australia është shteti më i madh në Oqeani, me një sipërfaqe prej rreth 7.7 milionë km² dhe me kryeqytet Kanberën. Emri „Australia“ rrjedh nga shprehja latine Terra Australis, „Toka e Jugut“.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cili është shteti më i madh në Oqeani dhe cili është kryeqyteti i tij?
2. Shpjegoni shkurtimisht cilët tre grupe ishujsh e përbëjnë Oqeaninë!
3. Në cilin prej të tre grupeve të ishujve do ta vendosnit shtetin e Fixhit dhe pse?
4. Krahasoni Melanezinë dhe Mikronezinë sipas madhësisë së ishujve dhe numrit të popullsisë!

GJEOGRAFIA E RAJONEVE POLARE

Rajonet polare janë zonat më të ftohta në Tokë. Në veri ndodhet Arktiku, emri i të cilit vjen nga fjala greke arktos – „ari“, sipas yllësisë së Arushës së Madhe, që ndodhet mbi Polin e Veriut. Në jug ndodhet Antarktiku, që do të thotë „përballë Arktikut“, ose „përballë ariut“.

Këto zona kanë tërhequr prej kohësh hulumtuesit si Roald Amundsen, Robert F. Skot, Ernest Shekëllton dhe Fridtjof Nansen, të cilët u përpoqën të pushtonin pjesët më të pashkelura të botës.

Në rajonet polare shfaqet edhe drita polare, drita të ndritshme nate që paraqesin një nga dukuritë natyrore më mbresëlënëse. Sot, shkencëtarët në rajonet polare po hulumtojnë me kujdes ndryshimet klimatike, shkrirjen e akullnajave dhe botën shtazore, për të parashikuar më mirë se si do të ndryshojë klima e Tokës në të ardhmen.

PËRMBAJTJA:

ZONAT POLARE

Karakteristikat natyrore-gjeografike

Karakteristikat socio-gjeografike

ZONAT POLARE

KARAKTERISTIKAT NATYRORE GJEOGRAFIKE

Konceptet kryesore gjeografike:

Arktiku
Antarktiku
Grenlanda
Klima polare
Akullnajat (Gleçerët)
Ajsbergët (Bregdetet e akullit)
Sanet e akullit
Drerët e veriut (Irvasi)
Pinguinët
Ariu polar
Fokat
Balenat (Kitet)

Bisedë interaktive: Cili pol sipas jush është më i ftohtë – i Veriut apo i Jugut? Njëri nga të dy polet është aq i ftohtë sa krijon përshtypjen se madje edhe ajri ngrin. Mendoni se çfarë ndikon mbi temperaturën: pozita, akulli, era...!

Cilat kafshë jetojnë në Arktik, e cilat në Antarktik?

Si do të ishte jeta në një vend ku ka errësirë me muaj të tërë? Imagjinoni që nuk ka lindje dielli, nuk ka dritë dite – vetëm errësirë dhe të ftohtë. Si do t'ia dinit fillin? Si do të ndikonte kjo në disponimin tuaj?

A e dini se Antarktiku përmban rreth 70% të ujit të ëmbël në Tokë, por ai është i bllokuar në akull dhe vështirë i qasshëm për t'u përdorur?

Antarktiku është kontinenti më i ftohtë, më i rrezikshëm nga erërat dhe më i thatë në Tokë. Imagjinoni një kontinent të mbuluar tërësisht me akull, ku nën kilometrat e ngrira fshihen male masive, lugina të thella dhe struktura gjigante akullnaje! Temperatura më e ulët e matur në Tokë, -89.2°C , është regjistruar pikërisht këtu! Edhe pse Antarktiku përmban rreth 70% të ujit të ëmbël të botës, për shkak të akullit të përhershëm ai është i paqasshëm.

POZITA GJEOGRAFIKE

Rajonet polare ndodhen në të dy skajet e Tokës. Në veri është Arktiku, ndërsa në jug Antarktiku.

Arktiku është një rajon oqeanik, ujërat e të cilit janë pjesërisht të mbuluara me akull, ndërsa pjesën qendrore e përbën Oqeani Arktik (Oqeani i Ngrirë i Veriut), i cili lidhet me Oqeanin Atlantik dhe Paqësor. Rreth Oqeanit të Ngrirë të Veriut ndodhen territoret tokësore të Kanadasë, Ruisë, Norvegjisë, Shteteve të Bashkuara të Amerikës (Alaskës) dhe Danimarkës (Grënlandës). Ishulli më i madh është Grenlanda, një territor vetëqeverisës në kuadër të Mbretërisë së Danimarkës, pothuajse tërësisht i mbuluar me një shtresë të trashë akulli, me trashësi deri në 3 km. Grenlanda është masivi i dytë më i madh i akullnajave në Tokë, pas Antarktit. Sipërfaqja e Arktikut është rreth 14.5 milionë km^2 .

Gjeni në hartën gjeografike rajonet polare të Arktikut dhe Antarktikut!

Pozita gjeografike e Arktikut dhe Antarktikut

Antarktiku është një kontinent me sipërfaqe prej rreth 14 milionë km², tërësisht i mbuluar me një shtresë të trashë akulli dhe i rrethuar nga ujërat e Oqeanit Jugor (i shpallur si oqeani i pestë nga Organizata Hidrografike Ndërkombëtare në vitin 2000), i cili lidh Oqeanin Atlantik, Indian dhe Paqësor. Për shkak të reshjeve ekstremisht të pakta, Antarktiku konsiderohet si shkretëtira më e madhe e akullit në Tokë.

KARAKTERISTIKAT KLIMATIKE DHE KUSHTET ATMOSFERIKE

Rajonet polare dallohen për klimën polare, e cila ka dimra të gjatë, shumë të ftohtë dhe verëra të shkurt-ra e të freskëta. Reshjet janë shumë të pakta, ndërsa ngrirjet dhe dëbora janë të pranishme gjatë gjithë vitit. Temperaturat lëvizin nga rreth 10 °C në verë në Arktik dhe Grenlandë, deri në -40 °C në dimër, ndërsa në Antarktik temperaturat e verës janë rreth -20 °C, kurse ato të dimrit mund të arrijnë edhe deri në -80 °C. Në Antarktik është matur edhe temperatura më e ulët në Tokë, -89.2 °C.

AKULLNAJAT (GLEÇERËT) DHE FORMACIONET E AKULLIT

Ajsbergët lëvizin ngadalë drejt bregdetit, dhe nga platformat e akullit shpesh shpallen blloqe akulli (ajs-bergë) që lundrojnë në oqean.

Akullnaja më e madhe është Akullnaja Lambert (Lambert Glacier) në Antarktik, e gjatë rreth 400 km dhe e gjerë deri në 100 km.

Ajsberg (Bregore akulli)

Akullnaja Lambert në Antarktik

Aurora Borealis

Aurora Australis

DITA POLARE, NATA POLARE DHE DRITA POLARE

Rajonet polare janë të njohura për dukurinë e **ditës polare**, kur Dielli nuk perëndon për muaj të tërë, dhe **natës polare**, kur Dielli nuk shfaqet mbi horizont për një periudhë të gjatë kohore.

Gjatë këtyre periudhave shpesh shfaqet drita polare:

- **Aurora Borealis** (drita e veriut)
- **Aurora Australis** (drita e jugut)

Kjo dukuri krijohet kur rrezet nga Dielli përplasen me atmosferën e Tokës.

BOTA SHTAZORE DHE BIMORE (FLORA DHE FAUNA)

Bota shtazore është e përshtatur fuqishëm ndaj të ftohtit.

Në Arktik jetojnë **ariu polar, dhelpira polare, drerët e veriut (irvasi), trikekët (morsat), fokat** dhe shpendë të shumtë.

Në Antarktik dominojnë **pinguinët, fokat dhe balenat**.

Në kushte natyrore pinguinët jetojnë ekskluzivisht në hemisferën jugore, ndërsa numri më i madh i llojeve janë të përhapura në Antarktik dhe në ishujt rreth tij. Ariun polar (arushën e veriut) e gjejmë vetëm në Arktik.

Bota bimore është e kufizuar në **likene, myshqe dhe barishte të ulëta**, veçanërisht në tundrën arktike.

Pinguinët

Ariu polar

Dreri i veriut

Balenat

Pinguinët janë shpendë që nuk mund të fluturojnë, por janë zhytës të jashtëzakonshëm dhe krejtësisht të përshtatur për jetën në ujërat e ftohta polare. Në vend që të fluturojnë, ata përdorin fletënotimet e tyre të forta e të mbuluara me krahë për lëvizje të shpejtë nëpër ujë, duke arritur shpejtësi deri në 15 kilometra në orë. Ushqimi i tyre kryesisht përbëhet nga peshq, krill, gafore të vogla dhe kallamarë, të cilët i gjuajnë duke u zhytur – disa lloje mund të arrijnë thellësi edhe deri në 500 metra. Pinguinët kanë pendë bardhë e zi që shërbejnë si një “kostum” kamuflazhi natyror: ana e bardhë i mbron nga grabitqarët kur shihen nga poshtë, ndërsa ana e zezë mbledh nxehtësinë kur Dielli i ngroh nga lart. Për t’u mbrojtur nga i ftohti, ata kanë pendë shumë të dendura, një shtresë dhjamore nën lëkurë dhe një shtresë ajri midis pendëve që i izolon nga ngrirja. Pinguinët jetojnë në koloni të mëdha dhe shpesh mbledhen shumë pranë njëri-tjetrit për t’u ngrohur, veçanërisht gjatë dimrave të ashpër antarktikë.

NDRYSHIMET KLIMATIKE DHE RËNDËSIA

Rajonet polare janë shumë të ndjeshme ndaj ngrohjes globale.

Shkrirja e akullit të detit arktik dhe e akullnajave të Grenlandës zvogëlon sipërfaqen që reflekton dritën e diellit, gjë që përshpejton ngrohjen globale.

Shkrirja e akullnajave antarktike kontribuon në nritjen e nivelit të detit, gjë që paraqet një kërcënim për rajonet bregdetare në mbarë botën.

Ndryshimet në rajonet polare ndikojnë mbi rrymat oqeanike, klimën, ekosistemet dhe llojet e kafshëve, gjë që ka një rëndësi të madhe për kuptimin e ndryshimeve të ardhshme klimatike.

Mini debat: Cilat masa janë më efektivet për mbrojtjen e Arktikut dhe Antarktikut? Arsyetoni qëndrimin tuaj me argumente.

MBAJ MEND

Rajonet polare përfshijnë Arktikun në veri dhe Antarktikun në jug, të cilët janë pjesët më të ftohta të Tokës. Arktiku është një oqean i mbuluar me akull, ndërsa Antarktiku është një kontinent me një shtresë gjigante akullnajore dhe konsiderohet si shkretëtirë akulli. Klima është shumë e ashpër, me temperatura ekstremisht të ulëta, erëra të forta dhe pak reshje. Në këto rajone formohen akullnaja (gleçerë), ajsbergë (bregore akulli) dhe kora akulli. Kafshët janë të përshtatura ndaj të ftohtit: arinjtë polarë jetojnë në Arktik, ndërsa pinguinët janë karakteristike për Antarktikun dhe rajonet e tjera të hemisferës jugore. Arktiku është pjesërisht i banuar, ndërsa Antarktiku nuk ka popullsi të përhershme. Rajonet polare janë të goditura fuqishëm nga ngrohja globale, gjë që çon në shkrirjen e akullit dhe nritjen e nivelit të detit.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cili oqean ndodhet në qendër të Arktikut?
2. Shpjegoni pse pinguinët dhe arinjtë polarë jetojnë në rajone të ndryshme polare!
3. Si do të ndikonte shkrirja e rajoneve polare mbi kafshët që varen nga akulli? Shpjegoni me një shembull!

Konceptet kryesore gjeografike:

Inuitët

Iglo

Robert Piri

Roald Amundsen

Fridtjof Nansen

KARAKTERISTIKAT SOCIO-GJEOGRAFIKE

Diskutim – Kush do të kishte mundësitë më të mëdha për të mbijetuar në Polin e Veriut? Arsyeoni përgjigjen tuaj!

- Një njeri me pajisje moderne dimërore;
- Një familje Inuite me rroba të punuara nga lëkura;
- Një hulumtues në Antarktik;
- Një turist me një xhakëtë të zakonshme dimërore dhe xhinse;
- Një njeri me rroba tradicionale afrikane.

Larg në veri dhe në jug të botës ekzistojnë vende ku natyra duket si nga një planet tjetër. Atje dëborat nuk shkrihet as në verë, acari ngrin nën këmbë, ndërsa qetësia është aq e thellë sa që mund të dëgjosh frymëmarrjen tënde. Dhe me gjithë këto kushte të ashpra, në Arktik jetojnë popuj të cilët me shekuj kanë arritur të krijojnë shtëpi në këtë shkretëtirë akulli. Ata gjuajnë, udhetojnë me kelqe (sane) dhe përdorin lloje të ndryshme vendbanimesh të përshtatura me kushtet polare. Në anën e kundërt, në Antarktik nuk ka asnjë qytet të vetëm, asnjë fshat – vetëm shkencëtarë që hulumtojnë klimën dhe kafshët.

POPULLIMI I RAJONEVE POLARE

Rajonet polare janë ndër rajonet më pak të banuara në Tokë për shkak të temperaturave ekstremisht të ulëta, errësirës së gjatë dhe kushteve të kufizuara për jetë. Arktiku është rajoni i vetëm polar me popullsi të përhershme. Atje jetojnë disa popuj vendas (vendi), ndër të cilët Inuitët (eskimezët), Jupikët, Aleutët dhe Sami (Iaponët), të cilët janë të përshtatur ndaj kushteve të ashpra polare.

Antarktiku është krejtësisht i pabanuar – atje nuk ka fshatra apo qytete, por vetëm stacione shkencore të përkohshme në të cilat qëndrojnë hulumtuesit.

Pjesëtare e popullsisë vendase të Arktikut

Iglo

MËNYRA E JETESËS SË POPULLSISË VENDASE

Popujt indigjenë të Arktikut kanë zhvilluar mënyra të ndryshme jetese të përshtatura me kushtet natyrore lokale. Ata gjuajnë peshq, foka dhe balena, udhëtojnë me sajë (rëshqitëse) dhe mbajnë veshje prej lëkure kafshësh që i mbron nga i ftohti. Karakteristike për traditën e tyre janë kasollet prej akulli – iglo, të cilat ofrojnë ngrohtësi dhe strehim gjatë dimrit. Jeta e tyre është e lidhur ngushtë me natyrën dhe ndryshimet sezonale.

HULUMTUESIT E RAJONEVE POLARE

Tre hulumtues kanë një rëndësi të veçantë për hulumtimin dhe pushtimin e rajoneve polare:

Robert Piri: Hulumtues amerikan, në vitin 1911, ai u bë personi i parë që konfirmoi se kishte arritur Polin e Jugut. Arritja e tij është edhe sot subjekt i debateve shkencore.

Roald Amundsen: Hulumtues norvegjez, i cili në vitin 1911 u bë njeriu i parë që pushtoi Polin e Jugut. Ekspedita e tij ishte e planifikuar me kujdes, me depo ushqimi dhe lëvizje të shpejtë nëpër akullin Antarktik, gjë që i mundësoi të gjithë ekipit të kthehej me sukses.

Fridtjof Nansen: Gjithashtu hulumtues norvegjez, i njohur për ekspeditën e tij të guximshme arktike me anijen *Fram*. Ai qëllimisht lejoi që anija të bllokohej në akullin e detit Arktik, në mënyrë që të mund të lëvizte me të nën ndikimin e rrymës së akullit. Kërkimet e tij sollën njohuri të rëndësishme shkencore për Arktikun dhe hodhën themelet për shkencën moderne polare.

Robert Piri

Roald Amundsen

Fridtjof Nansen

HULUMTIMET SHKENCORE BASHKËKOHORE

Sot rajonet polare përfaqësojnë një nga laboratorët natyrorë më të rëndësishëm në Tokë. Në Antarktik funksionojnë më shumë se 70 stacione kërkimore të menaxhuara nga shtete si ShBA, Rusia, Norvegjia, Britania e Madhe, Gjermania, Franca, Kina, Japonia, Australia dhe Zelanda e Re. Këto stacione punojnë në kushte ekstreme dhe mundësojnë mbledhjen e të dhënave që nuk mund të merren në asnjë vend tjetër.

Shkencëtarët kryesisht studiojnë:

- **Ndryshimet klimatike** – monitorimi i shkrirjes së akullit, ndryshimet e temperaturës dhe nivelit të detit.

Stacion kërkimor

Akullnajat dhe bërthamat e akullit – përmes gropimit (shpimit) të akullit merren bërthama të vjetra qindra mijëra vjet, të cilat zbulojnë historinë e klimës.

- **Migrimet e kafshëve** – monitorimi i lëvizjes së pinguinëve, balenave, fokave dhe arinjve polarë.
- **Shtresa e ozonit** – Antarktiku është kyç për studimin e vrimës së ozonit.
- **Rrymat oqeanike** – detet polare rregullojnë qarkullimin global të ujit.
- **Ndotja dhe mikroplastika** – madje edhe këto rajone të largëta tregojnë gjurmë të ndotjes globale.

Në Arktik kërkimet janë të drejtuara edhe drejt ndikimit të ndryshimeve klimatike mbi komunitetet lokale dhe mënyrën tradicionale të jetesës së Eskimezëve.

Hulumtoni se si jetojnë dhe punojnë shkencëtarët në rajonet polare gjatë misioneve kërkimore!

RËNDËSIA E KËRKIMEVE

Rajonet polare shpesh përshkruhen si tregues të hershëm të ndryshimeve klimatike, sepse janë të parët që shfaqin pasojat e ngrohjes globale. Ndryshimet në akull, temperaturë dhe rrymat oqeanike ndikojnë në klimën e të gjithë planetit.

Kërkimet në këto rajone janë të rëndësishme për:

- parashikimin e ndryshimeve të ardhshme klimatike;
- mbrojtjen e ekosistemeve;
- kuptimin e qarkullimit global të ajrit dhe ujit;
- monitorimin e rritjes së nivelit të detit.

Rajonet polare janë të një rëndësie të madhe për shkencën dhe për të ardhmen e mjedisit jetësor në Tokë.

Hulumtoni nëse turizmi në Antarktik është i qëndrueshëm dhe cilat masa zbatohen për ruajtjen e mjedisit natyror!

Luginat e thata në Antarktik

Në Antarktik ekzistojnë zona të quajtura Luginat e thata, të cilat konsiderohen si vendet më të thata në Tokë. Në disa pjesë të Luginave të thata kushtet kanë mbetur ekskluzivisht të thata përgjatë miliona viteve, me reshje shumë të rralla. Arsyeja për thatësinë e tyre janë erërat e forta dhe të ftohta që fryjnë me shpejtësi gjigante dhe largojnë të gjithë dëborën, si dhe malet që pengojnë retë të hyjnë në këtë rajon. Për këtë arsye, Luginat e thata duken si një shkretëtirë guri pa akull dhe bimë, ndërsa mjedisi i tyre i pazakontë shpesh krahasohet me sipërfaqen e Marsit. Shkencëtarët i studiojnë këto lugina, sepse ato përmbajnë informacione të lashta për klimën dhe kushte të ngjashme me ato në planetët e tjerë.

MBAJ MEND

Rajonet polare janë pothuajse të pabanuara për shkak të të ftohtit ekstrem dhe periudhave të gjata të errësirës. Arktiku ka popullsi të përhershme, të përbërë nga disa popuj vendas (Inuitët) dhe banorë të tjerë në qytete, vendbanime dhe qendra ekonomike. Në Antarktidë nuk ka popullsi të përhershme dhe atje qëndrojnë vetëm shkencëtarë. Ekspeditat polare të hulumtuesve si Robert Piri (Robert Peary), Roald Amundsen dhe Fridtjof Nansen (Fridtjof Nansen) kanë kontribuar në zgjerimin e njohurive shkencore për rajonet polare. Ekspeditat polare të kërkuesve si Robert Piri, Roald Amundsen dhe Fridtjof Nansen kanë kontribuar në zgjerimin e njohurive shkencore për rajonet polare.

Pyetje për verifikimin e njohurive:

1. Cilët popuj vendas jetojnë në Arktik dhe si u janë përshtatur kushteve polare?
2. Pse Antarktiku nuk ka popullsi të përhershme dhe cilët njerëz qëndrojnë atje sot?
3. Shpjegoni se si kushtet klimatike në rajonet polare ndikojnë mbi jetën e përditshme dhe mundësitë për popullim!

LITERATURA DHE LINQE

Миленковски, Љ., & Ставревски, Д. (1997). Географија за седмо одделение. Просветно дело. Младинска книга. (2006). Државите во светот. Младинска книга. Младинска книга. (2007). Атлантика: Голем нов сателитски атлас на светот. Младинска книга. Просветно дело. (2011). Географски атлас на светот. Просветно дело. Birmingham, D. (2017). A concise history of South Africa. Cambridge University Press. Crkvenčić, I. (1990). Afrika: Regionalna geografija. Školska knjiga. Johnson, D. L., Haarmann, V. B., & Johnson, M. L. (2016). World regional geography: Global patterns, local lives. Wiley. Kicošev, S. (2002). Regionalna geografija Afrike. Univerzitet u Nišu, Prirodno-matematički fakultet. National Geographic Society. (2019). National Geographic atlas of the world (11th ed.). National Geographic Society. Orešić, D., Vuk, R., Tišma, I., & Bujan, A. (2023). Geografija 8: Udžbenik za osmi razred osnovne škole. Školska knjiga. Zemljopisni atlas svijeta Westermann. (2009). Westermann.

BURIMET NGA INTERNETI:

African Union. (n.d.). African Union. <https://au.int/en>
African Union. (2026). 2026 Theme of the Year: Assuring sustainable water availability and safe sanitation systems. <https://au.int/en/theme-year/theme-year-2026-assuring-sustainable-water-availability-and-safe-sanitation-systems>
Arctic Council. (n.d.). Arctic Council. <https://arctic-council.org/>
Australian Bureau of Statistics. (n.d.). Australian Bureau of Statistics. <https://www.abs.gov.au/>
Australian Geography Teachers Association. (n.d.). Australian Geography Teachers Association. <https://www.agta.asn.au/>
CIA. (n.d.). The World Factbook. <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>
Encyclopaedia Britannica. (n.d.). Encyclopaedia Britannica. <https://www.britannica.com/>
Food and Agriculture Organization of the United Nations. (n.d.). FAO. <https://www.fao.org/>
Food and Agriculture Organization of the United Nations. (n.d.). Gender overview. <https://www.fao.org/neareast/action-areas/gender/overview/en>
Geoscience Australia. (n.d.). Geoscience Australia. <https://www.ga.gov.au/>
Global Geografia. (n.d.). Global Geografia. <https://www.globalgeografia.com/>
National Aeronautics and Space Administration. (n.d.). NASA Earth Observatory. <https://earthobservatory.nasa.gov/>
National Geographic Society. (n.d.). National Geographic. <https://www.nationalgeographic.com/>
National Geographic Society. (n.d.). North America, Central America and South America educational resources. <https://education.nationalgeographic.org/>
National Oceanic and Atmospheric Administration. (n.d.). NOAA. <https://www.noaa.gov/>
NASA. (n.d.). Earthdata Search. <https://search.earthdata.nasa.gov/>
Organisation for Economic Co-operation and Development. (n.d.). OECD. <https://www.oecd.org/>
Our World in Data. (n.d.). Climate change. <https://ourworldindata.org/climate-change>
Oxford University Press. (n.d.). Oxford Reference. <https://www.oxfordreference.com/>
The International Hydrographic Organization. (n.d.). International Hydrographic Organization. <https://iho.int/en/>
UNESCO. (n.d.). UNESCO Digital Library. <https://unesdoc.unesco.org/library/collection>
UNESCO World Heritage Centre. (n.d.). World Heritage List. <https://whc.unesco.org/>
United Nations. (n.d.). UNData. <https://data.un.org/>
United Nations. (n.d.). World Population Prospects. <https://population.un.org/wpp/>
United Nations. (n.d.). World Population Prospects: Demographic Profiles. <https://population.un.org/wpp/graphs?loc=908&type=Demographic%20Profiles&category=Line%20Charts>
United Nations Development Programme. (n.d.). UNDP. <https://www.undp.org/>
United Nations Environment Programme. (n.d.). UNEP. <https://www.unep.org/>
UN Tourism. (n.d.). UN Tourism. <https://www.untourism.int/>
World Bank. (n.d.). World Bank Open Data. <https://data.worldbank.org/>
World Meteorological Organization. (n.d.). World Meteorological Organization. <https://wmo.int/>
World Population Review. (n.d.). Continents. <https://worldpopulationreview.com/continents>